

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI

TÜRK İŞ ADAMLARININ KIRGIZİSTAN'A YÖNELİK DOĞRUDAN YATIRIM PERSPEKTİFLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ZURIIA BOLOTBEK KYZY

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ GUZEL SADYKOVA

KASTAMONU 2019

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK İŞ ADAMLARININ KIRGIZİSTAN'A YÖNELİK DOĞRUDAN YATIRIM PERSPEKTİFLERİ

Zurıa BOLOTBEK KYZY

Danışman **Dr. Öğr. Üyesi Guzel SADYKOVA**

Jüri Üyesi **Doç. Dr. Ozodbek KARAMATOV**

Jüri Üyesi **Dr. Öğr. Üyesi Gulzira ZHAXYGULOVA**

KASTAMONU – 2019

TEZ ONAYI

Zurıa BOLOTBEK KYZY tarafından hazırlanan **"Türk İş Adamlarının Kırgızistan'a Yönelik Doğrudan Yatırım Perspektifleri"** adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve **oy birliği / oy çokluğu** ile Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **İşletme Anabilim Dalı**'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı	Doç. Dr. Ozodbek KARAMATOV Kastamonu Üniversitesi	……...
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Guzel SADYKOVA Kastamonu Üniversitesi	…….
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Gulzira ZHAXYGULOVA Karabük Üniversitesi	…….

20/06/2019

Enstitü Müdürü	Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU	…….

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

Zurıa BOLOTBEK KYZY

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

TÜRK İŞ ADAMLARININ KIRGIZİSTAN'A YÖNELİK DOĞRUDAN YATIRIM PERSPEKTİFLERİ

Zurııa BOLOTBEK KYZY

Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İşletme Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr.Üyesi Guzel SADYKOVA

Dünya ekonomisinin küreselleşme sürecinde dış yatırım en az uluslararası ticaret kadar bir öneme sahiptir. Modern dünyada uluslararası yatırım işbirliği süreçlerinde yer almayan ülke neredeyse hiç kalmamıştır. Ulusal ekonomiyi güçlendirme bağlamında yabancı yatırımlar Kırgızistan için son derece önemlidir. Ayrıca bu konu Kırgız toplumunun çıkarlarının yabancı yatırımcıların çıkarlarıyla örtüşmediği gerçeğiyle karmaşıklaşmaktadır. Bu çalışmada yatırım çeşitleri, Kırgızistan ekonomisi ve yatırımları, Kırgızistan ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler ele alınmaktadır. Tezin amacı, Türk iş adamlarının Kırgızistan'a yönelik doğrudan yatırım perspektiflerinin analizini yapmak, ayrıca ülkedeki konumlarını, yatırımcıların karşılaştıkları sorunları araştırarak onlara yönelik çözüm yollarını geliştirmektir. Araştırmada görüşme yöntemiyle elde edilen veriler temelinde belirtilen amaçlara yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı, Çok Uluslu Şirketler, Teşvikler, Türk İş Adamları, Türkiye, Kırgızistan.

2019 sayfa, 86

ABSTRACT

Master Thesis

DİRECT İNVESTMENT PERSPECTİVES OF TURKİSH BUSİNESSMEN TOWARDS KYRGYZSTAN

Zuriia BOLOTBEK KYZY

Kastamonu University
Institute for Social Science
Department of Management

Supervisor: Dr. Guzel SADYKOVA

In the processes of globalization of the world economy, foreign investment is just as important as international trade. In the modern world, there are practically no countries not involved in the processes of international investment cooperation. To strengthen the national economy, the inflow of foreign investments is extremely important for Kyrgyzstan. However, this issue is complicated by the fact that the interests of the Kyrgyz society does not always coincide with the interests of foreign investors. This paper reveals the essence of investment, provides general information about the economy and investments in Kyrgyzstan, in addition to this, the economic relations of Kyrgyzstan and Turkey are considered. The purpose of this work is to analyze the direct investment perspectives of Turkish businessmen towards Kyrgyzstan, and their situation in the country, the problems they have encountered during the investment period and propose solutions. The study used the interview method, the answers received during the interview were analyzed and the solutions were given.

Keywords: Direct İnvestment, Multinational Companies, Preferences, Turkish businessmen, Turkey, Kyrgyzstan.

2019 pages, 86

ÖNSÖZ

“Türk İş Adamlarının Kırgızistan’a Yönelik Doğrudan Yatırım Perspektifleri” adlı tezin oluşumunda konu seçiminden tamamlanmasına kadar olan süreçte değerli zamanını, bilgi ve deneyimlerini sabırla paylaşan tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Guzel SADYKOVA’ya, tezin uygulama aşamasında değerli vakitlerini ayırarak görüşme gerçekleştirdiğim tüm katılımcılara, bu süreçte bana gönülden destek olan kardeşim Alina’ya, kuzenim Rano’ya, değerli arkadaşım Nesimi Üzüm’e, Gözem Seçkin ve babası Ünal Seçkin’e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Zurıia BOLOTBEK KYZY
Kastamonu, Haziran, 2019

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET ..... **i**

ABSTRACT ..... **ii**

ÖNSÖZ ..... **iii**

İÇİNDEKİLER ..... **iv**

TABLOLAR DİZİNİ ..... **vii**

ŞEKİLLER DİZİNİ ..... **viii**

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ ..... **ix**

2. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI **3**

2.1. Küreselleşme ve Çok Uluslu Şirketler 3

2.2. Yatırım ve Yabancı Sermaye 4

2.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı 5

2.4. DYSY'nı Etkileyen Faktörler 6

2.4.1. Ekonomik Faktörler 9

2.4.2. Siyasi Faktörler 9

2.4.3. Yatırım Ortamına İlişkin Faktörler 10

2.5. DYSY'nın Türleri 10

2.6. Devlet Desteği ve DYSY 14

3. KIRGIZİSTAN EKONOMİSİ VE YABANCI YATIRIMLAR **17**

3.1. Kırgızistan Ekonomisinin Genel Durumu 17

3.2. Sektörel Temelde Kırgızistan'ın Ekonomisi 18

3.2.1. Sanayi Sektörü 19

3.2.2. Enerji Sektörü 20

3.2.3. Tarım Sektörü 22

3.2.4. İnşaat Sektörü 24

3.2.5. İletişim ve Ulaşım Sektörü 25
3.2.6. Finans Sektörü 28
3.2.7. Turizm Sektörü 30
3.3. Kırgızistan'da Ulusal Yatırım Politikası 32
3.4. Kırgızistan'da Doğrudan Yatırımlara Yönelik Düzenlemeler 35
3.5. Kırgızistan'da Doğrudan Yatırımlara Yönelik Uygulanan Teşvikler 38
3.5.1. Serbest Ekonomik Bölge Uygulamaları 45
3.6. Kırgızistan'da DYSY'nın Güncel Durumu 47
3.6.1. Kırgızistan'a Yapılan DYSY'nın Ülkelere Göre Dağılımı 49
3.6.2. Kırgızistan'a Yapılan DYSY'nın Bölgelere Göre Dağılımı 50
3.6.3. Kırgızistan'a Yapılan DYSY'nın Sektörlere Göre Dağılımı 52
4. KIRGIZİSTAN'A TÜRKİYE'DEN GELEN DOĞRUDAN YATIRIMLAR 56
4.1. Kırgızistan ve Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri 56
4.2. Kırgızistan'da Türk Yatırımları 57
4.3. Kırgızistan'da Türk İşadamlarının Karşılaştığı Sorunlar 59
5. YÖNTEM 61
5.1. Araştırmanın Amacı 61
5.2. Araştırmanın Önemi 61
5.3. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları 61
5.4. Araştırma Verilerinin Toplanması 62
6. BULGULAR VE TARTIŞMA 63
6.1. Katılımcıların Görüşlerinin İncelenmesi 63
6.2. Katılımcıların Görüşlerin Değerlendirilmesi 71
7. SONUÇ VE ÖNERİLER 76
KAYNAKLAR 80
EKLER 85

ÖZGEÇMİŞ..... 86

TABLOLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1. Doğrudan yabancı yatırımlarının ev sahibi ülkelerdeki belirleyicileri 8
Tablo 2. Tüm ulaştırma araçlarına göre yolcu ve kargo taşımacılığı..... 26
Tablo 3. Finansal sektörün kurumsal yapısı (finansal kurum sayısı)..... 29
Tablo 4. İşletmeler, turizm organizasyonları ve rekreasyon tesisleri (sayı) 31
Tablo 5. Yatırım teşvikleri türleri 39
Tablo 6. 2017-2018 yılları için ülkelere göre DYSY (%)..... 50
Tablo 7. 2017-2018 yılları bölgelere göre DYSY (%)..... 51
Tablo 8. Kırgızistan'a yapılan DYSY'lerin ekonomi sektörlerine göre dağılımı (%) 53
Tablo 9. Bölgeler ve sektörlere göre doğrudan yabancı yatırımlarının dağılımı (%).54
Tablo 10. Türkiye'den sektörlere göre doğrudan yatırım girişleri (%).....58

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Kırgızistan'da 2017'de temel sektörlerin GSYH'deki payı (%) 18
Şekil 2. Tarım, ormancılık ve balıkçılık ürünlerinin brüt katma değeri (GSYH'nin payı-%)..... 23
Şekil 3. 2016-2017 yılları arasında sağlanan hizmet hacmi ile iletişim hizmetleri pazarı sektörlerin ayrılması (%)..... 28
Şekil 4. Sabit sermayeye yapılan yatırımların dinamiği (milyon som)..... 49

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
CAREC	: Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirketler
DEİK	: Dış Ekonomi İlişkiler Kurulu
DTO	: Dünya Ticaret Örgütü
DYSY	: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar
EurAsEC	: Avrasya Ekonomik Topluluğu Anlaşması
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
İSCİD	: Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıkların Çözümü Merkezi
MİGA	: Çok Taraflı Yatırım Garanti Kuruluşu
NBKR	: Kırgızistan Cumhuriyeti Ulusal Bankası
KATO	: Kırgız Tur Öperatörleri Derneği
KATOS	: Kırgızistan Toplum Turizmi Derneği
KİTİAD	: Kırgız Türk İşadamları Derneği
K. C.	: Kırgızistan Cumhuriyeti
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OPİC	: Yurtdışı Özel Yatırım Kuruluşu
PPP	: Kamu – Özel Ortaklığı
SCO	: Şangay İşbirliği Teşkilatı
SEB	: Serbest Ekonomik Bölgeler
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
UNCİTRAL	: Birleşmiş Milletler Ticaret Hukuku Komisyonu
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
vb.	: ve benzeri

1. GİRİŞ

Günümüzde dünyada meydana gelen politik ve teknolojik gelişmeler uluslararası piyasalarda sermaye hareketliliğinin artmasını önemli ölçüde etkilemiştir. Küreselleşmenin hızla yaygınlaşmasıyla birlikte sermaye hareketleri, dünya ekonomisinin en önemli olgularından biri haline gelmiştir. Dolayısıyla, hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkeler, kendilerine yabancı yatırımları çekmek için yarışmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerin, piyasanın az gelişmiş olması, altyapı yetersizliği, yüksek oranda yolsuzluk, siyasi istikrarsızlık, mülkiyet haklarının korunmaması, kusurlu bir adli sistem gibi nedenlere bağlı olarak cazip bir yatırım ortamı yaratması zor olmaktadır.

Kırgızistan'da elverişli bir yatırım ortamı oluşturma amaçlı para birimini düzenleme konusunda oldukça serbest mevzuat korunmakta, lisanslama sistemini basitleştirmek için önlemler alınmakta ve gelir vergileri azaltılmaktadır. Ancak uygulamada bazı normların çalışmaması nedeniyle bu önlemler her zaman hedeflerine ulaşmamakta, yatırımcıların haklarına her zaman saygı gösterilmemekte, vergi rejimindeki değişiklik yatırımı çekmek için teşvik edici bir etki yaratmamaktadır.

Kırgızistan yatırımların çekiciliğini engelleyici bir dizi objektif ve subjektif faktöre sahiptir. Bu faktörler arasında enerji kaynaklarının eksikliği (petrol, gaz), denize erişim yoksunluğu, iç pazarın küçüklüğü, dünya tüketim pazarından uzaklık, siyasi istikrarsızlık, modern altyapı eksikliği, kişi başına düşen gelir düzeyinin düşüklüğü gösterilebilir.

Çalışmanın amacı, Kırgızistan'da Türk iş adamlarının doğrudan yatırım perspektiflerini analiz etmektir. Ayrıca bu çalışma Kırgızistan'daki Türk yatırımcıların durumunu, yaşadıkları problemleri incelemekte, ilgili problemlere yönelik uygun çözüm önerileri sunmaktadır.

Belirtilen amaçlara istinaden çalışmanın ikinci bölümünde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tanımı, belirleyicileri ve türleri açıklanmıştır. Üçüncü bölümde Kırgızistan'ın genel olarak yatırım ortamı incelenmiş, ülkenin ulusal yatırım politikaları, ilgili kanun ve mevzuatlar araştırılmıştır. Dördüncü bölümde ise

Kırgızistan ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler ele alınmış, ülkede faaliyette bulunan Türk iş adamlarının sahip olduğu işletmelerin incelenmesine yer verilmiştir. Çalışmanın beşinci bölümünde araştırmanın yöntemi, amacı ve önemi açıklanmıştır. Altıncı bölümde Türk iş adamlarının Kırgızistan'da sermaye yatırımında bulunma kararlarını ve ülkede bulunan faaliyetleri etkileyen faktörleri ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiştir. Ortaya çıkan problemler irdelenerek bunlara uygun çözüm yollarının araştırılması, yasal ve kurumsal düzenlemelerin geçerliliğinin sorgulanması gerçekleştirilmiştir.

2. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

2.1. Küreselleşme ve Çok Uluslu Şirketler

Afşar (2004) küreselleşmeyi, daha önce ekonomi ve toplumun ulusal özellikleri öne sürdüğü ülkelerde ekonomik, sosyal ve kültürel normları, alışkanlıkları ve ilkeleri birleştirme veya bir araya getirme süreci olarak tanımlamıştır.

Dünya ekonomisinin küreselleşmesi, dünyada bilgi, mal ve hizmetlerin, sermayenin serbestçe hareket ettiği, modern kurumların gelişiminin teşvik edildiği ve etkileşim mekanizmalarının ince ayarının yapıldığı tek bölgeye dönüşmesidir (Tutar, 2000:18).

Küreselleşme evrensel düzeyde uluslararası ekonomik, yasal, kültürel ve bilgi alanının oluşturulması anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, küreselleşme olgusu tamamen ekonomik çerçevenin ötesine geçmekte, politikada, ideolojide ve kültürde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Kuşkusuz ki, 21. yüzyıl küresel ekonomide belirleyici bir rol oynamış, yeni model uluslararası ekonomik ve politik ilişkiler sisteminin oluşumuna güçlü bir ivme kazandırmıştır.

Küreselleşme dünya kalkınmasının nesnel faktörlerinden, uluslararası işbölümünden, taşımacılık ve iletişim alanındaki bilimsel ve teknik ilerlemelerden kaynaklanmaktadır. Dünyanın herhangi bir yerinden gerekli bilgileri gerçek zamanlı olarak elde etmeyi ve hızlı kararlar almayı sağlayan modern telekomünikasyon sistemleri, uluslararası sermaye yatırımları, üretim işbirliği ve pazarlama organizasyonunu emsalsiz bir şekilde kolaylaştırdığı gözlemlenmiştir (Coşkun, 2003).

Küreselleşmenin tetikleyicilerinden bir diğeri, korumacı politikaları kısıtlayan ve dünya ticaretini daha özgür kılan ticari serbestleşme biçimleridir. Maliyetlerin önemli ölçüde azaldığı, mal ve hizmet ticaretinde birçok engellerin kaldırıldığı görülmüştür. Diğer liberal önlemler sermaye hareketinde ve diğer üretim faktörlerinde artışa neden olmaktadır (Bağlı, 2011: 114).

Küreselleşme sürecinin üçüncü kaynağı, ülkenin üretim, tüketim, ihracat, ithalat ve gelirin belli bir oranının devlet dışındaki uluslararası merkezlerin kararlarına

dayandığı ulusötesilik olgusudur. Buradaki öncü güçler, uluslararsılaşmanın ana aktörleri olan çok uluslu şirketlerdir. UNCTAD (1999) tarafından geliştirilen tanımlamaya göre, çok uluslu şirketler (ÇUŞ), ana şirketin ve yurtdışında bulunan bu şirketin şubelerinin oluşturduğu işletmelerdir. Ana şirketin temel özelliği, şirketin, diğer ülkelerde bulunan ekonomik birimlerin varlıkları üzerinde kontrol sahibi olmasıdır. Ana şirketin merkezi ve merkez ofisinin bulunduğu ülke, "ana ülke" (home country), yatırım objelerinin bulunduğu ülkeler, "ev sahibi ülkeler" (host country) şeklinde tanımlanmaktadır. Şirketin bir ekonomik birimin mülkiyeti içerisindeki payına bağlı olarak birkaç türü bulunur. Bunlar, şube, yavru şirket (subsidiary) ve ortak girişim olarak tanımlanmaktadır.

Üretimin uluslararasılaşmasıyla birlikte yeniden üretim süreçlerinin belirli kısımları bir ülkeden diğerine doğrudan yabancı yatırım yoluyla aktarılarak, satış pazarlarının, üretimin ve mülkün uluslararasılaşmasını sağlamaktadır (Kovarda ve Makarov, 2015: 415).

2.2. Yatırım ve Yabancı Sermaye

Yatırım terimi "yatırım yapmak" anlamına gelen Latince "invest" kelimesinden gelmektedir. Yatırım ve sermaye yatırımı terimleri çoğu zaman eş anlamlı olarak kabul edilmektedir. Örneğin, Bernard ve Colli (1975) tarafından düzenlenen "Ekonomi ve maliye sözlüğü"'nde yatırım sermaye yatırımının eşanlamlı olarak gösterilmiştir. Belirtilen sözlükte sermaye yatırımı ekonomik bir birimin sabit varlıklarında belirli bir süre için dahil edilen ek araçları şeklinde belirtilmiştir. Yatırım, sermayenin kar amacıyla bir üretime yatırılmasıdır (Hançerlioğlu, 1993: 591).Başka bir tanımda ise yatırımlar, varlıkları ve karları arttırmak için uzun vadeli finansal, iş gücü ve malzeme kaynaklarının bir kombinasyonudur (Divayeva, 2010: 372).

Yukarıdaki yatırım tanımları, bu kategorinin tek bir yorumunun olmadığını açıkça göstermektedir. Bu nedenle, terimin içeriğini netleştirmek için özünü oluşturan temel özelliklere değinmek gerekir. Bunlar aşağıdaki gibidir:

- Yatırım, ekonomik bir kategoridir;

- Yatırım, birikmiş sermayeyi sürece dahil etmenin en aktif şeklidir;
- Yatırım, bir üründür.

Yabancı sermaye, başka bir ülkenin ekonomisine yatırım yapılmış sermayedir. Bunlar, ülke ekonomisine, işletmelerin ve endüstrilerin gelişimi için yapılan uzun vadeli yatırımlardır (URL-1). Bunların yanında yabancı sermaye belirli bir ülkenin sınırları dışına yerleştirilen yatırım objelerine yapılan yatırımlar olarak da açıklanmaktadır (Muhsin ve Kara, 2003: 46).

Literatürde yabancı sermaye yatırımları üç ana başlık altında toplanmıştır. Bunlar:

1. Doğrudan veya gerçek yatırımlar (sanayiye, ticarete, hizmetlere, doğrudan işletmelere sermaye yatırımı); bu yatırım şekli, yatırımcının menkul kıymetlerin veya mülklerin doğrudan mülkiyetini ve bunların üzerindeki kontrolünü sağlar.
2. Portföy veya finansal yatırımlar (yabancı hisse senetleri, tahvil ve diğer menkul kıymetlere yapılan yatırımlar); işletmeler, büyük şirketler ve özel bankalar tarafından ihraç edilen hisselerin finanse edilmesinin ana fon kaynağıdır. Yabancı portföy yatırımlara sahip aracılar, ağırlıklı olarak yatırımcı bankalardır.
3. Diğer yatırımlar veya resmi sermaye hareketleridir (orta ve uzun vadeli uluslararası krediler, hibeler ve bağışlardır) (Gryaznova ve Dumnaya, 2006: 688).

2.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı (DYSY) dünya ekonomisine entegre olan uluslararası bir üretim sistemi oluşturmada önemli bir rol oynamaktadır. DYSY, uzun vadeli ekonomik çıkarlar elde etmek amacıyla yapılan bir sermaye yatırımıdır.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün (OECD, 2008: 48) yaptığı tanıma göre, DYSY, bir yatırımcının sermayenin yapıldığı bir nesne üzerinde yönetsel kontrol sahibi olduğu bir yatırım şeklidir. Sermayenin %10'undan fazlasını kapsayan ve işletmeler üzerinde kontrol hakkı veren yatırımların doğrudan olduğu kabul edilmektedir.

DYSY, yatırım yapacağı ülkede yerli firmayı satın almak, var olan işletme veya yeni kurulan bir firma için sermaye arttırmak amacıyla giriş yapan yatırımlardır. Bu tür yatırımlar girdiği ülkeye teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini de beraberinde getiren yatırımdır (Karluk, 1996: 466).

DYSY'ye olan ilgi aşağıdaki etkenlerden kaynaklanmaktadır:

- Teknolojik liderliği pekiştirme arzusu: yurtdışında doğrudan yatırımlar yaparak, kilit teknoloji üzerinde kontrolü olan şirketler rekabet avantajlarını pekiştirir;
- Ortalama maaş ücreti seviyesindeki fark;
- İç pazardaki ürünler için sınırlı pazarlama fırsatları;
- Şirketlerin büyüklüğü (şirketin büyüklüğü arttıkça, doğrudan yatırım fırsatları da artar);
- Doğal kaynaklara olan ihtiyaç.

DYSY'nın karakteristik özellikleri aşağıdaki gibi belirtilebilir:

- DYSY ile yatırımcılar hızla piyasadan ayrılma yeteneğini kaybetme eğilimindedir;
- Portföy yatırımlarından kaynaklanan daha fazla risk derecesi ve daha fazla finansal girdi;
- Daha uzun süreli yatırım dönemi (Boguslavskiy, 2006: 114).

Doğrudan yatırımcılar, belirli bir fiziki sermaye şeklinde yatırıma yöneldikleri zaman, koşulların bozulma dönemlerinde ev sahipliği yapan ülkeyi kolayca terk edemezler, çünkü bu dönemde fiziki sermayenin hemen paraya dönüşmesi zor ve hatta imkânsızdır.

2.4. DYSY'nı Etkileyen Faktörler

Yabancı yatırımcıların belirli bir ülkeye yatırım yapma kararları, çok faktörlü süreçlerin bir sonucudur. Dış pazarlara daha kolay erişim, yurtdışındaki üretim faktörleri, piyasaların genişlemesi, şirketlerin ekonomik anlamda büyümesi için

elverişli fırsatlar yaratır, firmaların rekabet hallerini sürekli sürdürmelerini teşvik eder.

UNCTAD'ın Dünya Yatırım Raporu'nda (2006) şirketleri yurtdışına yatırım yapmaya ve faaliyetlerinin sınırlarını genişletmeye teşvik eden faktörlere yer verilmiştir. Bunlar aşağıdaki gibi gruplandırılmıştır:

- Ana ülke koşulları (push drivers): pazar ve ticaret şartları, üretim maliyetleri, ülkedeki iş koşulları, hükümet politikası;
- Ev sahibi ülkedeki avantajlar (pull drivers): pazar koşulları, üretim maliyetleri, ev sahibi ülkenin politikaları, iş koşulları, destekleyici önlemler, ülkedeki liberalleşme ve özelleştirmenin sonuçları vb.;
- İki ülkenin siyasi faktörleri (policy factors).

Yukarıda belirtilen faktörler üç ana başlık altında toplanabilir; bunlar, ekonomik, siyasi ve yatırım ortamına ilişkin faktörlerdir.

UNCTAD'ın belirtmiş olduğu faktörler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. *Doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülkelerdeki belirleyicileri*

1. Siyasi faktörler
   - Ekonomik, politik ve sosyal istikrar
   - Giriş ve işlemlerle ilgili kurallar
   - Yabancı iştiraklerin anlaşma standartları
   - Piyasaların işleyişi ve yapısı ile ilgili politikalar (özellikle rekabet ve birleşme ve satın alma politikaları)
   - Uluslararası Doğrudan Yatırım Sözleşmeleri
   - Özelleştirme politikası
   - Ticaret politikası, DYSY ve ticaret politikasının tutarlılığı
   - Vergi politikası

2. Yatırım ortamına ilişkin faktörler
   - Yatırım promosyonları (imaj yaratma, yatırım promosyonları hizmetleri vb.)
   - Yatırım teşvikleri
   - Faaliyetler (yolsuzluk, idari verimlilik vb.)
   - Yatırım sonrası hizmetler
   - Sosyal etkenler (iki dilli okullar, yaşam kalitesi vb.)

3. Ekonomik faktörler:

a. Pazar arayışlı

   - Pazar büyüklüğü ve kişi başına düşen gelir
   - Piyasanın büyümesi
   - Bölgesel ve küresel pazarlara erişim
   - Ülkeye özgü tüketici tercihleri
   - Piyasa yapısı

b. Kaynak arayışlı

   - Hammadde
   - Ucuz vasıfsız işçi
   - Vasıflı işçi
   - Bireyler, firmalar dahil olmak üzere teknoloji, yenilikçi ve diğer yaratılmış varlıklar (örneğin, marka adları)
   - Fiziki altyapı (limanlar, yollar, elektrik, telekomünikasyon)

c. Verimlilik arayışlı

   - İşçilik verimliliğini dikkate alarak b bölümünde listelenen kaynak ve varlıkların maliyeti
   - Diğer giriş maliyetleri, örneğin, ulaşım ve iletişim maliyetleri ve diğer ara ürünler için maliyetler
   - Bölgesel ve kurumsal ağların oluşturulmasını kolaylaştıran bölgesel bir entegrasyon anlaşmasına üyelik

Kaynak: UNCTAD, World İnvestment Report 1998-Trends and Determinants, New York and Geneva 1998, s. 91.

2.4.1. Ekonomik Faktörler

DYSY kararlarını etkileyen en önemli faktörlerden biri, yatırımların yapılacağı ülkedeki ekonomik istikrardır. Ekonomik istikrar, yatırımın gerçekleşeceği ev sahibi ülkenin şimdiki ve gelecekteki ekonomik göstergelerinin uygun yatırım ortamı sağlayacak şekilde ekonomik riskleri en düşük seviyede tutabilmesi anlamına gelmektedir. Ev sahibi ülkenin ekonomik durumu, ekonomik kalkınma ve büyüme, istikrarlı fiyatlar, döviz ile faiz politikaları ve rekabet koşullar tarafından şekillendirilmektedir (Çapraz ve Demircioğlu, 2003: 31).

Belirtilen makroekonomik göstergelerinin dışında pazar büyüklüğü, hammadde ve işgücü gibi faktörler yatırımların yöneleceği ülkenin seçiminde oldukça etkilidir. Piyasanın genişliği arz edilen malın maliyetini düşürmekte ve çıktı birim başına daha düşük maliyete sebep olmaktadır. Bundan dolayı pazarın olabildiğince geniş olması DYSY'nı teşvik eden faktörlerden biri sayılmaktadır (Kar ve Tatlısöz, 2008: 9).

Yabancı yatırımcıları etkileyen faktörlerden bir diğeri de, üretim faktörlerinin bolluğu ve ucuzluğudur. Aslında yabancı sermaye yatırımlarının, sadece ucuz ve bol bulunan doğal kaynakları işletmek ve ana şirkete hammadde temin etmek için yapıldığı bir gerçektir. Yabancı yatırımcılar maliyetleri düşürmek ve karı maksimize etmek için hammadde dışında enerji, ulaşım, iletişim gibi altyapının yeterli düzeye ulaştığı ve işgücünün ucuz olduğu ülkelere yatırım yapmayı tercih etmektedirler (Birol, 2002: 14).

Ülkelerin çekiciliklerini arttıran faktörlerin başında güçlü altyapı olanakları, etkin üniversite ve araştırma merkezleri, yeterli sayıda üniversite mezunu olan işgücü, serbest bölgeler ve organize sanayi bölgeleri gelmektedir.

2.4.2. Siyasi Faktörler

Politik faktörler, şirketin uluslararası pazara girmek için DYSY kullanması kararında ekonomik istikrarı ile eşdeğer kabul edilmektedir. Bir şirket ana ülkenin getirdiği ticaret kısıtlamalarını aşmak ya da hükümet tarafından sunulan büyüme olanaklarından yararlanmak için yabancı ülkeye yatırım yapabilmektedir. Birçok ülke, kendi yetki alanlarına yeni şirketleri çekmek için belirli teşviklerde bulunur.

Bunların başında aidat hizmetleri için düşük ücretler, çalışanlar için eğitim programları, altyapının iyileştirilmesi (örneğin, yeni otoyolların ve demiryollarının inşa edilmesi) ve vergi indirimlerinin veya vergi tatillerinin sağlanmasıdır (Afşar, 2004: 89). Ancak istikrarsız uygulama ve yasal düzenlemelerden kaynaklanan ve uzun vadeli yatırım saikleri ile örtüşmeyen kısa vadeli perspektifler, benimsemeyi gerektiren riskler uzun vadeli düşünen yatırımcılar tarafından kabul edilmemektedir (Çapraz ve Demircioğlu, 2003: 34).

Yabancı yatırımcıyı tedirgin eden konuların başında yabancı firmaların kamulaştırılması, kar transferinde kısıtlamalar gelmektedir. Bu tür olasılıklar, yabancı yatırımcının ülke risk primini yükseltmesine ve yatırım yapmak için daha yüksek getiri beklemesine yol açmaktadır (Birol, 2002: 17).

2.4.3. Yatırım Ortamına İlişkin Faktörler

Kamu yönetiminde rüşvet ve yolsuzluğun olmaması, hukukun üstünlüğü, ekonomik politikaların belirginliği, mevzuatın açık ve tutarlı olması yabancı yatırımcılar açısından önem taşır. Bürokratik işlemler kısa sürede sonuçlandırılabilmeli, işlemler açık, basit ve bir o kadar da anlaşılabilir olmalıdır. Bazı ülkelerde bürokratik işlemlerin gerçekleştirilmesi için rüşvet verilmesi, bürokrasinin yoğun ve çok uzun olması şirketin yatırım yapacağı ülke tercihini değiştirmesine neden olabilmektedir (Candemir, 2009: 672).

Yatırım kararı alındıktan sonra şirketlerin ev sahibi ülkede kaldığı sürece kuralların ve yasaların düzgün bir şekilde çalışması önemlidir. Bu nedenle sözleşmelerin uluslararası bir hakem kurulu tarafından kontrol edilmesi yabancı yatırımcılara güven vermektedir (Candemir, 2009: 673).

Tarife ve tarife dışı engellerin genel olarak yatırım yönündeki etkisi açısından rolü azalırken, altyapının durumu, toplam maliyetlerdeki farklılıklar, yabancı sermaye faaliyetlerine uygun idari ve vergi koşulları gibi faktörlerin önemi artmaktadır.

2.5. DYSY'nın Türleri

Küreselleşme ile teknolojik gelişmeler her türlü bilginin, mal ve hizmetin, sermayenin akışını hızlandırırken, uluslararası ilişkilerin de hızlıca geliştiği görülmektedir. ÇUŞ'ler yatırım alanlarını genişletmek amacıyla yabancı ülke piyasalarına giriş biçimini belirlemek durumundadır. Dünyanın çeşitli bölgelerinde yeni pazarların geliştirme stratejilerine etki eden faktörlerin başında talep tahmini değeri, ulusal yasaların özellikleri ve siyasi durumunun istikrarı gelir.

ÇUŞ'lar dünya ekonomisini uluslararası üretime dönüştürür. Teknik seviye ve ürün kalitesi, üretim verimliliği, yönetim formlarının iyileştirilmesi, işletme yönetimi bilimsel ve teknolojik ilerlemeyi hızlandırır. ÇUŞ'ların yönetiminin yeniden yapılandırılması doğrudan bilim ve teknolojinin gelişimi ile ilişkilidir. E-posta, elektronik veri iletimi ve diğer teknolojilerin kullanımı, bir yönden şirketteki küresel süreçlerin esnek ve aktif bir şekilde yönetilmesini sağlarken, diğer yönden piyasada manevra kabiliyetine sahip operasyonel kontrolün gerçekleştirilmesini mümkün kılmaktadır. ÇUŞ'ların örgütsel yönetim biçimleri yeni ekonomik koşullara uyum sağlama sürecinde değişir.

Çok uluslu şirketlerin piyasaya giriş biçimleri aşağıdaki gibi açıklanabilir:

Ortak girişim (Joint Ventures and Full-Ownership); en az iki şirket, ana şirketlerden yasal olarak ayrılmış ve kurucuların karşılıklı çıkarlarını destekleyen bir görev olan kurulmuş bir şirket aracılığıyla ortak bir faaliyet üzerinde anlaşmaya varıldığında oluşturulmaktadır. Joint Venture (ortak girişim), yabancı yatırımcının ev sahibi ülkeye gelerek ev sahibi ülkede yerli yatırımcı ile ortak bir işletme kurmasıdır. Burada yabancı firma yerli firmanın imajından, tecrübesinden, sır ve belgelerinden yararlanabilir. Full-Ownership (tam mülkiyete dayalı bağlı şirket) ise bir ya da daha fazla yatırımcıların ev sahibi ülkeye geldiğinde kendi başına bir işletme kurmasıdır (Seyidoğlu, 2003: 720).

Şirketlerarası birleşmeler ve satınalmalar (Mergers &Acquisitions); şirket evlilikleri olarak da ifade edilen bu işbirliği, rekabet güçlerini geliştirmek ve yabancı piyasaya girişi kolaylaştırmak ve hızlandırmak için tercih edilebilir (Akdemir, 2012: 224). Örneğin, Procter Loreto şirketini Grupo Carso SA sahibinden satın almıştır. Böyle bir birleşme Procter'ın bu şirketin kağıt peçetelerini, tuvalet kağıtlarını ve mevcut satış sistemini edinmesini sağlamıştır. Merger (birleşme), birkaç işletmenin

kaynaklarını birleştirerek yeni bir firma oluşturduğu zaman ortaya çıkar. Acquisition (satınalma), bir şirketin tamamı veya kısmının başka bir şirkete dahil edildiğinde, bağımsız bir işletme olarak var olmasını tanımlar. Bu devralma sonucunda bir şirket diğeri üzerinde hisselerin kontrol paketini alma veya bir işletmenin iflasına katılıp daha sonra varlıkların satın alınması yoluyla kontrol kazanır.

Stratejik birleşmeler (Strategic Alliances); iki firma hem hisse senetlerini değiştirir, hem de AR-GE faaliyetleri ve ortak ürün geliştirme faaliyetlerini birbirine transfer eder. Bu tür birleşmeler daha çok otomobil, elektronik, telekomünikasyon ve uçak sanayi alanlarında kullanılır (Seyidoğlu, 2003: 722). Bunlar, belirli bir alanda küresel pazar yönelimli görevlerin ortak çözümü için oluşturulan, ancak diğer alanlarda rekabete izin veren şirketlerarası ittifaklardır.

Yap-İşlet-Devret (Build-Operate-Transfer); bir kamu altyapı yatırımı veya hizmet finansmanının özel bir işletme tarafından karşılanarak yapılması, devlet tarafından belirlenen bir tarife üzerinden devlet kuruluşlarına satması ve sürenin sonunda devlete eksiksiz bir şekilde devretmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu yöntem genelde elektrik santralleri, limanlar, tüneller, barajlar, doğal gaz ve petrol boru hatları, hava alanları ve otoyol gibi büyük çaplı projelerin gerçekleşmesinde devreye girmektedir (Seyidoğlu, 2003: 728).

Yeşil alan yatırımları (Greenfield İnvestments); şirketler yatırımları yabancı bir piyasada yeni bir iş yaratarak giriyorsa, bu tip yatırımlar yeşil alan yatırımları şeklinde adlandırılmaktadır. Bu tip yatırımlar daha çok gelişmekte olan ülkelerde (GOÜ) yoğunluk kazanır. Yatırımcının amacı, tamamen kendi teknolojisi, üretim metodu ve yönetim anlayışıyla yeni bir işletme açmaktır (UNCTAD, 1995: 145).

Yeşil alana yatırımı terimi, adını bir şirketin - genellikle çok uluslu bir şirketin (ÇUŞ) - sıfırdan başlayarak bir işletmeyi başlattığından, "yeşil alan" hazırlamasından almıştır. Bu tür projeler, sponsor firma için en yüksek kontrol derecesini sağlayan doğrudan yabancı yatırımdır. Örneğin, yeşil alan projesinde bir şirketin tesisinin inşası özelliklerine uygun olarak gerçekleştirilir, çalışanlar şirket standartlarında eğitilir ve üretim süreçleri sıkı bir şekilde kontrol edilir.

Yeşil alan projelerini düşünen şirketler, fizibilite ve karlılığı belirlemek için ön araştırmalara genellikle büyük miktarda zaman ve para yatırmaktadırlar. Güney Carolina'da bulunan Fuji Film üretim şirketi, Alabama'daki Mercedes-Benz ve Sunderland'taki Nissan'ın montaj tesisi örnek olarak verilebilir.

Kahverengi alan yatırımları (Brownfield İnvestments); mevcut alanların veya endüstriyel altyapının yeniden kullanımı, uyarlanması, güçlendirilmesi yoluyla yapılan bir yatırım türüdür (European Commision, 2013: 3). Brownfield yatırım, bir şirketin doğrudan yabancı yatırım seçeneğine döndüğünde yaygındır. Genellikle şirket artık kullanılmayan veya tam kapasitede çalışmayan nesneleri yeni veya ek üretim için seçenek olarak değerlendirmektedir. Her ne kadar ek ekipman veya mevcut ekipmanın modifikasyonu gerekirse bile, sıfırdan yeni bir tesis inşa etmekten daha uygun maliyetli olabilir. Bu tür yatırım önceki kullanımın yeni amaçlanan kullanıma benzer olduğu durumlarda geçerlidir. Brownfield yatırım stratejisinin belirgin avantajı, binaların inşa edilmiş olmasıdır. Bu nedenle maliyetler ve başlangıç zamanları önemli ölçüde azaltılabilir, binalar zaten gereksinimleri karşılamaktadır.

Yatay birleşme; aynı ürünü üreten ya da aynı üretim aşamalarını gerçekleştiren, örneğin, bir ürünün iki üreticisini ya da iki perakende ticaret şirketini birleştiren şirketler birliğidir.

Dikey birleşme; aynı faaliyet alanındaki işletmelerin birliğidir, ancak işbirliğiyle bağlantılı teknolojik zincirin farklı aşamalarına katılmaktadır. İleriye doğru dikey entegrasyon, pazarlama işletmesi ile birleşmeyi, geriye doğru dikey entegrasyon hammadde ve bileşen kaynaklarına erişim kazanmayı amaçlamaktadır (Akdemir, 2012: 225).

World İnvestment Raporuna göre, birleşme ve satınalma stratejileri ve Greenfield yatırımları, yeni pazardaki ÇUŞ faaliyetlerinin ana modelleridir. Bu stratejiler alternatif olarak kabul edilmektedir ve oldukça risklidir. Asya ülkeleri proje üzerinde tam kontrol sahibi olmalarını sağlayan Greenfield yatırımlarıyla işe başlamaya tercih etmektedir. Özelleştirme programlarını asla kullanmazlar. Amerika ve Avrupa ülkeleri özelleştirme programlarını aktif olarak kullanmaktadır. Ayrıca bu tür şirketler ekolojiyi bozmamak ve maliyetten tasarruf etmek için üretimi Asya'ya aktarmaktadır (Tretyak ve Rumyanzeva, 2003: 25).

2.6. Devlet Desteği ve DYSY

Doğrudan yatırımın artan siyasi önemi göz önüne alındığında, yabancı yatırımcılar ev sahibi ülkelerden ciddi bir ilgi görür. Ulusal yasalar genellikle genel (medeni ve ticari hukuklar) ve özel mevzuatın (yabancı yatırımlar hakkında) bir kombinasyonu olarak sunulur.

Garantiler hem ana ülke, hem de ev sahibi ülke tarafından sağlanır. Birçok ülkede sermayelerini yurtdışına aktarmak isteyen yatırımcılar, kendi ülkelerinden veya yabancı bir ülkeden yatırımları için teminat alabilirler. Sermaye ihracatını teşvik etmekle ilgilenen ülkeler, ulusal şirketlere özelleştirme, doğal afetler, karları aktarmama ve diğer öngörülmeyen koşulların ortaya çıkması durumunda yatırılan sermayenin tamamını veya bir kısmını devlet kaynaklarından iade etme garantisi verebilir. Yatırım garantileri, ikili ve bölgesel yatırım koruma anlaşmalarında da yer almaktadır. Yatırım garantisi maddeleri, AB ile gelişmekte olan birçok ülke arasında imzalanan Lome Sözleşmesinde[*] ve uluslararası kuruluşlarca onaylanan çok sayıda belgede yer almaktadır (Faminskiy, 2006: 157).

Yabancı yatırım sigortası. Özel bir sigorta şekli olup, hem özel, hem kamu kurumları tarafından uygulanabilir. Sigortanın içeriği, doğrudan yatırımcının sigortadan kaynaklanan ve genellikle yatırılan tutarın %1'ine tekabül eden risklere karşı sigortalanmasıdır. Sigorta sözleşmesine göre, sigortalı bir olay meydana geldiğinde, sigorta şirketi doğrudan yatırımcının zararını telafi etmekle yükümlüdür. Ulusal acenteler ve sigorta şirketleri sadece kendisine ait doğrudan yatırımcıları sigortalamaktadır. ABD'de doğrudan yatırım sigortası, Yurtdışı Özel Yatırım Kuruluşu (OPİC) tarafından yapılmaktadır.

Serbest ekonomik bölgeler; gümrük kontrolünden muaf olmada ve önemli vergi avantajlarından yararlanmada özel koşulların belirlendiği ülkenin bir parçasıdır. özel serbest ekonomik bölgeler aşağıdaki ilkeler temelinde oluşturulmaktadır:

- Ekipman için bileşenlerin ithalatında ve üretilen malların ihracatında herhangi bir gümrük vergisinin zorunlu olarak bulunmaması;

[*] Lomé Sözleşmesi, Avrupa Birliği ile 71 Afrika, Karayip ve Pasifik ülkesi arasında imzalanmış bir ticaret ve yardım sözleşmesidir. 28 Şubat, 1975 tarihinde Lomé'de imzalanmıştır.

- Vergi indirimleri;
- Yabancı yatırımcıların sahip olduğu her türlü mülklerine el koyma ve mülkün kamulaştırılmasına karşı garantiler;
- Serbest ekonomik bölgede faaliyet gösteren şirketler için farklı nitelikteki teşvik ve ayrıcalıklar;
- Her türlü işlem için sabit para biriminin ücretsiz kullanımı.

Teşvikler. Devlet, yabancı ve yerel girişimcilere finansal, mali ve diğer teşvikler sağlamaktadır. Gelişmiş ülkeler finansal teşviklere daha fazla yönelirler. Mali teşvikler, ev sahibi ülke ekonomisinin bireysel sektörlerinin bölgesel gelişimini teşvik etmek amacıyla şehirler veya bölgeler düzeyinde verilmektedir. Teşvikler için temel şart, finansal yükümlülüklerin "şeffaflığı" ve çeşitli yükümlülüklerin yerine getirilmemesi durumunda fonların iadesidir.

Gelişmekte olan ve geçiş ekonomisine sahip ülkelerde mali veya vergi teşvikleri daha sık kullanılmaktadır. Bu ülkelerde aşağıdaki teşvik yöntemleri kullanılmaktadır: kullanılan hammadde ya da ekipmanlara ilişkin tercihli vergi oranları; ithal üretim ekipmanlarında tercihli gümrük vergileri; kurumlar vergisi oranlarının düşürülmesi; vergi tatilleri verilmesi vb.

Genel olarak teşvikler bireyseldir. Kullanımları, endüstrinin niteliğine veya işletmenin ihracat uzmanlığına bağlıdır. Sektörel bağlamda en fazla bilgi ve teknoloji yoğun sektörlere öncelik verilmektedir.

Yatırım anlaşmazlıkların çözümü. Yatırım anlaşmazlıklarını ev sahibi ülkenin ulusal mevzuatı, doğrudan yatırımcı ülkenin ulusal mevzuatı veya uluslararası tahkim temelinde çözümlemek mümkündür. OECD üyesi ülkeler içinde uluslararası tahkim mahkemesi kabul edilmiştir, çünkü çoğu durumda uyuşmazlıkların ev sahibi ülkenin mevzuatına dayanarak çözülmesi, doğrudan yatırımcıya, ana ülkenin mevzuatına göre çözülmesi, ev sahibi ülkelere uygun olmamaktadır (Faminskiy, 2006: 168).

Çifte vergilendirmeden kaçınma. Bir şirket birkaç ülkede faaliyet gösteriyorsa, gelirlerin her ülkenin ulusal gelir vergisine tabi olması tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir. Ülkeler karşılıklı doğrudan yatırımlarda aktif olan kendi şirketleri için

genellikle çifte vergi anlaşması imzalamaktadır. Şirket yalnızca kendi ülkesinde ödemediği vergisinin bir kısmını ev sahibi ülkede öder (Yuzvovich, Degtyareva ve Knyazeva, 2016: 230).

İdari ve diplomatik destek. Her ülke ulusal yatırımcılarına yurtdışında en uygun koşulları sağlamak için yabancı ülkelerle pazarlık etmektedir. Uluslararası ticaret temsilcileri, ekonomik meseleleri görüşmek üzere yurtdışına gidecek uluslararası heyetlere katılmaya davet edilir. Genellikle kalkınma ve ticaret devlet kurumları, ulusal yatırımcıları ev sahibi ülkelerde doğrudan yatırım potansiyeli ile tanıştırmak için özel yatırım turları düzenler (Seyidoğlu, 2003:739).

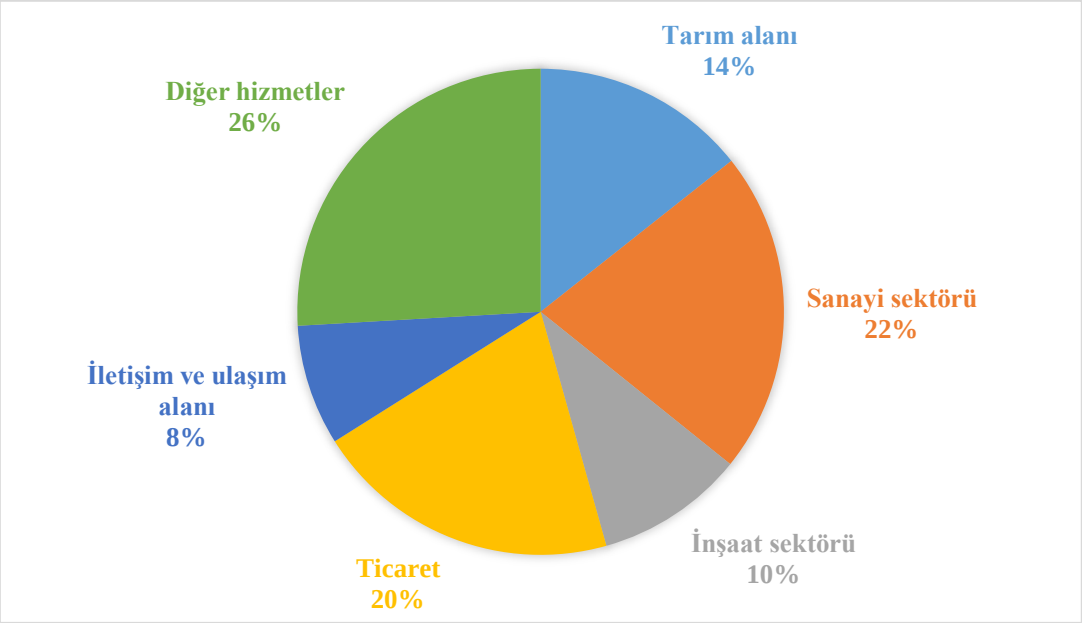
Yukarıda belirtilen anlaşmaların dışında yatırımcılar için değerli olan iki sözleşme vardır. Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıkların Çözümü Merkezi (İSCİD (İnternational Centre of Settlement of İnvestment Disputes)) tarafından yapılan sözleşme Washington Sözleşmesi olarak da bilinmektedir. 1966 yılında imzalanmış olan sözleşmenin amacı, yabancı yatırımcıların uluslararası düzeyde korunması, alıcı ülke ile özel yatırımcılar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesidir. Diğeri ise 1985 yılında Çok Taraflı Yatırım Garanti Kuruluşu (MİGA (Multirateral İnvestment Guarantee Agency)) tarafından imzalanan sözleşmenin amacı, yatırımcıları gelişmekte olan ülkelere yönlendirmek ve onları ticari olmayan potansiyel risklerden korumaktır (Dündar, 2014: 273).

3. KIRGIZİSTAN EKONOMİSİ VE YABANCI YATIRIMLAR

3.1. Kırgızistan Ekonomisinin Genel Durumu

1991 yılında bağımsızlığını elde eden Kırgızistan hem siyasi, hem de ekonomik açıdan ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. 1990'ların başında, Kırgızistan Dünya Bankası'na üye olmuş, 1993'te ürünlerin ithalatı için ödeme yapması gereken 'rehabilitasyon kredisi'ni almaya ilişkin ilk anlaşmayı imzalamıştır. Geçiş döneminin ilk aşamasında, Kırgızistan için yabancı sermayenin çekiciliği ve onun etkin kullanımı ekonomik büyüme için belirleyici bir faktör olmuştur. Dış krediler bir ülkenin ekonomisinin ürettiğinden fazlasını tüketmesine izin verebilir, ancak artan borçların zayıf finansal ve ekonomik sistemler üzerinde iç karartıcı bir etkisi olması vardır (Baum, 2007: 119).

Yüksek rakamlara ulaşan borçlar, istikrarsızlıklar ve siyasi iktidar tarafından yapılan görev suiistimalleri ülkeyi 2005 ve 2010 yılında halk darbesine itmiş, bu nedenden dolayı ülkede küçük çaplı ekonomik krizler yaşanmıştır. Ancak Kırgızistan Orta Asya bölgesinin politik yönden halen en liberal ülkelerinden biri konumunu koruyarak liberal dış ticaret rejimine devam etmektedir.

Şekil 1. Kırgızistan'da temel sektörlerin GSYH'ndaki payı (%), 2017

Kaynak: Kırgızistan Cumhuriyeti Ulusal Bankası (NBKR), Kırgızistan Cumhuriyeti Finansal Sektörünün Kararlılık Raporu, Bishkek, 2018.

Ülke ekonomisinin temelini tarım (GSYH'ndaki payı %12,5), ticaret (%17,8) ve sanayi (%18,7) oluşturmaktadır (Bakas uulu ve Smagulov, 2011: 96).

Ülkenin ekonomisi bütün sanayi sektörünü temsil eden "Kumtor" altın madenciliği ve işleme kuruluşuna bağlıdır. Sanayiye olan etkisinden dolayı, sanayi büyümesine yönelik resmi istatistikler "Kumtor" şirketini dahil edip etmediklerine göre iki farklı şekilde hesaplanmaktadır. Bu durum, ekonomiyi bir bütün olarak olumsuz etkileyebilir, çünkü ülkenin ihracat miktarları ve bütçe gelirleri gibi genel makroekonomik parametreleri alanın performansına bağlıdır.

3.2. Sektörel Temelde Kırgızistan'ın Ekonomisi

Kırgızistan, ilk on yılda üretim kapasitesinin büyük bölümünü, yerli üreticilerin neredeyse tüm iç pazarını kaybetmiştir; bu da ekonominin sanayileşmesinin ortadan kalkmasına, ticaretin ve ara faaliyetlerin yaygınlaşmasına, dolayısıyla, rekabet

kaynaklarının kaybına ve ekonominin rekabet edebilirliğinde keskin bir düşüşe yol açmıştır.

Kırgızistan ekonomisinin yapısındaki önemli farklılık, tarım ve sanayinin gelişmesinin yanında hizmet, ticaret ve finans endüstrisinde önemli bir gecikme yaşanmasıdır. Ticaret, hizmet ve finans endüstrisi ilk iki sektör üzerinde önemli bir etkiye sahip ve bu sektörlerin zayıf gelişimi ekonominin bir bütün olarak kalkınmasında bir engel teşkil etmektedir. Bu nedenle Kırgızistan'da yüksek teknolojili endüstrilerin yaratılmasındaki itici güç olan ekonomik sistemin yapısının derin entegrasyonu ve karşılıklı bağımlılığını gerektirir.

3.2.1. Sanayi Sektörü

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Kırgız ekonomisi üretim kayıpları nedeniyle ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Bugün itibariyle de sanayi sektörünün Sovyet dönemindeki üretim hacimleri seviyesinden uzak olduğu söylenebilir. Sanayi üretiminin en önemli alt sektörü, gıda işleme sanayisidir. Gıda işleme sektörü ve hazır giyim sektörleri en cazip yabancı yatırım alanları arasında yer almaktadır.

Kırgızistan'da büyük miktarda maden, su, enerji, toprak ve diğer kaynaklar bulunmaktadır. Ülke demir ve nadir metaller, kömür, doğal yapı malzemeleri, termal ve maden sularının endüstriyel rezervlerine sahiptir. Cıva, nadir toprak elementleri, kalay, tungsten, altın, molibden, polimetaller, nadir metaller, mermer, siyenit, granit, metalürjinin geliştirilmesi için hammadde niteliğindedir.

Kırgızistan'daki imalat sanayii 14 sektör ile temsil edilmekte, aşağıdakiler de ekonomi üzerinde etki oluşturmaktadır: metalürji ve metal ürünlerinin üretimi; içecekler ve tütün dahil gıda üretimi; tekstil ve giyim üretimi; diğer metal olmayan mineral ürünlerin üretimi. Ulusal İstatistik Komitesine göre (2018), bu endüstriler toplam sanayi üretiminin %76,3'ünü oluşturmaktadır. İmalat sanayi toplam işçi sayısının % 80,7'sine istihdam sağlamaktadır.

Tekstil ve hazır giyim üretimi sektörünün toplam üretim hacmindeki payı %3,3'tür. Tekstil alt sektöründe pamuk ürünleri baskındır. Hazır giyim üretimi dinamik olarak gelişmektedir. Hazır giyim işletmeleri için uygun vergi rejimi, giyim sanayinin

gelişmesini teşvik etmede önemli bir rol oynamaktadır. Sektörde resmi olarak yaklaşık 46 bin kişi, gayri resmi olarak 200 bin kişi (çoğunlukla kadınlar) çalışmaktadır (K.C. Ulusal İstatistik Komitesi, 2018: 72). Dikiş endüstrisinin ürünleri ağırlıklı olarak Rusya ve Kazakistan'a ihraç edilmektedir. Küçük sanayilerin hareketliliği ve esnekliği, terzilik için kullanılan hammaddelerin ve malzemelerin basitleştirilmiş gümrük işlemleri, temel dikiş becerilerinin mevcudiyeti, sıfır oranda donanım ithalatı, "Dordoy", "Madina" ve "Kara-Suu" toptan satış pazarlarının gelişimi giyim endüstrisi üzerinde olumlu bir etki yapmıştır (Cenish, 2014: 4).

Madencilik sektörü, ülke ekonomisinin stratejik sektörüdür. Bu sektör uluslararası sertifika ve dünya pazarındaki uygun fiyat durumu nedeniyle ihracat fırsatlarını teşvik eden ve ülkedeki altın konsantrasyonunun %98'ini üreten "Kumtor Gold Company" tarafından yönetilmektedir. Kumtor'un Kırgızistan Cumhuriyeti'nin makroekonomik göstergeleri üzerindeki etkisi Ulusal İstatistik Komitesi'nin ön verilerine göre, 2018'de Kumtor'un ülke GSYİH'ndaki payı %8,6'dır; Kumtor'un toplam sanayi üretimi içindeki payı, %18,14'tür (URL-2).

Ülkede Khaidarkan civarı tesisi, Kadamzhai antimon tesisi, Kara-Balta madenciliği tesisi gibi işletmeler tarafından temsil edilen metalürji endüstrisinin faaliyet gösterdiği temelde büyük kalay, tungsten, antimon, cıva ve nadir toprak metalleri rezervleri bulunmaktadır (Ermekbayeva, 2012: 498).

Ülkede toplam sanayi üretiminin üçte birini ve ihracat arzının dörtte birini gıda işleme endüstrisi oluşturmaktadır. Gıda işleme endüstrisi, meyve, sebze, şeker, tütün, içki fabrikası ve diğer endüstrileri içermektedir (Ermekbayeva, 2012: 500). Gıda işleme endüstrisi, tarım sektörün gelişmesi, yatırım akışının sağlanması ve gıda ürünleri standartlarına uymak için sertifikasyon laboratuvarlarının yaratılmasıyla ilgili olarak iş olanaklarını sağlayabilecek ve potansiyel satış pazarlarına sahip olabilecek bir endüstridir.

Ülkenin altyapısı metalürji, yakıt ve enerji kompleksi, imalat ve hafif sanayi, yapı malzemeleri endüstrisi gibi öncelikli gelişimlere izin vermektedir.

3.2.2. Enerji Sektörü

Kırgız pazarında tüketilen elektriğin %90'ından fazlası hidroelektrik santrallerinde üretilmektedir. Ham petrol ve doğal gaz çıkarımı, sermaye yoğun bir sektördür ve geliştirilmesinde yaklaşık 10 milyon ABD doları tutarında önemli miktarda yatırım toplanmıştır. Ne yazık ki, ülkenin petrol ve gaz endüstrisinin teknik donanımı eksiktir (DEİK, 2018: 5).

Kırgızistan Cumhuriyeti'nde, 70 büyük kömür yatağının tahmini rezervinin 1,317 milyon ton (bakiye rezerviyle 2,2 milyar tondan fazla) olduğu tahmin edilmektedir. Tahminlere göre, petrol ve gaz kaynaklarının rezervleri yaklaşık 289 milyon tondur. Ülkenin güneyinde geri kazanılabilir sanayi petrol rezervleri, 11,6 milyon ton ve doğal gazi 4,9 milyar metreküp ile 15 petrol ve gaz yatakları geliştirilmektedir. Ülkedeki ana enerji kaynağı, hidroenerji potansiyelinin 142 milyar kWh olduğu tahmin edilmektedir (K.C. Ulusal İstatistik Komitesi, 2018).

Kırgızistan Cumhuriyeti'nin güç kaynağı, hidroelektrik santralleri ve ısı jeneratörlerinin bir kombinasyonu ile sağlanmaktadır. Hidroelektrik santralin (Naryn cascade) Jalal-Abad bölgesindeki Naryn Nehri üzerinde bulunan Toktogul rezervuarından su kullanılarak çalıştırılmaktadır (The World Bank, 2017: 12).

2018 yılında Kırgızistan Cumhuriyeti elektrik santrallerinin kurulu üretim kapasitesi 3938,75 MW olup, bunun % 90'ı ülkenin güneyinde bulunan hidroelektrik santralleri tarafından sağlanmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları, toplam kapasitesi 46,75 MW olan küçük hidroelektrik santralleri tarafından temsil edilmekte ve bu da elektrik üretiminin %1,5'ini sağlamaktadır.

2010-2017 dönemi için Kırgızistan'ın enerji sektöründe önemli gelişmeler yaşanmıştır. 120 MW kapasiteli Kambarata HES-2'nin birinci birimi devreye girmişt, "Aygultash-Samat" 110 kW elektrik hattı inşa edilmişt, 500 kW "Datka" ve "Kemin" trafo merkezi, ülkenin güneyinde toplam 248 km uzunluğa sahip 500 kW ve 220 kW "Datka-Kemin" enerji hatları kurulmuştur. Bişkek'teki termik santralin 812 MW'a kadar güç artışıyla modernizasyonu tamamlanmış, Toktogul hidroelektrik santrali rehabilite edilmiştir. Akıllı sayaçların ve otomatik ölçüm bilgi sisteminin piyasaya sürülmesiyle ticari elektrik ölçümü (AIISKUE), ticari kayıpları %21'den %1'e düşürmüştür (K. C. Ekonomi Bakanlığı, 2018: 13).

Kırgızistan'da enerji sektörü bir takım zorluklarla ve engellerle karşı karşıya kalmaktadır. Kapasite rezervinin eksik olması, büyük ve küçük hidroelektrik santrallerinin elektrik üretiminin doğal ve iklim koşullarına bağımlı olması nedeniyle artan talep arzın önündedir. 2014'ten bu yana Kırgızistan'daki elektrik tüketimi, 2017-2018 yılları hariç, kendi üretimini %1,9 - %5,3 oranında aşmıştır. 2015 yılında elektrik ithalatı 1,18 milyar kW, toplam 5,2 milyar som olmuştur (K. C. Ekonomi Bakanlığı, 2018: 14).

Ülke yenilenebilir enerji için önemli bir potansiyele sahiptir. Hidroteknik potansiyelin 142,5 milyar Kw, ekonomik olarak üretim potansiyelinin 60 milyar kW olduğu tahmin edilmektedir. Küçük bir hidroelektrik endüstrisinin potansiyeli yılda yaklaşık 5-8 milyar kW'tur (toplam potansiyelin % 13'üne kadar); küçük nehirlerin enerjisinin kullanımı, Kırgızistan Cumhuriyeti'nin hidroelektrik kaynaklarının geliştirilmesinde en güncel etkenlerden biri olarak görülmektedir.

2017'de Kırgızistan'daki yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam enerji tüketimindeki payı toplam elektrik üretiminin %1,5'ini oluşturmaktadır.

Kırgızistan'da önemli bir potansiyel bulunmasına rağmen, ülke enerji tasarrufu ve enerji verimliliği politikalarına yeterince önem vermemektedir.

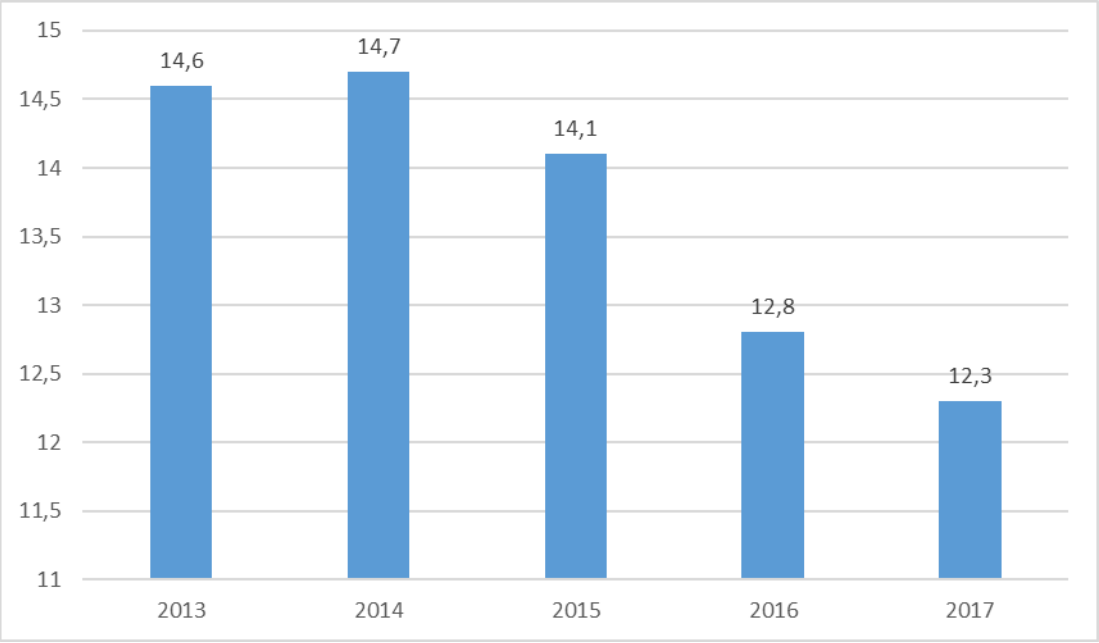
3.2.3. Tarım Sektörü

Kırgızistan ekonomisi hayvancılık, orman ve tarıma dayalı olup dağlık bir araziye sahiptir. Kırgızistan'da çok sayıda koyun, keçi, sığır ve at yetiştirilmekte olup, hayvansal ürünler üzerine kurulu ve et, deri, yün ihraç eden ekonomik bir yapı mevcuttur.

Kırgızistan'da özel işletmeler tarımsal üretimin %40'ını gerçekleştirir. Kamu işletmelerinin üretime katkısı %5 düzeyinde olup, üretimin kalan bölümü ise kişisel girişimlerle gerçekleştirilmektedir. Bağımsızlık sonrası dönemin koşullarından derinden etkilenen tarım sektöründe tarım makinesi, yedek parça ve ekipman eksiği ve gübre açığı ortaya çıkmıştır. Bağımsızlık öncesinde Sovyet Cumhuriyetlerinden temin edilmekte olan söz konusu girdiler, bağımsızlık ertesi dönemde piyasa koşullarından temin edilmeye başlanmıştır. Bu durumun fiyatlar üzerinde yükseltici

etkisi olmuştur. 700 bin hektar olan verimli orman alanı, ülke alanının %4'ünü oluşturmaktadır.

Son yıllarda Kırgızistan'ın GSYH'ndaki tarım %12-15 arasında sabit bir paya sahiptir (2017 sonunda %12,3'tür). Geçtiğimiz on yılda sektörün ülke GSYH'ndaki payının üçte birden beşte birinin altına düşmesine rağmen, ülke ekonomisinin öncelikli sektörlerinden biri olmaya devam etmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Tarım, ormancılık ve balıkçılık ürünlerinin brüt katma değeri (GSYH'nın payı (%))

Kaynak: Kırgızistan Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi; Selskoye hozyaystvo v Kyrgyzstane, 2013-2017, Bishkek, 2018.

Tarımın ülke için politik ve sosyal yönlerinin de olduğu belirtilmelidir. Bu durum nüfusun %60'ından fazlasının kırsal alanlarda yaşadığı gerçeğinden kaynaklanmaktadır (K.C. Ulusal İstatistik Komitesi, 2018: 6). İstihdamın yapısında tarım sektöründe çalışan işçilerin oranı, %33 civarındadır. Ülkenin toplam çalışan nüfusunun yarısından fazlası kırsal alanlarda yaşamaktadır. Bağımsızlıktan sonra kırsal nüfusun şehirlere, özellikle Bişkek ve Oş'a, Rusya'ya göçü gerçekleşmiştir. Endüstrinin ekonomik sorunlarını çözerek sosyal ve politik yapı da geliştirilebilir.

Ülkenin tarımının %90'ından fazlası, yaklaşık olarak 1,2 milyon hektar sulak ekilebilir araziye dayanmaktadır. Meralar 10 milyon hektarlık bir alan oluşturulmaktadır. Potansiyel taşkın alanı, 100 bin hektardır. Aynı zamanda 75-80 bin hektara kadar ekilebilir alan kullanılmamaktadır. 2017 yılının sonuna kadar hayvanların sayısı, sığır, 1,575 milyon baş, koyun ve keçi, 6,077 milyon baş, at, 0,481 milyon baş, kümes hayvanları, 5,910 milyon baş olmuştur. Domuz sayısı 52,2 bin başa inmiştir (K.C. Ulusal İstatistik Komitesi, 2018: 19).

Ülkede küçük ölçekli arazileri ortadan kaldırma ve tarımı artırma amaçlı kooperatiflerin kurulmasına başlamıştır. Kooperatiflerin yaratılması, kooperatifin arazi alanı başına maksimum çıkar konsantrasyonunu sağlaması halinde etkili olacaktır. Bu amaçla kooperatifler oluştururken, çiftçilerin sosyal statüsünü, işgücüne katılımlarını dikkate almak ve kooperatif üyeleri arasında gelirin eşit dağılımını sağlayacak yasal bir çerçeve oluşturmak gerekmektedir. İşbirliğini hızlandırmak için yeni oluşturulan kooperatiflerden arsa kiralarken avantaj sağlayan idari ve ekonomik mekanizmalar uygulamak gerekmektedir (Karamatov ve Sadykova, 2017: 97).

Kırgızistan'da Ocak, 2013 yılında kabul edilen 2013-2017 dönemi Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi aşağıdaki sorunlara işaret etmektedir: gerçekleştirilen reformun etkisizliği; küçük ölçekli çiftliklerin varlığı; Dağıtım Fonu topraklarının azaltılması; arazi bozulması; sulama sisteminin azalması ve bozulması; tohum ve ıslah çiftliklerinin kalitesindeki azalma; ekipmanın aşınması; kendi kendine yeterlilik sorunu; üreticilerin, işlemcilerin, malzeme ve teknik kaynakların tedarikçileri için fiyat eşitsizliği; ihracat kısıtlamaları; gelişmemiş kontrol ve belgelendirme sistemi; kredi eksikliği vb. (Akmataliyev, 2016: 103).

3.2.4. İnşaat Sektörü

Kırgızistan'da inşaat sektörünün artan talebe bağlı olarak hızlı bir büyüme eğilimi içerisine girmesi beklenmektedir. Bu noktada Kırgızistan inşaat malzemeleri sektörüne de yatırım yapmaktadır. Diğer taraftan Kırgızistan gittikçe ağırlaşan bir konut sorunuyla karşı karşıyadır. Bu bağlamda Kırgızistan toplu konut projelerinin hayata geçirilmesi için çaba göstermekte, yabancı yatırım çekebilmek için kolaylıklar sağlamayı planlamaktadır.

1 Ocak 2018'de faaliyet gösteren 936 inşaat kuruluşundan sadece 67'si devlete ait, 3'ü belediye mülkiyeti ve 866'sı özel mülkiyettedir (K.C. Ulusal İstatistik Komitesi, 2018: 208). Büyük yatırım projelerinin uygulanması için ülkede düzenlenen ihaleler, kural olarak yerli inşaat organizasyonlarını ve yerel malzeme endüstrisindeki işletmeleri dezavantajlı koşullarda genellikle çıkarlarının zararına çeken yabancı inşaat şirketlerinden yararlanmaktadır.

Yüksek inşaat maliyeti, konut inşaatının gelişmesini engellemektedir. Ülkede birçok inşaat malzemesi üretilmemekte, ancak Kırgızistan'da inşaat malzemeleri ve yapılarının üretimi için büyük miktarda hammadde rezervi olmasına rağmen diğer ülkelerden ithal edilmektedir. Endüstriyel gelişim için önceden hazırlanmış alanlar bile, yapı malzemeleri endüstrisi ve yapılarının birçok girişiminin çalışmadığı için geliştirilmemiştir. Halen kullanılan inşaat teknolojileri için yerli çimento, alçı, kuru bina karışımları, boya, emülsiyon malzemeleri, modern duvar ve ısı yalıtım malzemeleri üretiminin geliştirilmesini gerektirmektedir (Derbisheva, 2012: 145).

Kırgızistan'ın mevcut ana konut stoku Sovyet döneminde inşa edilmiştir. Apartmanlar toplam konut stokunun büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Konut yapıların yalnızca %40'ı su kaynaklarına erişebilmekte (kentsel alanlarda %70), evlerin %40'ı kamu kanalizasyon sistemine (kentsel alanlarda %70) bağlıdır. Konut yapıların yalnızca %27'sinin evinde tuvaletleri vardır (kentsel alanlarda %56), %25'inde banyo / duş mevcuttur (kentsel alanlarda %52). Apartman binalarındaki teknik sistemlerin onarılması gerekmektedir. Özellikle çatılar, asansörler ve cepheler için acil onarımlar gerekmektedir (Derbisheva, 2014).

Uluslararası bağışçılar mikro kredi gibi bazı faaliyetler yoluyla yeniden yapılanmaya dahil olmuştur. Konut içeriği ulusal programda kilit bir önceliğe sahip, ancak daha fazla pratik desteğe ihtiyaç vardır.

3.2.5. İletişim ve Ulaşım Sektörü

Kırgızistan, Orta Asya'nın nakliye koridoru boyunca mal nakliyesinde önemli bir rota olma şansına sahip transit bir ülkedir. Günümüzde Kırgızistan'da kara taşımacılığı, hızla gelişen demiryolu ağı ve hava iletişim sistemi, Batı ile Asya

bölgesi ülkeleri arasında iletişim kurulmasında giderek daha önemli bir rol oynamaktadır.

Kırgızistan'ın denize erişimi olmadığı için hava taşımacılığı diğer ulaştırma türleri arasında önceliklidir. 11 havalimanının 3'ü uluslararası statüye sahiptir, bunlar, Manas, Osh ve Issyk-Kul'dur. Yeterli yolcu trafiği bulunmadığından, düzenli uçuşlar sadece 3 yerel havalimanında (Jalal-Abad, Batken ve Isfana şehirleri) gerçekleşmektedir.

Tablo 2. *Tüm ulaştırma araçlarına göre yolcu ve kargo taşımacılığı*

	2017 yılı	**2018 yılı**
Tüm ulaştırma araçlarında yolcu taşımacılığı (bin kişi)	709928,2	731609,5
Karayolu taşımacılığı		
Demiryolu	313,9	325,8
Otobüsler	649668,5	664470,7
Tramvay otobüsleri	29305,5	33051,0
Taksi	29155,8	32401,8
Havayolu taşımacılığı	1484,5	1360,2
Tüm ulaştırma araçlarında kargo taşımacılığı (bin ton)	31945,4	33024,2
Karayolu taşımacılığı		
Demiryolu	1935,7	2267,9
Otomobil	29783,2	30515,2
Boru hattı taşımacılığı	226,2	250,1
Havayolu taşımacılığı	0,3	1,0

Kaynak: Kırgızistan Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, Ulaşım ve İletişim İstatistiği, Ocak - Aralık 2018, http://stat.kg/ru/statistics/transport-i-svyaz/ .

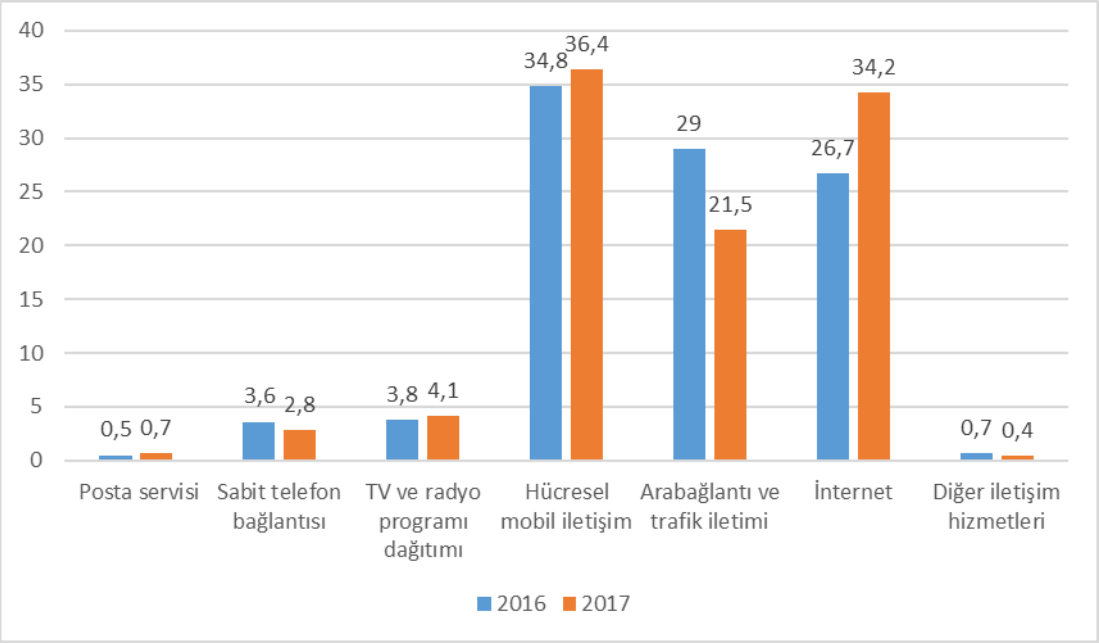
Kırgızistan Cumhuriyeti'nde karayolu taşımacılığı yolcu ve kargo taşımacılığında önemli bir rol oynamaktadır. Toplam kargo hacminden yolcuların % 97'sinden,

yükün %95'inden, her türlü taşımacılık tarafından taşınan yolculardan nakliye yapmaktadır. Kırgızistan'ın ana ulaşım koridorları, Bishkek-Jalal-Abad-Osh; Bishkek-Naryn-Torugart-Kashgar'dır (Dolotbakova, 2015: 146). Karayoluyla Kırgızistan sınırındaki bütün devletlere (Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan, Çin) ulaşılabilmektedir. Demiryolu ülkeyi Özbekistan ve Kazakistan'a bağlamaktadır. Karayolu taşımacılığının geliştirilmesinde kamyon taşımacılığı önemli bir rol oynamaktadır. Uluslararası yük karayolu taşımacılığı, otomobil iletişimine ilişkin ikili hükümetlerarası ve çok taraflı anlaşmalara dayanarak gerçekleştirilir.

Kırgızistan Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi'ne göre, 2017 yılında tüm ulaşım araçları ile 709928,2 bin kişi, 2018'de 731609,5 bin kişi taşınmıştır.

Büyük bölgesel girişimler bağlamında yol ve otoyol inşaatlarında yeni yatırımları çekme fırsatları artacaktır. Örneğin, İpek Yolu bölgesindeki en yoğun rotalardan bazıları, Kazakistan ve Kırgızistan'ı Çin'e bağlayan Doğu-Batı rotası dahil Kırgızistan'da bulunmaktadır. 2012 yılında Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği (CAREC) Programının koordinasyonunda Kırgızistan da dahil olmak üzere katılımcı ülkeler 23 milyar dolardan fazla yatırım yapmayı kabul ettiler. ABD alt yapısı, altı ana koridorun Doğu Çin'deki limanlarla Kafkasya, Kazakistan ve Karachi ile Pakistan'daki Gwadar'lar arasında bağlantı kurmasına yardımcı olacak yeni bölgesel ulaşım altyapısı projeleri kapsamında çalışmaktadır (UNCTAD, 2016: 45).

Tüm posta hizmetleri listesi, ulusal operatör olan "Kırgızpoçtası" tarafından sağlanmaktadır. Yerel sabit hat hizmetleri temini sektörüne "Kırgıztelecom" A.Ş. hakimdir. Alternatif bir operatör ise faaliyetlerini Bishkek ve Chuy bölgesine odaklayan "SAİMA TELECOM" şirketidir.

Şekil 3. 2016-2017 yılları arasında iletişim hizmetleri pazarı sektörleri (%)

Kaynak: K. C. Devlet İletişim Ajansı, 2017 Yılı Faaliyet Raporu, Bishkek, 2017

2017 yıl sonu itibarıyla ülkenin hücresel iletişim pazarında 4 mobil operatör bulunmaktadır. Bunlar,"Sky Mobile" Ltd. ("Beeline"), "Alfa Telecom" A.Ş. ("Megacom"), "Nurtelecom" Ltd. ("O!"), "Sem Mobile" Ltd.'dir.

Kırgızistan'daki telekomünikasyon pazarının oldukça dinamik bir şekilde geliştiğini, bunun genellikle dünya trendlerine tekabül ettiğini ve bilgi iletişim teknolojilerinin alanını sadece teknik değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik gelişme açısından en umut verici olduğunu belirtmek gerekir.

3.2.6. Finans Sektörü

Finansal hizmetler sisteminde yeterli bir rekabet olmadan ekonomik büyüme mümkün değildir. Düşük finansal aracılık göstergeleri, bankacılık sisteminin ekonominin bir bütün olarak gelişmesine etkisinin olmadığını göstermektedir. Bankaların, hane halkı yatakları dahil olmak üzere iç piyasadaki kaynakları çekerek ve sermayeyi arttırarak kredi işlemlerinin finansmanını geliştirmesi gerekir.

Kırgızistan'da ticaret ve yatırımda döviz kontrolü uygulanmamaktadır. Yüzlerce döviz bürosu piyasa fiyatlarından döviz işleminde bulunmaktadır.

Tablo 3. *Finansal sektörün kurumsal yapısı (finansal kurum sayısı)*

Finansal kurumlar	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Ticari bankalar	23	24	25	25
Aşağıdakiler dahil diğer finansal şirketler:	689	656	704	688
Aşağıdakiler dahil, banka dışı finansal kuruluşlar:	660	627	673	657
Aşağıdakileri içeren mikro finans kuruluşları:	215	172	162	150
Mikro kredi şirketleri	154	109	103	96
Mikro finans kuruluşları	56	57	53	47
Mikro finans şirketleri	5	6	6	7
"Kredi Birlikleri Finansal Şirketi" A.Ş.	1	1	1	1
Kredi birlikleri	135	125	116	110
Döviz büroları	309	329	394	396
Sigorta şirketleri	17	17	19	19
Yatırım fonları	9	9	9	9
Borsalar	1	1	1	1
Emeklilik fonları	2	2	2	2

Kaynak: Kırgızistan Cumhuriyeti Ulusal Bankası (NBKR), Kırgızistan Cumhuriyeti Finansal Sektörünün Kararlılık Raporu, Bishkek, 2018, s. 12.

31 Aralık 2017 tarihinden bu yana Kırgızistan'da 25 ticari banka (Pakistan Ulusal Bankası Bişkek şubesi dahil) ve 319 banka şubesi faaliyet göstermektedir. Yabancı sermayeli 18 banka mevcut olup, onların içinde yabancı sermayesi %50'yi aşan 15 banka bulunmaktadır (NBKR, 2018: 22).

Ticari bankaların kredilere uyguladığı faiz oranları yüksek kalmaya devam etmekte, ekonominin reel sektörünün taleplerini karşılamamaktadır. Bunun başlıca nedenleri, yüksek kredi riski, nakit teminat tabanı eksikliği, yüksek kaynak maliyetidir. Bankaların kredi portföyünün %40'ından fazlası ticaret için verilen kredilerdir, sanayi payı %5,3'tür. Tarım sektörü %12,7'lik orana sahiptir. Ancak bunlar çoğunlukla devlete ait bankalar tarafından devlet programlarının bir parçası olarak sağlanan, endüstrinin ihtiyaçlarını karşılayan sınırlı sayıdaki çiftçilere verilen kredilerdir (Baymuratov ve Zikirayev, 2016: 60).

3.2.7. Turizm Sektörü

Kırgızistan'ın gelişmesi konusundaki önceliklerden biri, turizm alanı ve ülkenin geniş, modern görünümlü, bölgesel bir turizm ve rekreasyon merkezi statüsünü kazanmasıdır. Eğlence turizmi ile ilgili olarak, en çok aranan turizm ürünü, özellikle BDT ülkelerinden gelen turistleri cezbeden Issyk-Kul Gölü'nde dinlenmektir. Bir sonraki en popüler ürün, Avrupa ülkeleri, ABD ve Japonya'dan turistler tarafından tercih edilen kültürel ve macera turlarıdır. En popüler macera ürünleri trekking, tırmanma, motosiklet sürme, binicilik, rafting ve kayaktır. Birçok kültürel turist, İpek Yolu üzerinde bulunan bir ülke turunun bir parçası olarak birkaç Orta Asya ve Çin ülkelerini ziyaret etmektedir.

Turizm endüstrisinin gelişimi büyük miktarda altyapı yatırımlarını gerektirmektedir. Dünya Ekonomik Forumu'na göre, son yılda GSYİH yapısında turizmin payı %3,9 olup, ülkenin bu göstergede dünyada 102. sırada olmasını sağlamıştır (World Economic Forum, 2018: 13).

Turizm endüstrisinin gelişme potansiyeli, yerli tatilciler ve yabancı ülkelerden gelen turistler için tasarlanmış tatil ve eğlence turizmi (özellikle Issyk-kul Gölü tatil ve sağlık merkezlerinde) ile temsil edilmektedir. Sınırlı bilgi kapsamı ve yabancı turistler için geliştirilen turizm paketleri göz önüne alındığında, kültürel ve tarihi turizm nispeten az gelişmiştir. Dağ macerası turizmi ve dağcılık, yabancı turistler için dağlık alanların çekiciliği göz önüne alındığında, turizmin gelişimi için en umut verici endüstri olabilir.

Tablo 4. *İşletmeler, turizm organizasyonları ve rekreasyon tesisleri (sayı)*

	2013	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Toplam	**416**	**450**	**464**	**466**	**480**
Oteller	146	171	184	176	172
Konuk evleri	-	-	12	13	20
Özel konaklama tesisleri	148	172	180	187	190
Turist üsleri	7	8	11	12	10
Sanatoryum	13	13	15	15	13
Çocuk sanatoryum	5	5	4	5	6
Önleyici sanatoryum	10	10	12	11	10
Tatil evleri	9	9	8	6	5
Pansiyon	66	86	83	94	101
Yatılı tedavi gören ev	2	3	5	5	5
Dinlenme tesisleri	6	4	7	7	7
Spor ve sağlık kampları	4	5	8	10	9
Çocuk sağlığı kompleksleri	26	29	27	22	24
Seyahat acenteleri ve tur operatörleri	89	76	55	54	60
Doğal parkları ve rezervler	10	9	9	8	9
Diğer turizm işletmeleri	23	22	24	27	29

Kaynak: K. C. Ulusal İstatistik Komitesi, Turizm v Kyrgyzstane 2013-2017, Bishkek, 2018, s. 38.

2017 yılında ülkede turistlerin kabulü ve bakımı 480 eğlence ve turizm organizasyonu tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunların 190'ı, özel konaklama tesisi (101 pansiyon, 24 çocuk eğlence merkezi, 19 sanatoryum, 6 tanesi çocuklar içindir, 5 dinlenme evi, 10 sanatoryum ve dispanser, 10 turizm üssü, 7 eğlence merkezi, 9 spor ve eğlence kampı, 5 dinlenme tedavi evleri), 192 otel ve misafirhane, 59 seyahat acentesi ve tur operatörü, 9 doğal park ve diğer turistik tesislerdir (K.C. Ulusal İstatistik Komitesi, 2018: 15).

Kırgızistan turizm potansiyelinin sadece %15-20'sini gerçekleştiriyor. Kırgızistan'daki turizm sektöründe aktif büyüme için yeterli fırsat vardır.

Son olarak Kırgızistan'da turizm sektöründe birkaç profesyonel dernek bulunmaktadır. Kırgızistan'da 34 tur operatörü ve seyahat acentesi ile üç eğitim kurumunu bir araya getiren "Kırgız Tur Operatörleri Derneği" (KATO) adlı bir dernek kurulmuştur. Misyonu, Kırgızistan'da turizm endüstrisini teşvik etmek ve dernek üyelerinin haklarını korumaktır. Ayrıca Kırgızistan Toplum Turizmi Derneği (KATOS) 15 yerel topluluk içermektedir. Amacı, sürdürülebilir ve iyileştirici bir ekoturizm modeli geliştirerek uzak dağlık bölgelerde yaşam koşullarını iyileştirmektir (Cenish, 2017: 17).

3.3. Kırgızistan'da Ulusal Yatırım Politikası

1991'deki bağımsızlığından sonra Kırgızistan pazar ekonomisine hızlı bir geçiş yaşamıştır. Devam eden zorluklara rağmen, Kırgızistan, ülkenin bireyin temel özgürlüklerini içine alan demokratik bir anayasa benimseyen ilk eski Sovyet cumhuriyetlerinden biriydi. Ekonomik politika ile ilgili olarak fiyat ve döviz kontrollerinin kaldırılması, devlet sübvansiyonlarının revize edilmesi, arazi sahipliğinin yeniden düzenlenmesi ve birçok kilit sektördeki faaliyetlerin özelleştirilmesi amacıyla bir dizi girişim başlatılmıştı. 1998 yılında Kırgızistan, Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) katılmış ve açık bir ticaret ve yatırım rejimi kabul etmiştir. Ülke, ihracat potansiyelini arttırması gereken Avrasya Ekonomik Topluluğu'na da katılmıştır.

Kırgızistan Cumhuriyeti ekonomisine doğrudan yabancı yatırım çekme, ülkenin ekonomik politikasının öncelikli yönlerinden ve yabancı ülkelerle karşılıklı yararlı ekonomik işbirliğinin bir parçasıdır. Kırgızistan,ekonomi ve devlet düzenlemesi alanında ciddi reformlara devam etmektedir. Verilen talimatların bazıları aşağıdaki gibidir: vergi idaresinin kalitesini arttırma; devletin ekonomik politikasında istikrar; finansman maliyetinin azaltılması; makroekonomik istikrar; gümrük ve dış ekonomik düzenlemelerin iyileştirilmesi; suçla mücadele vb.

Ülkede yatırımcıların ekonominin neredeyse tüm sektörlerine erişim kazanmasını sağlayan liberal bir yatırım rejimi kurulmuştur. Yabancı ülke temsilcileri, Kırgız şirketlerinin hisselerini ve menkul kıymetlerini satın alma, özelleştirmeye katılma hakkına sahiptir. Bu kural bir yatırımcının bir işletmenin hissesine sahip olması ve tam sahibi olması durumunda geçerlidir.

Devlet, yerli ve yabancı yatırımlar için uygun ve öngörülebilir bir yasama ortamını garanti eder. Ülkenin yatırım politikasının yürütülmesinden sorumlu olan devlet kurumu, Kırgızistan Cumhuriyeti Ekonomik Düzenleme Bakanlığı'dır (URL-3).

Kırgızistan, piyasaya giriş konusunda bazı kısıtlamaların dışında genel olarak açık bir DYSY rejimi sunmaktadır. Ekonominin ve endüstrinin çoğu, sektörü doğrudan yabancı yatırımlara açık olup, bir işletme kurmadan önce doğrulama prosedürleri bulunmaz. Sadece birkaç faaliyet için kısıtlamalar vardır. Örneğin, hava taşımacılığında, yerli ticari uçuşlar yapan şirketler Kırgızistan'da kayıtlı olmalı ve hisselerin en az % 51'i Kırgızlara ait olmalıdır. Buna ek olarak, "Etil Alkol Üretimi ve Ciro Durumunun Düzenlenmesi Hakkında"ki 13 Ekim, 2009 tarihinde kabul edilmiş olan 269 sayılı ve 20 Ekim, 2017 yılında düzenlenen kanuna göre, yabancı tüzel kişiler tarafından etil alkol üretimi ve satışı yasaklanmaktadır (URL-4). Yabancı yatırımcılar açısından engel olabilecek devlet tekelleri arasında enerji sektöründe faaliyet gösteren şirketler; iletişim hizmetleri (sabit iletişim, yayın ve televizyon, posta hizmetleri gibi), havaalanı yönetimi ve diğerleri bulunur (URL-5).

Kırgızistan'daki yatırım politikasının temel ilkeleri aşağıdaki şekilde açıklanabilir:

- Yatırım için tahsis edilen bütçe fonlarının hedefli kullanımı üzerindeki devlet ve belediye kontrolünün güçlendirilmesi;

- Farklı mülkiyet biçimlerinin geliştirilmesine dayanan yatırım süreçlerinin tutarlı bir şekilde yerelleştirilmesi;

- Sınırlı merkezi sermaye yatırımlarının yalnızca rekabet esasına göre yerleştirilmesi;

- Verimli ve hızlı ödeme yapan yatırım projelerinin ve küçük işletme tesislerinin uygulanmasının yanı sıra "greenfield" yatırımların çekilmesi, yenilikçi ve ileri teknoloji yatırımlarının teşvik edilmesi için artan yatırımların öncelikli kullanımı;

- Yatırım projelerinin öz sermaye finansmanı uygulamasının bölgenin devlet ve ticari yapılarına göre genişletilmesi (URL-6).

Ülkeye DYSY'nı çekme politikasının esas amaç ve görevleri, ekonomik faaliyetlerin bürokrasileşmesini önlemek, daha fazla ekonomik serbestlik sağlamak, daha uygun yatırım ortamı oluşturmak, yabancı yatırımcıların Kırgızistan'da daha rahat ve güvende olabilecekleri olanakları sunmaktır. Yerli yatırımcıların yatırım sonucu elde ettikleri kazançlarını, ülke dışına çıkarmadan tekrar Kırgızistan'a yatırabilecekleri bir ortam yaratmak, alınması gereken tedbirlerden biridir.

Yeni Ulusal Yatırım Politikasının içeriği aşağıdaki gibidir:

- Yatırım politikası, yatırımcı tarafından kabul edilebilir mevzuatın oluşturulmasına, yatırım risklerinin en aza indirilmesine ve devlet desteğinin öncelikli sektörlerinin belirlenmesine dayalı olacaktır.

- Menkul kıymetler piyasası, inovatif girişimler, devlet düzeninin gelişmesi ile yatırım potansiyeli artacaktır.

- Bölgelerin özgünlüğü ve sosyoekonomik durumu dikkate alınarak ülke bölgelerine yatırımlar çekilecektir.

- Yatırımların bölgelere göre dağılımı, tek tip kalkınmayı teşvik etmek için düzenlenecektir. Önümüzdeki beş yıl içinde her bölge için yıllık yatırım hacmi en az 300 milyon dolar olmalıdır.

- Devlet yatırım politikasında üretim hacminin arttırılması amacıyla, doğrudan yabancı ve portföy yatırımlarının çekilmesi tercih edilecektir.

- Piyasa katılımcıları için etkili bir muhasebe politikasının oluşturulması yoluyla eşit rekabet şartları ve altyapı faydalarına erişim sağlanacaktır.

- Öncelikli olarak, yatırımlar boşta kalan sanayi işletmelerinin rehabilitasyonuna katkıda bulunacaktır.

- Kırgızistan ekonomik bilgilere erişim sağlayacak ve aynı zamanda bir yatırımcı için temel altyapıyı (arazinin dönüşümü ve tahsisi, suya, elektrik vb.) içerecek bir yatırım paketi / lotu ilkesini sunacaktır.

- Ekonominin mali ve idari uyarılımı için yeni yatırım girişlerinin, vergi tercihlerinin getirilmesi, denetim sistemindeki değişikliklerin yanı sıra öncelikli alanlarda raporlama formlarının basitleştirilmesi sağlanacaktır.

- Kamu-özel ortaklığı (PPP-Public Private Partnership) projelerinin başlatılması için prosedürler gözden geçirilecek ve basitleştirilecektir. PPP projelerinin hazırlık, değerlendirme ve onay şartları azalacaktır.

- Devlet Yatırım Teşvik ve Koruma Ajansı temelinde yatırımcılara "Tek Pencere" mekanizması sunulacaktır.

- Yeni yatırım fonları (risk sermayesi, yeşil iklim, egemen fonlar ve kalkınma fonları) oluşturulması için mekanizmalar önerilecektir (URL-6).

3.4. Kırgızistan'da Doğrudan Yatırımlara Yönelik Düzenlemeler

Yatırım faaliyetinin amacının mümkün olan maksimum karı ve genişletilmiş üretimi elde etmek olduğu düşünüldüğünde, devletin yatırım çekme de dahil olmak üzere genişletilmiş üretim sağlama yöntemlerinin düzenlenmesine katılması kaçınılmaz hale gelmektedir. Bilindiği gibi, potansiyel yatırımcıların çıkarları, ekonominin gelişimi için maksimum yatırım getirisini sağlayabilen sektörleri, buna bağlı olarak, kalkınma kalitesi ve sadece tüketicilerin değil, aynı zamanda yatırımcıların yatırım yapılan kaynakların geri dönüşünü sağlamak için haklarının korunması sorununu gündeme getirmektedir.

Ülkede yatırım faaliyetinin gelişmesinin en önemli unsuru, yatırım sürecinin tüm aşamalarını kapsayan elverişli bir düzenleyici iklim yaratmaktır.

Kırgızistan Cumhuriyeti'ndeki yatırım faaliyetlerinin devlet tarafından düzenlenmesi, öncelikle yürütme makamlarının kontrol mekanizmaları tarafından sağlanan kapsamlı yasal tabanına dayanmaktadır.

Kırgızistan'da yatırım yapan yabancı yatırımcıların faaliyetlerini düzenleyici kanunların temeli Medeni Hukuka, Vergi Hukukuna, Gümrük kanunlarına, Kırgızistan Cumhuriyeti'nin "Yatırımlar Hakkında"ki (08.06.2018 tarihli son

değişikliklerle), “Kırgızistan Cumhuriyeti’nde İmtiyazlar ve Yabancı İmtiyaz Kuruluşları Hakkında”, “Lisanslama Hakkında”, “Serbest Ekonomik Bölgeler Hakkında”ki kanunlarla ilişkilidir (URL-7).

Bu kanunların yanında 27 Haziran, 2010 tarihli Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası, "Kırgızistan Cumhuriyeti Uluslararası Anlaşmaları Hakkında"ki, 22 Şubat, 2012 tarihli 7 sayılı "Kırgız Cumhuriyeti'nde Kamu-Özel Ortaklığı Hakkında"ki, 10 Haziran, 2013 tarihli 341 sayılı Kırgızistan Hükümeti Düzenlemeleri, Kırgız Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı Yönetmeliği, Adli İşlemlerle İlgili Yönetmelik gibi yasalar yatırımcıların haklarını savunmaktadır (URL-8).

Yatırım politikasının temelleri, 27 Haziran, 2010 tarihinde kabul edilen Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası’nda belirlenmiştir. Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası'nın 12. maddesi çeşitli mülkiyet biçimlerini tanıtmakta, özel, devlet, belediye ve diğer mülkiyet biçimlerinin eşit yasal korunmasını garanti etmektedir. Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası'nın 19. maddesi uyarınca, yabancı vatandaşlar ve vatansız kişiler Kırgız vatandaşlarına eşit olarak kabul edilmektedir. Son olarak Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası'nın 42. maddesi, herkesin yeteneklerini ve mülklerini yasaklanmayan herhangi bir ekonomik faaliyet için serbest kullanma hakkını garanti etmiştir (Berdimuratov, 2015: 100).

Kırgızistan, “Yatırımlar Hakkında”ki kanunu ile yabancı yatırımcılara ayrımcı olmayan bir rejim sunmaktadır (Madde 4.1) (URL-7). Yabancı yatırımcılara verilen diğer haklar arasında ülke içindeki dolaşım özgürlüğü ve devlet yardımlarına erişim gösterilebilir. Ülke, güvenlik ve teknik nedenlerin dışında, mevcut operasyonlar için herhangi bir parasal kısıtlamaya ihtiyaç duymamaktadır. “Yatırımlar Hakkında”ki kanunu, Kırgızistan'daki kârın, sermayenin ve sermaye kazancının geri dönüşünde kısıtlamaların bulunmamasını eşit olarak garanti etmektedir.

Yatırım faaliyeti alanında devlet düzenlemesi yapan yürütme organları sistemi aşağıdakilerden oluşur:

1) Kırgızistan Cumhuriyeti Ekonomik Düzenleme Bakanlığı;

2) Kırgızistan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı;

3) Kırgızistan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı;

4) Devlet Vergi Servisi;

5) Devlet Gümrük Servisi vb. (Sadirbayeva, 2016: 76).

Yatırım ortamını iyileştirmek ve Kırgız ekonomisine doğrudan yatırım çekmek için işletmelerin ekonomik faaliyetlerinde idari müdahaleyi sınırlamak amacıyla sürekli olarak mevcut yasalarda ek ve değişiklikler yapılmaktadır. Yerel devlet idareleri tarafından verilen ticaret hakları izni iptal edilmiştir. İflas sürecinde olan, boşta olan ve kullanılmayan alanların, binaların, ekipmanların ve diğer sabit varlıkların küçük ve orta ölçekli işletmelere devredilme programı onaylanmıştır (UNCTAD, 2016: 7).

Tahkim ulusal ve uluslararası düzeyde yatırımcılar için kullanılabilir. "Yatırımlar Hakkında"ki kanun, yatırımcılara uyuşmazlık çözüm prosedürlerine erişim sağlamaktadır. Öncelik istişarelere ve müzakerelere verilse de, üç ay sonra anlaşmaya varılmadığı durumlarda, yatırımcı ya ulusal mahkemeler aracılığıyla şikayet etme veya uluslararası tahkim ile temasa geçme hakkına sahiptir. Uluslararası tahkim yolu seçildiğinde, iç mahkeme prosedürlerine başvurmaya gerek kalmaz. Mevcut sistem politik istikrarsızlığın etkisini hafifletmenin bir aracı olarak yorumlanabilirken, ülkeyi yatırımcılar tarafından başlatılan dava risklerine de maruz bırakabilir (UNCTAD, 2016: 9).

1 Ocak, 2019 tarihinden bu yana Kırgızistan 31 adet iki taraflı yatırım anlaşması imzalamıştır. Uluslararası yatırım anlaşmaları müzakereleri Dışişleri Bakanlığı tarafından Ekonomi Bakanlığı ile koordineli olarak yapılmaktadır. 1992 yılında Türkiye ile ilk ikili anlaşmayı imzalandı, sonuncusu 2015 yılında Kuveyt ile imzalandı. Diğer anlaşmaların çoğu bağımsızlığın ilk yıllarında imzalanmıştır (UNCTAD, 2016: 10).

İkili anlaşmalara ek olarak, Enerji Şartı Antlaşması (1994), Bağımsız Devletler Topluluğu Yatırımcı Haklarının Korunması Sözleşmesi (BDT) (1997), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Arasında Yatırımların Teşvik Edilmesi ve Korunması Anlaşması (2005), Avrasya Ekonomik Birliği (Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya Federasyonu ve Tacikistan) üye ülkeleri arasında yatırımların korunmasına ve tanıtımına ilişkin anlaşma (2008) vb. bulunmaktadır. 1998'den bu yana Kırgızistan'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTO), Yabancı Hakem Heyetlerinin Tanınması ve

Uygulanmasına İlişkin New York Sözleşmesi ve Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı'nın (MIGA) üyeliği bulunur (UNCTAD, 2016: 11).

Kırgızistan'ın uluslararası kuruluşların üyeliği içinde Gümrük İşbirliği (1995), Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Avrasya Ekonomik Topluluğu Anlaşması (EurAsEC), Şangay İşbirliği Teşkilatı (SCO) vardır.

3.5. Kırgızistan'da Doğrudan Yatırımlara Yönelik Uygulanan Teşvikler

Yatırımları çekmek ve teşvik etmek için birçok ülke preferans sistemini kullanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde genellikle hibeler, tercihli krediler veya kredi garantileri gibi finansal tercihler kullanılır. Gelişmekte olan ülkeler için, kıt bütçe nedeniyle, vergi indirimleri şeklinde mali preferanslar, düşük vergi oranları, vergi tatilleri vardır. Preferansların iş ve yatırım ortamını iyileştirmeye yönelik tedbirlerin yerine geçmediğini ve yatırım büyümesini teşvik etmek için ek kaldıraç olarak kabul edildiğini belirtmek önemlidir. Kırgızistan Cumhuriyeti'nde, yatırımların çekiciliğini engelleyen nesnel faktörler (küçük piyasa, petrol ve gaz eksikliği, denize erişim eksikliği vb.) dikkate alındığında, yatırım büyümesini teşvik eden ve rekabetçi bir ekonomi yaratmaya yardımcı olan bir mali preferans sistemi kullanılmaktadır.

Kamu-özel ortaklıkları çerçevesinde 50 yıla kadar uzun vadeli işbirliği için 16 çeşit yatırım teşviki sağlanmaktadır (URL-9).

Yatırımcıların motivasyonunu düzenleyen bazı devlet kurumları olan hedefler temelinde bireysel olarak ayrı ayrı kurallar uygulamaktadır ve ülkede genel bir yatırım teşvik etme politikası henüz geliştirilmemiştir (World Bank Group, 2015: 12).

Kırgızistan Cumhuriyeti'nde verilen teşviklerin çoğu mali nitelikte olup, devlet ve yerel düzeyde verilmektedir. Mali olmayan teşvikler yalnızca devlet düzeyinde sağlanmaktadır. Tablo 5'te türlerine göre teşviklerin dağılımı verilmiştir.

Tablo 5. *Yatırım teşvikleri türleri*

Türler	Teşvik sayısı
1. Mali nitelikli	53
Onların arasında	
a) Vergi teşvikleri	44
b) Gümrük ödeme teşvikleri	5
c) Sosyal güvenlik teşvikleri	4
2. Mali olmayan	25
Onların arasında	
a) Finansal teşvikler	12
b) Düzenleyici teşvikler	13
Toplam:	**78**

Kaynak: Yatırım teşvikleri sicili verilerinden derlenerek oluşturulmuştur (http://test.invest.gov.kg/upload/file/ReestrInvesticionnyhStimulov.pdf)

Vergi indirimleri. Kırgızistan Cumhuriyeti Vergi Kanunu'nun 21. Bölümünde aşağıdaki vergi avantajları ve özel hükümler bulunur. 112. maddeye göre, aşağıdaki durumlarda tüzel kişilik kategorilerindeki karlar vergiden muaftır:

- Kamu kuruluşlarının hayır faaliyetlerinden elde ettiği karlar (diğer faaliyetlerden elde edilen karlar, genel olarak belirlenen usule uygun olarak vergilendirilir).
- Tüzel kişilerin toplam yıllık geliri, nakit dahil olmak üzere bağış yapılan varlıkların, vergi mükellefinin vergilendirilebilir gelirinin %5'ini aşmayacak şekilde, hayır amaçlı faaliyetlerde bulunan kar amacı gütmeyen kuruluşlara indirgenmesiyle azaltılır.
- Tüzel kişiler tarafından alınan kar vergi paylarından muaftır .

113. maddeye göre, fon aşağıdaki özelliklere sahipse, yerleşik bir tüzel kişiliğin menkul kıymetli işlemlerinden elde edilen ve üyeleri arasında dağıtılan tescilli ve lisanslı bir yatırım fonu kazancı vergiden muartır:

- Kırgızistan Cumhuriyeti Ulusal Komisyonunun hisse senedi faaliyetlerine izin veren menkul kıymetler piyasası lisansına sahiptir;
- Vergi yılında faiz, yatırım, menkul kıymet satışından elde edilen kar veya menkul kıymetlere yatırım yapmak suretiyle elde edilen diğer gelirlerden, yıllık toplam gelirlerinin en az %70'ini alır;
- Takvim yılının her çeyreğinin bitiminde, toplamda elindeki ve cari hesaptaki nakit şeklindeki yatırımlarının %50'sinden fazlasını toplamamış;
- Herhangi bir tüzel kişi tarafından ihraç edilen menkul kıymetlere yapılan yatırımlar şeklinde hisse senedi varlıklarının %10'undan daha fazlasına sahip değildir;
- Herhangi bir tüzel kişi tarafından ihraç edilen basit bir hisse senedinin %25'inden fazlasına sahip değildir.

114. maddeye göre, ana faaliyetleri mülkün sigortası ve diğer sigorta türlerini yapan sigorta şirketlerine alınan toplam sigorta ödemesi miktarının %5'i vergilendirilmektedir.

KDV'den muafiyet. Kırgızistan Cumhuriyeti Vergi Kanunu'nun 138. maddesine göre, aşağıdaki tedarik türleri KDV'den muaf tutulur:

1. Konut yapılarının temini veya meskun binaların kiralanması vergiden muaftır, aşağıdakiler hariç:
   - Otel tipi odaların, pansiyonların, dinlenme ve tedavi için sağlık merkezlerinin kiralanması;
   - Araç ve diğer araçların park edilmesi için tesislerin kiralanması.
2. Arazi teslimi, taşıtların park edilmesi için kiralanması durumları haricinde muaf tutulmaktadır.

3. Altın alımı ve ihracatı KDV'den muaf tutulmaktadır.

4. Finansal hizmetlerin sunulması vergiden muaftır.

5. Finansal hizmetlerin içeriği aşağıdaki gibidir:

- Kredilerin verilmesi ve devredilmesi, kredilerin faiz tahakkuk ve geri kazanımı, kredilerin sağlanması, kredilerin verilmesi, kredi garantileri ve kredi verenlerin kredileri, krediler veya kredi garantileri yönetimi de dahil olmak üzere nakit teminatların temin edilmesi;

- Mevduat ve cari hesaplarla ilgili işlemlerin yanı sıra diğer hesaplar, ödemeler, transferler, senetler, çekler ve ticari işlem gören ödeme araçları, tahsilat işlemleri;

- Altın paralar ve tahsilat kopyaları hariç, yasal olarak ihale edilen para birimi, banknot ve nakit parayla yapılan işlemler;

- Hisse senetleri, tahviller ve diğer menkul kıymetler ile özel tüketim damgaları ile ilgili işlemler;

- Finansal kiralama ve dolaylı olarak borç verme ile ilgili diğer işlemler;

- Yatırım fonlarının yönetimi.

6. Sigorta hizmetleri, emeklilik ödeme hizmetleri, sigorta fonları ve emeklilik fonlarının yönetimi de dahil olmak üzere, KDV'den muaf bir tedarik kaynağıdır. Komisyoncuların ve bu kuruluşların acentelerinin hizmetleri KDV'den muaftır. Finansal danışmanların, değerlendiricilerin, avukatların ve herhangi bir talebin değerlendirilmesine ilişkin diğer uzmanların hizmetleri muaf değildir.

7. Şehirlerde, köylerde ve bölgelerde yolcu taşımacılığı ile bağlantılı olarak taksilerin yanı sıra su, demiryolu ve karayolu taşımacılığı ile bağlantılı olarak kentsel, bölgesel (kırsal alanlarda) ulaşım sisteminin hizmetlerinin verilmesi KDV'den muaf bir tedarik kaynağıdır.

8. Posta ile postane hizmetlerinin yanı sıra emekli aylıkları ve sosyal yardımların teslimine ilişkin hizmetler de teslimattan muaf tutulur.

9. Nüfusa sunulan kamu hizmetleri (elektrik, gaz, radyo, anten, sıcak ve soğuk su, ısıtma vb.) KDV'den muaf bir tedariktir.

10. Özelleştirme yoluyla mal devri, devlete ait işletmelerin mülkiyeti KDV'den muaf tutulur.

11. Ödeme için yapılan teslimatlar, bu teslimatların maliyetini aşmayacak şekilde oldukları takdirde KDV'den muaf olan teslimatlardır. Bunlar:

- Kar amacı gütmeyen kuruluşların sağlık, eğitim, bilim, kültür ve spor kurumları için mal, iş ve hizmet tedariki;
- Kar amacı gütmeyen kuruluşlar tarafından sağlanan sosyal güvenlik ve çocukların veya yaşlıların düşük gelirli vatandaşlarının korunması için sağlanan mal, iş ve hizmetlerin temini;
- Sağlık, eğitim, bilim, kültür ve spor kurumlarının sağladığı hizmetlerin tedariki;
- Dini kuruluşlar tarafından yürütülen dini hizmet temini;
- Engelliler için özel ürün tedariki.

12. Kırgızistan Cumhuriyeti'nin gümrük bölgesine ithalatı, gümrük mevzuatı hükümleri tarafından belirlenen koşullara uyuyorsa, KDV'den muaftır. Aşağıdaki mallar, eşyalar ve diğer ürünler KDV'den muaftır:

- Doğal afetler, silahlı çatışma ve kazaların ardından yardım için sağlananlar;
- Kırgızistan Cumhuriyeti Hükümeti tarafından belirlenen şekilde insani yardım ürünleri;
- Gümrük mevzuatı ile belirlenen şartlarda değişiklik yapılmadan ihraç edilmeleri garantisi altında geçici olarak ithal edilmiş ürünler;
- Hatalı teslim edilen ve orijinal ihracatçıya iade edilen ürünler;
- Kırgızistan Cumhuriyeti bölgesinden transit geçen mallar;

- Yabancı çalışanlar ve temsilciler tarafından resmi olarak kullanılması amaçlanan, aile üyeleri de dahil olmak üzere bu görevlerin diplomatik, idari ve teknik personelinin kişisel kullanımına yönelik mallar;
- Tüketim damgaları.

13. Aşağıdaki mallar KDV'den muaftır:

- Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti tarafından onaylanan listeye uygun tıbbi ürünler;
- Dış ekonomik faaliyetin emtia isimlendirmesine uygun olarak, Kırgızistan Cumhuriyeti tarafından onaylanan listedeki kitap ve okul malzemeleri, bilimsel yayınlar;
- Bebek maması;
- Kırgızistan Cumhuriyeti tarafından dış ekonomik faaliyetin emtia isimlendirilmesine göre onaylanan listeye göre yetkili sermayeye (fon) katkı olarak ithal edilen teknolojik teçhizat.

Kırgız Cumhuriyeti Vergi Kanunu'nun 149. maddesine göre, aşağıdaki tedarik türlerinden biriyse, tedarik sıfır vergi oranında vergilendirilir:

- Mal ihracatı, altın alımı ve rafine altın ihracatı hariç sıfır oranlı bir arzdır.
- Uluslararası yolcu, bagaj ve kargo taşımacılığı ile ilgili iş veya hizmetlerin tedariki sıfır oranlı bir tedariktir.
- Yabancı diplomatik veya konsolosluk misyonları tarafından resmi kullanım için ve Kırgızistan Cumhuriyeti'nde bu misyonların diplomatik veya konsolosluk personeli tarafından kişisel kullanım için sağlanan mal ve hizmetlerin teslimatı, sıfır vergi oranıyla bir teslimattır.
- Uluslararası bir kuruluşun mal veya hizmetlerinin teslimi, taraflardan biri olan Kırgızistan Cumhuriyeti olan uluslararası anlaşmalara uygun olarak sıfır vergi oranıyla teslimattır.

Gümrük avantajları ve teşvikleri. Gümrük vergilerinden muaf olanlar aşağıda belirtilmiştir:

- uluslararası yolcu ve eşya taşımacılığına dahil olan taşıtların yanı sıra, yolculuk sırasında normal çalışması için gerekli olan mal ve ekipman, yakıt, yiyecek ve diğer mülkler;
- Kırgızistan Cumhuriyeti'nin gümrük bölgesi dışına deniz balıkçılığına maruz kalan yerli denizciler tarafından ihraç edilen teknik malzeme ve ekipman, yakıt, yiyecek ve diğer eşyalar ve onların Kırgızistan Cumhuriyeti topraklarına giren ithal edilen balık ürünleri;
- Kırgızistan Cumhuriyeti'nin gümrük bölgesine ithal edilen veya bu bölgeden yabancı ülke temsilcileri tarafından resmi ve kişisel kullanım için ihraç edilen, Kırgızistan Cumhuriyeti'nin uluslararası sözleşmeleri veya Kırgızistan Cumhuriyeti'nin mevzuatı uyarınca bu tür eşyaları vergilendirme hakkına sahip kişiler;
- Kırgızistan Cumhuriyeti yasalarına uygun olarak ulusal para birimi, yabancı para birimi (nümismatik amaçlar dışında kullanılanlar) ve menkul kıymetler;
- Kırgızistan Cumhuriyeti mevzuatına uygun olarak devlet mülkiyetine dönüşmeye tabi mallar;
- Kırgızistan Cumhuriyeti gümrük bölgesine ithal edilen ve bu bölgeden ihraç edilen mallar;
- Kırgızistan Cumhuriyeti'nin gümrük bölgesine ithal edilen ve (veya) bu bölgeden bedava yardım olarak hayır amaçlı olarak ihraç edilen mallar;
- Kırgızistan Cumhuriyeti'nin gümrük sınırında, Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Gümrük Kanunu'na uygun olarak ticari faaliyetlerde bulunmayan kişiler tarafından taşınan mallar.

191. madde tarife teşviklerin sağlanması. Kırgızistan Cumhuriyeti'nin dış ticaret politikasını gümrük bölgesi içinde uygularken, önceden ödenmiş gümrük vergisinin iadesi, gümrük vergisi oranının düşürülmesi ve istisnai durumlarda gümrük vergisi

ödemesinden muaf tutulması şeklinde tarife imtiyazlarının verilmesi durumları aşağıdakileri kapsar:

- Kırgızistan Cumhuriyeti'nin gümrük bölgesine ithal edilen veya bu bölgeden geçici olarak gümrük rejimleri uyarınca gümrük kontrolü altında ihraç edilen mallar;
- Kırgızistan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu hükümetler arası anlaşmalara uygun olarak yurtdışındaki yatırım işbirliği tesislerinin yapımı için yapılan teslimatların bir parçası olarak Kırgızistan Cumhuriyeti gümrük bölgesinden ihraç edilen mallar;
- Kırgızistan Cumhuriyeti'nin yasal düzenlemelerine uygun olarak belirlenen devlet ihtiyaçları için ihracat kapsamında Kırgızistan Cumhuriyeti gümrük bölgesinden ihraç edilen mallar;
- Kırgızistan Cumhuriyeti'nin gümrük bölgesine, teşebbüslerin yetkili sermayesine katkı olarak, teknolojik teçhizat ithal edenler.

Kırgızistan Cumhuriyeti'nin diğer ülkelerle olan ticaret ve ekonomik ilişkilerinin uygulanmasında, Kırgızistan Cumhuriyeti'nin gümrük tarifeleri için gümrük vergilerinden muafiyet, gümrük vergilerinin azaltılması veya mallar için tercihli ithalat (ihracat) tarife kotalarının oluşturulması şeklinde tercihler sunulmasına izin verilmektedir.

Serbest ekonomik bölgeler. Kırgızistan Cumhuriyeti'ndeki serbest ekonomik bölgeler (SEB), Kırgızistan Cumhuriyeti'nin belirli bölgeleri, ilçeleri ve şehirleri için özel olarak tahsis edilmiş kapalı alanlardır.

3.5.1. Serbest Ekonomik Bölge Uygulamaları

Serbest Ekonomik Bölgeler (SEB), ülkeye yatırım çekmek için devlet düzeyindeki büyük ölçekli proje çeşidini tanımlar. Kırgızistan'da SEB, sanayi sektörünün gelişmesine, üretimin yerelleşmesine, mal ve hizmetlerin dünya pazarlarına çıkmasına, istihdam olanaklarının yaratılmasına, yeniliklerin getirilmesine ve altyapının iyileştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Bununla birlikte az gelişmiş

altyapı, mevzuattaki eksiklik ve istikrarsızlık Kırgızistan'daki SEB'lerin gelişimini engellemektedir.

Kırgızistan'da SEB fikri "Kırgızistan Cumhuriyeti'nde Serbest Ekonomik Bölgeler" Kanunu kabul edildikten (16 Aralık 1995) ve "Naryn" ve "Karakol" serbest ekonomik bölgeleri ilan edildikten sonra gerçeğe dönüşmüştür. "Bişkek" Serbest Ekonomik Bölgesi, "Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Serbest Ekonomik Bölgeler" Kanunu (16 Aralık 1992, Sayı: 1076-XII), Kırgız Cumhuriyeti Jogorku Kenesh'in kararları (29 Temmuz 1995, Sayı: 133- I) ile kurulmuş olup, faaliyetlerini 15.03.1996 tarihinde yürürlüğe giren Kırgızistan Cumhuriyeti "Kırgızistan Cumhuriyeti'nde Serbest Ekonomik Bölgeler" Kanunu çerçevesinde yürütmektedir (İbraimov, 2002: 9).

SEB'de faaliyet gösteren şirketlere aşağıdaki teşvikler ve avantajlar sağlanmaktadır:

- SEB'deki tüm çalışma süresi boyunca her türlü vergi, yükümlülük ve ödemelerden muafiyet;
- SEB bölgesinde yıl boyunca mal ve hizmet satışlarından elde edilen gelirlerin % 0,1-%2 oranında Genel Müdürlüğe yapılan ödemeler;
- SEB'de üretilen ürünlerin ihracatı, SEB'e ithalat; nakliye ve yeniden ihraç etme amaçlı ürünler gümrük vergilerinden muaftır;
- SEB bölgesinde üretilen ihracat ürünleri kota ve lisanslamalardan muaftır;
- Bir işletme kuruluşunun basitleştirilmiş ve hızlandırılmış kaydı;
- Yabancı işçilerin basitleştirilmiş giriş ve çıkışı;
- Basitleştirilmiş gümrük işlemleri;
- Telekomünikasyon, su, elektrik ve ulaşım da dahil olmak üzere önemli altyapılara doğrudan erişim (Berdibayeva, 2016: 22).

Kırgızistan Cumhuriyeti'nde dört serbest ekonomik bölge faaliyet göstermektedir. SEB "Bişkek" ülkenin başkentinde ekonomik ve siyasi merkez konumunda bulunmaktadır. SEB "Karakol" turizmin gelişimi için muazzam fırsatlar sunan dünyanın en büyük ikinci yüksek dağ gölü olan Issyk-Kul Gölü'nün kıyısında, Tian-Shan dağlarının eteklerinde yer almaktadır. SEB "Maymak" Kazakistan ve Kırgızistan sınırında uluslararası iletişim yollarının kesiştiği bir noktada yer

almaktadır. SEB “Naryn” Çin sınırındaki bölgede bulunmakta olup, turizm ve madencilik sektörünün gelişimi için önemli bir potansiyele sahiptir.

SEB’de faaliyet gösteren firmalar temel olarak piyasaya en duyarlı olan küçük ve orta ölçekli işletmelerin temsilcileridir. SEB kuruluşları, üretimi genişletmeyi ve iş sayısını arttırmayı amaçlamamaktadır. Yatırım katkısı ve üretim inovasyonuna bağlı olarak çalışanlar için gelir vergisi, katma değer vergisi, sosyal sigorta gibi faydalar sağlamaz.

Kırgızistan'da yatırımın çekmesi koordineli ve sürdürülebilir bir şekilde yapılmamaktadır. SEB'e yatırım çekmek, tamamen SEB'in müdürlüğü ve tam donanımlı olmayan Ekonomi Bakanlığı'nın ilgili bölümlerinin yönetimi ile ilgilidir.

Kırgızistan'da SEB gelişmesinin önündeki başlıca engeller aşağıdaki gibidir:

- Tesisin geliştirilmesine kapsamlı bir yaklaşımın bulunmaması; pazarlara erişimin yetersiz olması, bölgesel ve küresel pazarlara tercihli erişimin olmaması, küçük boyutlu pazarlar;
- Bürokratik prosedürler ve kontroller, karmaşık yatırım onay prosedürleri, uygunsuz gümrük prosedürleri, aşırı izleme ve raporlama şartları, ticaretin resmi ve gayri resmi engelleri;
- Strateji eksikliği; pazarlama vb. yoluyla yatırımları teşvik etmek için kurumsal ve insan potansiyelinin eksikliği.

SEB topraklarında münhasır malların ithalatı, depolanması ve satışı yasağı, münhasır ürünler üreten işletmelerin boşta kalması gibi olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Üretim sürecinde kullanılan tüketim ürünlerinin ithalatına izin verilmesi gerekmektedir.

Serbest ekonomik bölgeler altyapısının geliştirilmesine ve tercihli vergilendirmeye ek olarak, yönetimler devlet kanalları aracılığıyla diğer ülkelerin pazarları ile güçlü ilişkiler kurmalıdır. Komşu ülkelerin özel ekonomik bölgeleriyle ile işbirliği için önemli fırsatlar bulunur.

3.6. Kırgızistan’da DYSY’nın Güncel Durumu

Kırgızistan Cumhuriyeti gelişmekte olan piyasa ülkelerindendir. Kırgızistan Cumhuriyeti, nüfusunun tüm yaşam alanlarına yansıyan ekonomik ve politik bir kriz yaşamaktadır. Ekonominin yetersiz finansman koşullarında yatırımların çekilmesi konusu en güncel konular arasında yer almaktadır. Doğrudan yabancı yatırım girişlerinin etkisi büyük ölçüde ev sahibi ekonominin durumu, ülkenin genel kalkınma stratejisi ve sağlam devlet yatırım politikasının varlığından kaynaklanmaktadır.

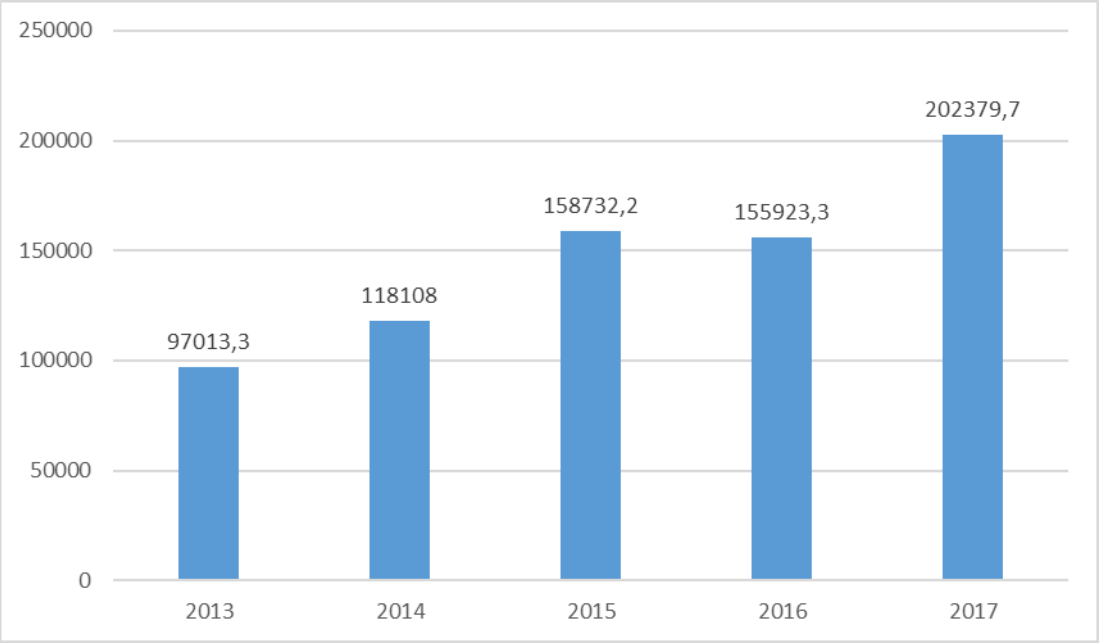
2018 yılında, net yabancı yatırım girişi 46,6 milyon dolar olmuştur. Bu veriler Ulusal İstatistik Komitesi tarafından sağlanmaktadır. Geçen yıl doğrudan yabancı yatırım girişi 2017 yılına göre %7,6 oranında azalarak 569,8 milyon dolar oranında gerçekleşmiştir. Yatırımların çoğu, Bishkek (yaklaşık %49), Chuy eyaleti (yaklaşık % 30) ve Jalal-Abad eyaleti işletmelerinde (yaklaşık % 20) yapılmıştır (K.C. Ulusal İstatistik Komitesi, 2019).

Doğrudan yabancı yatırımların ana hacmi (%88'i), işleme sanayii, madencilik, keşif, finansal aracılık ve sigorta ile bilgi ve iletişim işletmelerine yöneliktir.

Bilgi ve iletişim alanındaki yatırım hacmi 2,5 kat arttı, üretim işletmelerinde ise 1,4 kat artmıştır. Jeolojik araştırmalara yapılan yatırımlar 1,9 kat, finansal aracılık ve sigorta kapsamı 1,5 kat, madencilik şirketlerine ise % 4,9 oranında azalmıştır.

Batken, Jalal-Abad, İssyk-Kul, Talas, Chuy eyaletlerinde ve Osh'ta 2017 yılına göre doğrudan yabancı yatırımların çıkışında bir düşüş gözlenmiştir (K.C. Ulusal İstatistik Komitesi, 2019).

Son beş yılda finansal olmayan varlıklara yapılan yatırımların en büyük payı (%95'ten %97'ye) sabit sermayeye yapılan yatırımlar olmuştur. Ulusal İstatistik Komitesi'nin 2018'e ilişkin yatırım verilerini tam olarak yayınlamamış olmasından dolayı, 2013 ile 2017 arasındaki döneme ilişkin veriler aşağıda verilmiştir.

Şekil 4. Sabit sermayeye yapılan yatırımların dinamiği (milyon som)

Kaynak: K.C. Ulusal İstatistik Komitesi, İnvestizii v Kyrgyzskoy Respublike 2013-2017, Bishkek, 2018.

3.6.1. Kırgızistan'a Yapılan DYSY'nın Ülkelere Göre Dağılımı

Son beş yılda doğrudan yatırım yapan başlıca yatırımcı ülkeleri, Çin, Kanada, İngiltere (Büyük Britanya), Türkiye, Rusya ve Kazakistan olmuştur. Birleşik Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinin dışında 2018'de Kırgızistan'daki en büyük dış yatırım payı, Çin'e (%43,1), Hollanda'ya (%7,3), İngiltere'ye (%4,9), Türkiye'ye (%3,6) ve İsviçre'ye (%3,4) düşmüştür.

Doğrudan yabancı yatırım yapan ana yatırımcı ülke, elde edilen toplam yatırımın %43,1'ine ulaşan gelir hacmi olan Çin'dir. Çin'den yapılan yatırımlar ağırlıklı olarak imalat işletmelerine (%78,3'ü petrol ürünleri, % 19,6'sı kauçuk ve plastik ürünleri, diğer metalik olmayan madeni ürünler üretimine) ve jeolojik keşif ve madenciliğe yönelmiştir.

İngiltere'den yapılan yatırımlar, ağırlıklı olarak jeolojik keşiflere, Kıbrıs'tan jeolojik keşif ve üretim işletmelerine, Kanada'dan üretim tesislerine, Kazakistan'dan finansal aracılık ve sigortaya, toptan ve perakende işletmelere ve Rusya'dan elektrik, gaz, su

tedariki, toptan ve perakende ticaret ve imalat işletmeleri (çoğunlukla gıda) sektörlerine yönlendirilmiştir.

Tablo 6. *2017-2018 yılları için ülkelere göre DYSY (%)*

Ülkeler	**2017**	**2018**
Çin	49,1	43,1
Rusya	16,0	21,6
Hollanda	4,1	7,3
Kazakistan	7,6	5,2
İngiltere	4,7	4,9
Türkiye	2,8	3,6
İsviçre	2,6	3,4
Almanya	5,5	1,9
Kıbrıs	1,8	1,1
Kanada	0,7	0,9

Kaynak: K.C. Ulusal İstatistik Komitesi, DYSY verilerine dayanarak oluşturulmuştur.

2017 yılına göre , BDT dışı ülkelerden doğrudan yabancı yatırım hacimleri Almanya (3,1 kat), Kıbrıs (üretim ve jeolojik keşiflerde azalma nedeniyle 1,8 kat), Çin (%19,0) ve İngiltere'den (%3,5) gelen yatırımların düşüş nedeniyle %11,2 oranında azalmıştır.

2017 yılına kıyasla BDT ülkelerinden doğrudan yabancı yatırımların hacimleri karşısında, Rusya'dan yatırımların 24,9 oranında artması nedeniyle 3,6 oranında artmıştır. Bununla birlikte, Kazakistan'dan yapılan yatırımlar 1,6 kat azalmıştır (K.C. Ulusal İstatistik Komitesi, 2019).

3.6.2. Kırgızistan'a Yapılan DYSY'nın Bölgelere Göre Dağılımı

Kırgızistan'da bölgeler arasında nüfus, altyapı vb. ekonomik farklılık söz konusudur. Farklı bölgelerdeki yabancı yatırımların büyüklüğü karşılaştırıldığında, yaklaşık olarak aynı ekonomik koşullara, üretim potansiyeline ve doğal kaynaklara sahip bölgelerin yatırım faaliyetleri ölçeğinde dikkate değer bir farklılık gösterdiği belirtilmelidir. Bu farklılaşmanın nedenlerinin açıklığa kavuşturulması, yatırımın, bölgesel yönetimin faaliyeti, bölgenin yatırım imajını oluşturma çabaları, uygun altyapıyı, teşvikleri oluşturma ile doğrudan orantılı olduğunu göstermektedir.

Altyapı imkânlarının olması, ulaşım kolaylığı, iletişim, kalifiye işgücü ve finansal işlemlerin diğer bölgelere göre Bishkek şehrinde daha rahat olduğu için yatırımcılar orada yoğunlaşmaktadır.

2017 yılı ile karşılaştırıldığında, bölgelere göre doğrudan yabancı yatırımların hacmi Naryn eyaletinde - %16,8, Osh eyaletinde - 2,2 kat, Talas eyaletinde - 1,6 kat ve Bishkek'te - %1,2 oranında arttı. Doğrudan yabancı yatırım girişindeki düşüş Batken, Jalal-Abad, Issyk-Kul, Chuy bölgelerininde ve Osh şehrinde kaydedilmiştir.

Tablo 7. *2017-2018 yılları bölgelere göre DYSY (%)*

Bölgeler	**2017**	**2018**
Batken eyaleti	0,8	0,4
Jalal-Abad eyaleti	19,4	19,7
Issyk-Kul eyaleti	4,1	0,4
Naryn eyaleti	0,0	0,5
Osh eyaleti	0,2	0,5
Talas eyaleti	0,1	0,2
Chuy eyaleti	31,1	29,8
Bishkek şehri	44,3	48,5
Osh şehri	0,0	0,0

Kaynak: K.C. Ulusal İstatistik Komitesi, DYSY verilerine dayanarak oluşturulmuştur.

Doğrudan yabancı yatırımların toplam hacminde geçen yıl, işletmelere en büyük pay Bishkek'te (yaklaşık %49), Chuy eyaletinde (yaklaşık %30) ve Jalal-Abad eyaletinde (yaklaşık % 20) gözlemlenmiştir.

Tablo 7'deki veriler esas olarak yatırımların başkentte ve çevre bölgelerde geliştirildiğini göstermektedir. Ekonomik açıdan bu durum olumlu olarak değerlendirilemez. Nitekim ülkedeki tüm yatırımların yarısı, bölgenin çok yüksek yatırım çekiciliği ve faaliyetini teyit eden en yüksek yatırım potansiyeline sahip olan Bişkek'e yapılmaktadır. Dolayısıyla, doğrudan yabancı yatırım kullanımının bölgesel yapısı, sadece ekonomik kalkınmadaki bölgelerin farklılığını değil, aynı zamanda geride kalan bölgelerin yatırımları çekme ve ekonomik potansiyeli artırmadaki etkinliğini ve ayrıca etkin yatırım yönetiminin yetersizliğini karakterize etmektedir.

3.6.3. Kırgızistan'a Yapılan DYSY'nın Sektörlere Göre Dağılımı

Yatırım için öncelikli ekonomik faaliyetler, imalat, profesyonel, bilimsel ve teknik faaliyetler, finansal aracılık ve sigorta, madencilik ve ayrıca elektrik, gaz, su tedariki olmuştur. Doğrudan yabancı yatırımların %88'den fazlası, imalat endüstrisi, madencilik, jeolojik keşif, finansal aracılık ve sigorta ile bilgi ve iletişim işletmelerine yönelmiştir. Aynı zamanda, bilgi ve iletişim alanındaki yatırım hacmi 2,5 kat, üretim işletmelerindeki 1,4 kat artarken, jeolojik keşif yatırımlarındaki 1,9 kat, finansal aracılık ve sigorta alanındaki 1,5 kat, madencilik işletmelerinde %4,9 oranında azalmıştır.

Finansal aracılık ve sigorta alanındaki yatırımların hacmi 2,2 kat, imalat işletmelerinde 1,5 kat, profesyonel, bilimsel ve teknik faaliyetler %19,7 azalırken, maden işletmeleri yatırımları aksine 1,5 kat artmıştır.

Tablo 8. *Kırgızistan'a yapılan DYSY'nın ekonomi sektörlerine göre dağılımı (%)*

Sektörler	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Tarım ve hayvancılık	-	0,0	0,0	0,0	0,1
Madencilik	10,3	0,8	6,7	9,3	13,5
İmalat sanayi	37,3	35,9	30,8	47,2	46,7
Enerji, gaz ve su tedariği	6,0	8,7	15,0	0,2	2,8
İnşaat	2,8	6,8	3,1	0,4	0,7
Ticaret, motorlu araçların tamiri	5,2	4,1	1,6	5,5	6,3
Otelcilik ve restoranlar	0,0	0,0	0,3	0,4	0,1
Ulaşım ve iletişim	2,6	0,6	0,2	2,6	8,0
Finans ve bankacılık	3,9	26,2	22,0	13,1	9,2
Gayrimenkul işlemleri	0,4	0,2	0,0	0,0	0,2
Profesyonel, bilimsel ve teknik faaliyetler	31,5	16,6	20,3	21,3	12,4
Devlet hizmetleri	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Kaynak: K.C. Ulusal İstatistik Komitesi, (http://stat.kg/ru/statistics/investicii/) ve (http://stat.kg/media/publicationarchive/ad9b72f1-e155-4455-b7fd-5dd6a3df354b.pdf) verileri kullanılarak tekrar oluşturulmuştur.

Genel anlamda doğrudan yabancı yatırım Bishkek, Jalal-Abad ve Chuy eyaletlerine çekilmiştir. 2017 yılında 50403,7 milyar som, 2016'ya göre %14,1 ve 2013'e göre 2,5 kat daha az olan sabit sermayeye yatırım yapılmıştır.

Yatırımlar için öncelikli faaliyetler, konut, imalat, profesyonel, bilimsel ve teknik faaliyetlerdir. 2016 yılına kıyasla Osh ve Talas bölgelerinde ve Osh şehrinde sabit varlıklara yapılan yatırım artmıştır.

Tablo 9. *Doğrudan yabancı yatırımlarının bölgeler ve sektörlere göre dağılımı (%)*

	Batken eyaleti	Jalal-Abad eyaleti	İssyk-Kul eyaleti	Naryn eyaleti	Osh eyaleti	Talas eyaleti	Chuy eyaleti	Bishkek şehri	Osh şehri
Tarım ve hayvancılık	-	-	-	-	-	-	0,0	0,0	-
Madencilik	-	63,8	-	100	0,0	-	0,0	1,6	-
İmalat sanayi	42,9	-	4,0	-	0,0	-	83,6	8,3	100
Enerji, gaz ve su tedariği	-	-	-	-	-	-	0,0	29,2	-
İnşaat	-	-	-	-	-	-	-	1,1	-
Ticaret, motorlu araçların tamiri	-	-	-	-	-	-	0,0	11,2	-
Otelcilik ve restoranlar	-	-	0,0	-	-	-	-	1,0	-
Ulaşım ve iletşim	-	-	-	-	-	-	-	5,3	-
Finans ve bankacılık	-	-	-	-	-	-	-	29,9	-
Gayrimenkul işlemleri	-	-	-	-	-	-	-	0,0	-
Profesyonel, bilimsel ve teknik faaliyetler	57,1	36,2	96,0	0,0	100	100	16,4	10,7	-
Devlet hizmetleri	-	-	-	-	-	-	0,0	0,0	-
Sanat, eğlence ve rekreasyon	-	-	-	-	-	-	-	1,7	-

Kaynak: K. C. Ulusal İstatistik Komitesi, İnvestizii v Kyrgyzskoy Respublike 2013-2017, Bishkek, 2018

Son beş yılda "Datka" elektrik santralinin, "Datka-Kemin" enerji nakil hatların, Bişkek termik santralin tesisinin yeniden inşası, "China Petroleum Company", yolların ve su tesislerinin inşası, Manas Uluslararası Havalimanı, "Kumtor" altın madenciliği şirketin tesisleri, Orta Asya Üniversitesi, Kırgızistan-Türk Üniversitesi

Manas tesisleri ve Bişkek Park alışveriş merkezi inşası yatırım faaliyetlerin üzerinde önemli bir etki yaratmıştır (K.C. İstatistik Komitesi, 2018: 12).

4. KIRGIZİSTAN'A TÜRKİYE'DEN GELEN DOĞRUDAN YATIRIMLAR

4.1. Kırgızistan ve Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri

Kırgızistan ve Türkiye arasındaki ilişkiler, Türk dünyasının geniş bir ailesinden iki kardeş halkın ortak tarihine, kültürüne, diline ve dine dayanmaktadır. İkili işbirliği ilkeleri, genel kabul görmüş uluslararası hukuk normları ve ulusal çıkarların karşılıklı olarak göz önünde bulundurulması ile devam etmektedir.

Kırgızistan-Türkiye ilişkileri, siyasi, ticari, ekonomik, kültürel, insani, bilimsel ve eğitim dahil olmak üzere çeşitli alanlarda mevcut ve gelecekteki işbirliğini düzenleyen 100'den fazla anlaşma ve protokolden oluşan sağlam bir yasal temele sahiptir. Türk Cumhuriyeti ile işbirliği konuları, Kırgızistan Cumhuriyeti'nin dış politika öncelikleri sisteminde önemli bir yer tutmaktadır. Buna karşılık, resmi Ankara Kırgızistan'ı dost bir ülke ve Orta Asya bölgesinde önemli bir ortak olarak görmektedir.

18 Aralık, 1991'de, Kırgızistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Bishkek'te Nisan, 1992 yılında faaliyete geçen Türkiye Büyükelçiliği açılmıştır. Aynı yılın Ekim ayında Ankara'da Kırgızistan Büyükelçiliği açılmış, bu da ülkenin yurt dışında ilk diplomatik temsilcisi olmuştur. Nisan 1994'te İstanbul'da Başkonsolosluk açılmasına karar verilmiştir (Deger, 2016: 198).

1999' yılında iki ülke arasında yatırım ilişkileri kurmak için Kırgızistan-Türk İş Konseyi kurulmuştur. Kırgızistan pazarında ilk çıkanlardan biri olan Beta-Çay, 2000'li yılların başında Kırgızistan'ın ilk süpermarketini inşa etmiştir. 2004 ve 2010 yıllarında ülkede yeni Türk alışveriş merkezleri ortaya çıkmıştır. Türk girişimciler hizmet sektöründe aktif olarak faaliyet sürdürmüşlerdir. Ayrıca bu dönemde Türk firmalarının yol ve konut inşaatı alanlarına katılım oranı önemli ölçüde artmıştır (Oren, 2014: 85).

Kırgızistan'ın küçük iç pazarı çoğunlukla orta ve küçük ölçekli işletmeleri çekmektedir. Bunun nedeni, Kırgızistan'ın gerçekten sağladığı fırsatların nispeten küçük ölçekli yatırımlara odaklanmasından kaynaklanmaktadır. Daha büyük

şirketler, Kırgızistan'a yatırım yapma riskini almadan, çalışma ziyaretleri sırasında iş teklifleri ile ilgilenmektedirler. Çoğu Türk şirketleri, hızlı kar için kısa vadeli ve düşük riskli yatırımlara uygun objelerle ilgilenmektedir. Son verilere göre, Kırgızistan'da sürekli olarak 300'den fazla Türk firması ve 113 ortak Kırgız–Türk şirketi faaliyet göstermektedir (K.C. Ulusal İstatistik Komitesi, 2018: 79).

2018 yılı verilerine göre, Kırgızistan'daki yatırım açısından Türkiye altıncı sıradadır. Türkiye, Avrasya alanındaki TİKA ("Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı") projelerini gerçekleştirme açısından ikinci sırada yer almaktadır. TİKA Kırgızistan'da, 1992'den bu yana altyapı, eğitim, sağlık, kültürel iş birliği, iletişim, acil ve insani yardımlar gibi çeşitli alanlarda 761 projeyi gerçekleştirmiştir. Söz konusu olan projeler, 117 sağlık, 166 eğitim, 180 diğer altyapı ve hizmetler, 124 ekonomik altyapı ve hizmetler, 80 kültürel iş birliği ve iletişim, 40 su ve su hijyeni, 40 üretim, 14 acil ve insani yardım projesi olarak kayda geçmiştir (TİKA, 2019).

İki ülkenin dış ekonomik ilişkileri aktif olarak genişlemektedir. 2017'de aralarındaki ticaret hacmi 356 milyon dolara ulaşmıştır. Aynı zamanda 1990'ların başından itibaren Türkiye'den Kırgızistan'a yapılan ihracat ithalattan daha fazladır. Kırgızistan Türkiye'den ağırlıklı olarak hafif sanayi ürünleri, giyim eşyaları, elektrikli aletler, inşaat aletleri, gıda ithalatını yapmakta; Türkiye'ye fasulye, kuru meyveler, deri, altın takıları ihraç etmektedir. Ayrıca Türkiye ile Kırgızistan'ın toplam ticaret hacmindeki payı %3 civarındadır.

4.2. Kırgızistan'da Türk Yatırımları

Türk şirketleri bankacılık, inşaat, gıda ve içecek üretimi, mobilya, eğitim, çay üretimi ve paketleme, alışveriş merkezi işletmeciliği ve plastik malzeme üretimi başta olmak üzere çeşitli sektörlerde faaliyet göstermektedir. Türkiye'den ihraç edilen mallar yine Türkiye merkezli veya Kırgızistan'da, Türk sermayesiyle kurulmuş dağıtıcılar aracılığıyla Kırgız pazarına girmektedir.

Tablo 10. *Türkiye'den sektörlere göre doğrudan yatırım girişleri (%)*

Toplam	**100**
İmalat sektörü	54,4
Onların arasında:	
Gıda ve tütün ürünleri imalatı	87,1
Tekstil üretimi	0,0
Ağaç ve kâğıt ürünlerinin imalatı, basımı	0,3
Kimyasal üretim	2,4
Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı, diğer metalik olmayan mineral ürünler	8,5
Makine ve teçhizat hariç, ana metal ve metal mamullerinin üretimi	1,6
Diğer üretim, makine ve ekipmanların tamir ve montajı	0,2
İnşaat sektörü	19,8
Toptan ve perakende ticaret, araba ve motosiklet tamiri	16,3
Ulaşım ve iletişim	0,1
Finansal aracılık ve sigorta	8,3
Emlak işlemleri	1,1

Kaynak: K.C. Ekonomi Bakanlığı, Ülkelere göre doğrudan yabancı yatırımların girişi.

Tablo 10'da K.C. Ekonomik Bakanlığı 2018 yılının ilk 6 ayına ilişkin verileri açıklamaktadır. Türk iş adamlarının Kırgızistan'ın tarım sektörüne yatırımları tabloda yer almamakta, ancak öncelikli sektörlerden biri halindedir. Bu durum öncelikle et, tahıl, meyve ve sebze ürünlerinin üretimi için kullanılan çevre dostu teknolojilerle açıklanmaktadır. On yıl boyunca Türk iş adamları, ağırlıklı olarak Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Talas Bölgesinde toptan fasulye satın almışlar. Artık doğrudan üretimi üzerinde kontrol sahibi olmayı ve yeni teknolojilerle genişletmeyi planlamaktadırlar.

İkinci sırada imalat yer almaktadır. Burada da yıllar önce Kırgızistan'a gelen mobilya, tesisat ürünleri, yiyecek-içecek malları, temizlik ürünleri gibi ürünler üretilmektedir.

Coca Cola Bishkek şişeleme fabrikası, Anadolu Grubu'nun %90'lık hissesine sahip bir Türk yatırımıdır. Diğer ortak, Coca Cola Corporation'dır. Finans alanında Kırgızistan'da en büyük beş banka içerisinde olan Demir Kırgız İnternational Bank vardır. Aynı zamanda ülkedeki ilk uluslararası ticari banka olma özelliğini taşımaktadır.

Kara Balta şehrinde Türk şirketi olan "Deniz Tekstil" 35 milyon dolar bedelli tekstil fabrikasını kurmuştur. Şirket tekstil hammaddelerini üretmekte ve ülkenin yerel tekstil hazır giyim üreticilerine büyük avantaj sağlamaktadır (URL-10).

Ayrıca Bishkek Serbest Bölgesinde Plas-Kap firması 2003 yılında diğer kollarıyla entegre edilerek Plasform adı altında faaliyette bulunarak karbonatlı ve karbonatsız içecek şişeleri için plastik kapak üretmektedir. Çay paketleme ve mağazacılık alanında öncülerinden biri, Beta Grup'tur.

Kırgızistan'da eğitim alanında da Türk yatırımları bulunmaktadır. Bishkek'te faaliyet gösteren Manas Üniversitesin yıllık yaklaşık 15 milyon dolarlık harcaması Türkiye genel bütçesinden karşılanmaktadır. Söz konusu üniversitenin Türkiye'de denkliği kabul edilmekte olup, yatırım ve istihdam alanında Kırgız ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır.

4.3. Kırgızistan'da Türk İşadamlarının Karşılaştığı Sorunlar

Kırgızistan'da faaliyette bulunan Türk girişimcilerinin devamlı karşılaşabileceği sorunlar birkaç grupta değerlendirilebilir. İlki, Kırgız yasalarının yeterince açık ve anlaşılır olmamasıdır. Kırgız Türk İşadamları Derneği (KITİAD) mevzuattaki eksikleri giderebilmek için eğitim ve bilgilendirme seminerleri düzenlemektedir, ancak bu yeterli değildir. Öte yandan Kırgızistan'ın idari uygulamalarının yeterince şeffaf olmaması, bürokrasinin caydırıcı ağırlığı ve kanun karmaşalarından doğan zorluklar yatırımcılara engel teşkil etmektedir.

İkinci önemli sorun, yatırımcıların tabi oldukları vergilerle ilgilidir. Kırgızistan'da kontrol mekanizmaları çok çeşitli, denetimler yetkisiz olup, vergi uygulamalarının bireysel boyutta değiştiği görülmektedir.

Kırgızistan ülkeye yatırımcı çekmek için ucuz elektrik, ucuz işgücü vaatinde bulunmasına rağmen, gerekli altyapı ve çalışacak kalifiye elemana sahip değildir. Dünya Bankası verilerine göre, BDT'de en düşük işgücü verimine sahip ülke Kırgızistan'dır. Bu durumda Kırgızistan yasaları yatırımcıya %80-%90 yerel işçi ile çalışma şartını öne sürmektedir. Bu durum bir yatırımcının üretim yapabilmesi için çok işçi ile çalışıp az verim alması anlamına gelir ki, bu da caydırıcı bir faktör olarak karşımıza çıkmar.

19 Mayıs, 2018 tarihinde Kırgızistan'da "Maden Hakları" kanunu kabul edilmiştir. Çok yeni ve liberal olmasına rağmen, uygulamadaki aksaklıklar bu alanda yatırımcı şirketleri zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Örnek olarak Kırgızistan'da madencilik endüstrisinde en büyük iki şirket olan "Russkaya Platina" (Alliance Altyn) ve "Centerra" (Kumtor) verilebilir. Bu şirketlerin ülkede rahat çalışmasına izin verilmemiştir. Devlet onları yerel halkın saldırılarından veya makul olmayan denetimlerden korumamıştır. Başka bir örnek olarak 2012 yılında, Rusya ve Kırgızistan, Kırgızistan'daki Naryn nehrinde dört istasyondan oluşan bir HES inşaatı projesi üzerinde anlaşma imzalamışlardır. Şirket 37 milyon dolar yatırım yapmış, ancak 2016 yılında Kırgızistan parlamentosu bu sözleşmeyi tek taraflı olarak iptal etmiştir. Ekim, 2018'de "RusHydro" Lahey'deki uluslararası tahkim mahkemesinde Kırgızistan'a karşı hak talebinde bulunmuştur.

Yatırımcıların dikkat edeceği bir başka konu da, her ne kadar kanun maddeleri demokrasi ve adaletten yana ise de, Kırgızistan'da hukuk daima devlet ve devlet hazinesi yararına faaliyette bulunur. Bu tür gerçekler mahkeme işlemlerinde uygulama eksikliğini ve yasaların adil uygulanmadığını göstermektedir.

5. YÖNTEM

5.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, Kırgızistan'da Türk iş adamlarının yaptığı doğrudan yatırım perspektiflerinin analizini yapmaktır. Ayrıca Kırgızistan'daki Türk yatırımcıların durumunun, yaşadıkları problemlerin incelenmesi, bu problemlere yönelik uygun çözüm önerilerinin sunulması da, çalışmanın amaçları arasındadır.

5.2. Araştırmanın Önemi

Türkiye, Kırgızistan'ı ilk tanıyanlardan biridir. İki ülke arasında ekonomik işbirliğinden kültürel, eğitimsel ve dini alanlara kadar farklı alanlarda temaslar kurulmuştur. Kırgızistan zayıf ekonomi nedenlerinden dolayı Türk iş adamlarını yeteri kadar çekememiştir. Bu durum büyük ölçüde Türkiye'de yaşanan ekonomik krizden, Kırgız yasalarının ekonomik faaliyetlerle uyumsuzluğundan, yerel bürokrasinin yozlaşmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın pratik önemi, Türk iş adamlarını Kırgızistan'a yatırım yapma konusunda teşvik etme ve onları o ortama hazırlamadır.

5.3. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Araştırma görüşme yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Görüşme nitel araştırmada en sık kullanılan yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Görüşme bir kişinin diğer kişi ile bilgi edinmek için karşılıklı görüşme, araştırma yapılan alana yönelik hazırlanan sorulara odaklanarak birlikte konuşma süreci olarak tanımlanmaktadır. Araştırmanın yapıldığı konuya göre kapsamı ele alındığında, katılımcı sayısının düşük olması dikkat çekmektedir.

Bu araştırma Kırgızistan'a yatırım yapan Türk işadamlarının vermiş olduğu yanıtlarla sınırlıdır.

5.4. Araştırma Verilerinin Toplanması

Nitel araştırma yöntemleri istatistiksel ölçümlerden daha çok ampirik verileri anlama, açıklama ve yorumlamaya odaklanmaktadır. Kavramları yorumlamak için nitel yöntemlerde sayı yerine sözler kullanılmaktadır. Örnekler temsili değildir, katılımcılar hedeflenen seçim yöntemiyle seçilir ve çalışmanın hedef gruplarına göre sosyal türleri temsil etmektedir.

Araştırmadaki verilerin toplanması sürecinde görüşme yönteminden yararlanılmıştır. Araştırmacı tarafından 12 katılımcı ile görüşülmüş ve elde edilen verilerin analizi yapılmıştır.

Katılımcılara Kırgızistan'a yönelik doğrudan yatırım perspektiflerinin tespit edilmesi amacıyla 8 soru sorulmuştur. Sorulara EK 1'de yer verilmiştir.

6. BULGULAR VE TARTIŞMA

6.1. Katılımcıların Görüşlerinin İncelenmesi

Kırgızistan'a doğrudan yatırım yapan Türk iş adamları ile görüşülüp, Kırgızistan'a yönelik doğrudan yatırım perspektifleri hakkında toplam 8 soru sorulmuştur. Görüşmeler 12 katılımcı ile yapılmıştır. Katılımcıların cevaplarını sektörel temelde aşağıda aktarılmıştır:

Tarım ve hayvancılık sektörü: İki katılımcı tarım ve hayvancılık sektöründe faaliyette bulunmaktadır.

Soru 1: Faaliyette bulunduğunuz alan/sektör nedir?

Cevap 1: Tarım ve hayvancılık.

Soru 2: Kırgızistan'a yatırım yapmanız neden(-ler-)i ne(-ler-)dir?

Cevap 2: Sosyokültürel yakınlık, sektörel boşluklar (rekabet avantajı/yüksek kar) ve birçok az gelişmiş ülkeye göre daha demokratik / liberal ortamdır.

Soru 3: Kırgızistan'ın piyasasına giriş yapma yönteminiz neydi (yeni bir işletme kurma, mevcut bir işletmeyi satın alma, yerli bir işletme ile birleşme vb.)?

Cevap 3: Yeni bir işletme kurma yöntemi ile pazara giriş yapılmıştır. Gerekçe olarak da "kendi iş kültürü ile çalışmak" cevabı verilmiştir.

Soru 4: Kırgızistan piyasasına giriş yaparken ne tür kolaylık ve zorluklarla karşılaştınız?

Cevap 4: Katılımcıların verdiği bilgilere göre, finans piyasası ve sigorta sisteminin oturmamış olması, bürokratik karmaşa ve yavaşlık, lojistik ve tedarik sistemindeki eksiklikler, işletme kurmaya uygun altyapısı olan arazi bulma gibi sebepler en çok zorlayan etkenler arasındadır. Kolaylıklar arasında sosyokültürel yakınlık, uyum, bürokratik işlemlerin kişisel yakınlıklarla daha hızlı çözülebilmesi belirtilmiştir. Ayrıca Sovyet mirasının bıraktığı ortak tüketim alışkanlıkları ve yakınlıklar Kırgızistan içinde yapılacak üretimin post sovyet ülkelerine aynı standartlarda

pazarlamasına imkan sağlamaktadır. Mevcut gümrük birliği de gümrük avantajlarını sağlamaktadır.

Soru 5: Kırgızistan'ın yabancı yatırımcılara destek verme konusunda sağladığı olanaklar nelerdir?

Cevap 5: Vergi teşvikleri ile uluslararası yatırım koruma kanunlarının kabul edilmesi ve serbest bölge benzeri iş alanlarını açılmasıdır.

Soru 6: Kırgızistan'a yatırım yapmaktan elde etmek istediğiniz kazancı sağlayabildiniz mi, yatırımlarınızı sürdürmeyi düşünüyor musunuz?

Cevap 6: Türk işadamları kazancı tam olmasa da bir kısmını sağlamışlardır. Yatırımları sürdürme konusunda Kırgızistan içinde ve Rusya'da yaşanan ekonomik durgunluk nedeni ile yeni yatırım yerine mevcut yatırımı korumayı öncelik olarak belritmişlerdir.

Soru 7: Yabancı yatırımcı olarak kendinizi güvende hissediyor musunuz?

Cevap 7: "Yerel halkla kaynaşabildiğimiz oranda güvende hissediyoruz" cevapları verilmiştir. Mevcut hukuk sisteminin işleyiş yapısı, üst düzey bürokrasi ile sürtüşme durumlarında bazen güven bunalımı yaşadıklarını açıklamışlardır.

Soru 8: Sizce, Kırgızistan ülkenin yatırım çekiciliğini artırmak için hangi adımları atmalıdır?

Cevap 8: 1) Finans ve gümrük sisteminin alt yapısını bir an önce Dünya standartlarına ulaştırmalıdır; 2) Ödeme ve transferler daha seri olmalıdır; 3) Lojistik tedarik sisteminde önemli eksiklikler mevcut olup, bu konuda alt yapı çalışmaları arttırılmalıdır; 4) Enerji kesintileri çözülmelidir; 5) Üretim imkanlarının altyapısının kesintisiz sağlandığı modern organize sanayi bölgelerine acil ihtiyaç bulunmaktadır; 6) Piyasa fiyatlarının sağlıklı belirlenebilmesi ve üretim rekoltesinin tespiti için modern bir tarım borsasına ihtiyaç bulunur.

İnşaat sektörü: 3 katılımcı inşaat sektöründe faaliyette bulunmaktadır.

Soru 1: Faaliyette bulunduğunuz alan/sektör nedir?

Cevap 1: İnşaat sektörü.

Soru 2: Kırgızistan'a yatırım yapmanız neden(-ler-)i ne(-ler-)dir?

Cevap 2: Bağımsızlık sonrası şehirlere olan yoğun göç sonucu oluşan konut açığı cevapları verilmiştir..

Soru 3: Kırgızistan'ın piyasasına giriş yapma yönteminiz neydi (yeni bir işletme kurma, mevcut bir işletmeyi satın alma, yerli bir işletme ile birleşme vb.)?

Cevap 3: Bu sektörde yatırım yapan işadamları yeni iş kurma yolu ile pazara girmişlerdir.

Soru 4: Kırgızistan piyasasına giriş yaparken ne tür kolaylık ve zorluklarla karşılaştınız?

Cevap 4: Karşılaştıkları zorluklar aşağıda özetlenmiştir: finans piyasasındaki kredi sisteminin oturmamış olması; kredi faizleri ve standartlarının konut alımı üzerindeki negatif etkilerinin satış sistemini etkilemesi; orta ve üst gelir grubuna yönelik konut üretiminde ihtiyaç duyulan kaliteli inşaat malzemelerinin tedarik sorunların olması; yeni konut alanlarının imar (yasal mevzuat-planlama vb.) ve altyapı sorunları (su-elektirik-gaz-yol vb.).

Soru 5: Kırgızistan'ın yabancı yatırımcılara destek verme konusunda sağladığı olanaklar nelerdir?

Cevap 5: Vergi teşvikleri ile uluslararası tahkim şeklindeki cevaplar alınmıştır.

Soru 6: Kırgızistan'a yatırım yapmaktan elde etmek istediğiniz kazancı sağlayabildiniz mi, yatırımlarınızı sürdürmeyi düşünüyor musunuz?

Cevap 6: Kazancının bir kısmını karşılamışlardır. Yatırımları sürdürme konusunda Kırgızistan'da yaşanan ekonomik durgunluk ve konut stoku nedeni ile beklemekte olduklarını açıklamışlardır.

Soru 7: Yabancı yatırımcı olarak kendinizi güvende hissediyor musunuz?

Cevap 7: “Yerel halk ve yöneticiler ile kaynaşabildiği oranda evet” diye cevap verilmiştir. Mevcut hukuk sistemi ve yerel yöneticilerle sürtüşme bazen hak arama konusunda sıkıntılar yaratabilmekte denmiştir.

Soru 8: Sizce, Kırgızistan ülkenin yatırım çekiciliğini artırmak için hangi adımları atmalı?

Cevap 8: Kırgızistan’ın yatırım açısından çekiciliğini arttırıcı adımlar arasında finans ve kredi sisteminin iyileştirilmesi; gümrük sistemi ve lojistik altyapısının bir an önce iyileştirilmesi; genel teşvikler dışında özel (sektörel) teşvikler ile teşvikleri reel bir zemine oturtulması gösterilmiştir.

Maden sektörü: Bir katılımcı maden sektöründe faaliyette bulunmaktadır.

Soru 1: Faaliyette bulunduğunuz alan/sektör nedir?

Cevap 1: Maden sektörü.

Soru 2: Kırgızistan’a yatırım yapmanız neden(-ler-)i ne(-ler-)dir?

Cevap 2: Sovyet dönemi gelirlerinin önemli bir kısmı, yer altı kaynaklarıydı. Bu nedenle Kırgızistan’ın da dahil olduğu eski Sovyet coğrafyasında geniş bir jeolojik alan araştırmaları, zemin etütleri ile fizibilite raporları çıkarılmıştı. Bağımsızlık sonrasında bu alanlar devlet ve özel sektör tarafından paylaşıldı, fakat Kırgızistan’da yaşanan finansal sıkıntılar ve yönetim hatalarından bu yerler atıl duruma düşerek kullanım dışında kaldı. Bu alanların cezbedici etkisi olmuştur.

Soru 3: Kırgızistan’ın piyasasına giriş yapma yönteminiz neydi (yeni bir işletme kurma, mevcut bir işletmeyi satın alma, yerli bir işletme ile birleşme vb.)?

Cevap 3: Yeni bir işletme kurma.

Soru 4: Kırgızistan piyasasına giriş yaparken ne tür kolaylık ve zorluklarla karşılaştınız?

Cevap 4: Sektörel yasaların yetersizliği ve bu alandaki ayrıntılı düzenlemenin olmaması kanunların uygulanmasında belirli keyfiliklere yol açmaktadır. Bu keyfiliklerin hukuk sisteminde çözülememesi, madencilik sektöründe yerel halkla yatırımcı arasında devletin arabuluculuğunun çok zayıf olması, lojistik sorunlar, bunların başındadır. Sovyet döneminden kalan çok uluslu yaşama kültürünün getirdiği yabancı ve yeni olan herşeyle kaynaşma ve uzlaşma noktasındaki açıklık en temel kolaylık olarak ifade edilmiştir.

Soru 5: Kırgızistan'ın yabancı yatırımcılara destek verme konusunda sağladığı olanaklar nelerdir?

Cevap 5: Vergi teşvikleri ile uluslararası tahkim.

Soru 6: Kırgızistan'a yatırım yapmaktan elde etmek istediğiniz kazancı sağlayabildiniz mi, yatırımlarınızı sürdürmeyi düşünüyor musunuz?

Cevap 6: Bir kısmı karşılanmış olup, Kırgızistan içinde yaşanan yukarıda belirtilen hususların çözümlenmesi oranında yeni yatırım olasılığı açıklanmıştır.

Soru 7: Yabancı yatırımcı olarak kendinizi güvende hissediyor musunuz?

Cevap 7: Yerel halk ve yöneticiler ile kaynaşabildiğimiz oranda "evet", çünkü Kırgızistan'da ilişkiler hukuktan çok kişisel ve toplumsal ilişkilerle aşılabilmektedir.

Soru 8: Sizce, Kırgızistan ülkenin yatırım çekiciliğini artırmak için hangi adımları atmalı?

Cevap 8: Sektörel mevzuat sisteminin iyileştirilmesi; gümrük sistemi ve lojistik sisteminin elden geçirilmesi; teşvik sisteminin sektörel bazda ele alınması gerekir. Kırgızistan'ın komşuları ile sağlıklı bir politik ilişki kurarak komşu pazarlarla kendi pazarını kaynaştırması, yabancı yatırımcıları daha çok teşvik edecektir. Hali hazırda birçok büyük yatırımcı Kırgızistan'ın iç pazarının küçüklüğünden dolayı çekingen davranmaktadır.

Tekstil alanı: İki katılımcı mevcut alanda faaliyette bulunmaktadır.

Soru 1: Faaliyette bulunduğunuz alan/sektör nedir?

Cevap 1: Tekstil sektörü.

Soru 2: Kırgızistan'a yatırım yapmanızın neden(-ler-)i ne(-ler-)dir?

Cevap 2: Büyük bir açık olmasına rağmen, işçi bulma konusunda en az sıkıntı çekilen sektör tekstil olmuştur. Bunun temel nedeni de ev kadınlarının Orta Asya'da çalışma hayatına yoğun katılımı, temel dikiş becerilerine sahip olması ve işçi maliyetlerinin düşük olmasıdır.

Soru 3: Kırgızistan'ın piyasasına giriş yapma yönteminiz neydi (yeni bir işletme kurma, mevcut bir işletmeyi satın alma, yerli bir işletme ile birleşme vb.)?

Cevap 3: Katılımcılar yeni bir işletme kurma yöntemi ile pazara giriş yapmışlardır.

Soru 4: Kırgızistan piyasasına giriş yaparken ne tür kolaylık ve zorluklarla karşılaştınız?

Cevap 4: Tekstil sektöründe daha çok konfeksiyon hazır giyim ağırlıklı çalıştıkları için ciddi yatırım sorunları yaşanmamıştır. Bu alan, daha çok küçük ölçekli makinalarla atölye tipi çalışma şartlarına sahip olan bir sektördür. İster 10 işçi çalıştırılsın, ister 1000 işçi olsun, temel mantık bu şekilde işlemektedir. İhtiyaçları olan ara ürünler Çin-Urumçi ve Türkiye-İstanbul hattından tedarik edilmektedir. İşçiliği çok olan bir sektör olduğu için yerel istihdamı yüksek olup, yerel halk ve yöneticilerden olumsuz bir tepki görülmemiştir. Genel olarak temel dikiş becerileri olan bayan eleman sayısındaki fazlalık uygun fiyatta işçi bulma noktasında iş adamlarına kolaylık sağlamaktadır. Kırgızistan içindeki yerel ve uluslararası çalışan Dordoy-Karasu gibi pazarların konfeksiyon ürünlerinin satımı noktasında katılımcılara rahatlık sağladığı anlaşılmıştır. En büyük problem gümrük ve patent problemlerinden kaynaklanan Çin taklit ürünlerinin rastgele iç pazara girmesi ve haksız rekabet yaratması olmuştur. Özellikle taklit ürünlerin marka kalitesini öldürmesi ve imaj sorunu oluşturması zorlukların başında gelmiştir.

Soru 5: Kırgızistan'ın yabancı yatırımcılara destek verme konusunda sağladığı olanaklar nelerdir?

Cevap 5: Kırgızistan'da çok sayıda teşviğin olmasına rağmen uygulamada yaşanan sorunlar çok fazladır.

Soru 6: Kırgızistan'a yatırım yapmaktan elde etmek istediğiniz kazancı sağlayabildiniz mi, yatırımlarınızı sürdürmeyi düşünüyor musunuz?

Cevap 6: Katılımcılar kazanç sağlamış olup, yatırımlarını sürdürme eğilimindedirler.

Soru 7: Yabancı yatırımcı olarak kendinizi güvende hissediyor musunuz?

Cevap 7: Türk iş adamları yasaların uygulanması konusundaki sıkıntılardan dolayı kendilerini tam güvende hissetmiyorlar. Kırgızistan'daki insanlarla sağlıklı ilişki kurmayı ön plana çıkartıyorlar.

Soru 8: Sizce, Kırgızistan ülkenin yatırım çekiciliğini arttırmak için hangi adımları atmalı?

Cevap 8: Kırgızistan yatırım çekiciliğini arttırmak için aşağıdaki adımları atmalıdır: belli sektörlerin ihtiyacını karşılayan ekonomi üslerinin kurulması; sağlam bir enerji altyapısı; gümrük denetimi ve marka-patent koruma (özellikle Doğu ve Güney Asya ülkelerinden gelen taklit ürünler marka imajına ciddi oranda zedelemektedir).

Yiyecek – içecek alanı: 4 katılımcı bu alanda faaliyette bulunmaktadır.

Soru 1: Faaliyette bulunduğunuz alan/sektör nedir?

Cevap 1: Restoran ve kafe işletmeciliği.

Soru 2: Kırgızistan'a yatırım yapmanız neden(-ler-)i ne(-ler-)dir?

Cevap 2: Cevaplara göre, bu alanda büyük bir boşluk olması ve sektörün hizmet kalitesinde yaşanan ciddi açık Kırgızistan'a yatırım yapma nedenleri arasındadır. Hizmet kalitesinde fark yaratarak, özellikle orta ve üst gelir grubuna hitap edecek ve rekabet edecekleri bir alanın varlığını fark etmeleridir.

Soru 3: Kırgızistan'ın piyasasına giriş yapma yönteminiz neydi (yeni bir işletme kurma, mevcut bir işletmeyi satın alma, yerli bir işletme ile birleşme vb.)?

Cevap 3: Katılımcılar yeni bir işletme kurma yöntemini kullanmışlar. Amaçları hizmet kalitesi üzerinden rekabet avantajı yaratmaktı, bunu ancak kendi kontrolündeki bir işletme ile sağlayabilirler.

Soru 4: Kırgızistan piyasasına giriş yaparken ne tür kolaylık ve zorluklarla karşılaştınız?

Cevap 4: Bu sektör tercihleri hızla değişebilen, marka imajının yıllar içinde oturabildiği, müşteri memnuniyetinin hassas olduğu bir alandır. Ülkede oturmuş bir gıda mevzuatı ve denetimi bulunmamaktadır.

Soru 5: Kırgızistan'ın yabancı yatırımcılara destek verme konusunda sağladığı olanaklar nelerdir?

Cevap 5: Genel anlamda vergi teşvikleri diye cevap verilmiştir.

Soru 6: Kırgızistan'a yatırım yapmaktan elde etmek istediğiniz kazancı sağlayabildiniz mi, yatırımlarınızı sürdürmeyi düşünüyor musunuz?

Cevap 6: Beklenen kazanç elde edilmiş olup, Kırgızistan içerisinde başka şubeler de düşünülmektedir. Alanların belli bir gelir gurubuna yönelik olması ve ülkede gelir dağılımı adaletsizliğinin mevcut olması, yeni şubeler açmak için en büyük engel olarak görülmektedir.

Soru 7: Yabancı yatırımcı olarak kendinizi güvende hissediyor musunuz?

Cevap 7: Yasaların uygulanmasındaki keyfilik tedirginlik yaratmaktadır.

Soru 8: Sizce, Kırgızistan ülkenin yatırım çekiciliğini artırmak için hangi adımları atmalı?

Cevap 8: Gıda güvenliği yasalarının ayrıntılı hazırlanması ve denetimi gerekiyor. Küresel piyasalarda en çok denetime takılanı gıda piyasasıdır. Kırgızistan'da bu

konuda büyük bir mevzuat ve denetim boşluğu mevcut olup, bir an önce ilgili boşluk kapatılmalıdır.

6.2. Katılımcıların Görüşlerin Değerlendirilmesi

1Katılımcıların çalıştığı sektörler bir birinden farklıdır. Bunlar, tarım ve hayvancılık, inşaat, madencilik, tekstil ve restoran işletmeciliğidir. Kırgızistan'da ekonominin tüm sektörlerinin yatırım projelerine açıktır.

Kırgızistan'a yatırım yapma nedenleri arasında öne çıkan cevap sektörel boşluklar olmuştur. Sektörlerin yapısının daha dikkatli bir analizi yapılırsa, ülkenin zayıf ve farklılaşmamış üretim üssü gibi ciddi yapısal sorunları ortaya çıkacaktır. Öne çıkan cevap dışında sosyo-kültürel ve liberal ortam da yatırım yapma nedenleri arasında ön plana çıkmıştır.

Yatırımcılar genellikle yeni bir işletme kurma yolu ile piyasaya giriş yapmaya tercih etmektedirler. Yerli şirketlerin ve yabancı sermaye payına sahip şirketlerin karşılaştırmalı analizi, yabancı mülkiyetin performans, karlılık ve sürdürülebilir kalkınma üzerindeki potansiyel etkisini göstermemize olanak sağlamaktadır.

Yatırımcılar piyasaya giriş yaparken sosyokültürel yakınlık, gümrük birliğinin avantajları ve tekstil sektöründe işçi bulma kolaylığı gibi avantajlarla karşılaşmışlardır. Sosyokültürel yakınlık Türk dünyasının ailesinden gelmesinden kaynaklanmakta, ortak tarih, kültür ve dile dayanmaktadır. Gümrük birliğinin en büyük avantajı da, yakındaki ülkelerin pazarlarına kolay erişimdir.

Yatırım yapma konusunda karşılaşılan zorlukların başında karmaşık ve yetersiz kanunlar, lojistik sorunu, tedarik sorunları, bankacılık sektörünün zayıf olması, altyapı sorunları gösterilmiştir. Kamu yönetiminde verimsizlik, iş süreçlerinin verimliliğini ve bir ülke ekonomisinin uluslararası rekabetçiliğini etkilemektedir. Kırgızistan'daki işgücü ve enerji maliyetleri aynı gelir grubundaki ülkelere kıyasla rekabetçi düzeydedir, ancak ülkenin malları sınır ötesi taşıması çok zaman ve maliyet gerektirmektedir.

Kırgızistan'daki karayolu altyapısının kalitesi düşük olup, yük trafiğinin %90'ından fazlasının karayolu ile taşındığından acil olarak yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Demiryolu ağı ise “Tek yol, tek kuşak” projesinin bir parçası olan Çin yatırımları yoluyla genişleme sürecinde oldukça iyi durumdadır. Bu durum ağırlıklı olarak demiryolu taşımacılığını kullanan şirketlerin, karayolu taşımacılığı kullananlara göre daha az altyapı sorunuyla karşı karşıya kalacağını göstermektedir.

Bölgesel istikrarsızlık ve diğer faktörler göz önüne alındığında, pek çok yabancı yatırımcı Kırgız pazarına girmeye hazır değildir. Desteklerin çoğunu vergi teşvikleri oluşturmakta, ancak uygulanma sorunları yaşamaktadır.

Türk şirketleri çok zaman ve para gerektiren oldukça karmaşık bir düzenleyici ortamda faaliyet göstermektedir. Düzenleyici ortam, maliyetler ve gerekli tüm şartları yerine getirme ile ilgili idari ücretler, şirket büyüklüğüne paralel olarak arttıkça, şirketler küçük kalmaya ve kalkınmayı sürdürmemeye eğilimlidir.

Türk iş adamları Kırgızistan’da kendilerini tam anlamıyla güvende hissetmemektedirler. Bu durum yasaların uygulanmasından kaynaklanmaktadır, ancak yerel halk ile yeterli bir iletişim kurulduğunda sorunların çoğu çözümlenmektedir.

Kırgızistan yabancı yatırım açısından çekicilliğini arttırmak için aşağıda yer alan belirli adımları atmalıdır:

1) Finans, kredi ve gümrük sisteminin Dünya standartlarına ulaşması. Finansmana sınırlı erişim bir problemdir, çünkü şirketin yatırım potansiyelini zayıflatır ve finansal açıdan zayıf şirketleri planlanan yatırım projelerini kısıtlamaya veya tamamen terk etmeye zorlamaktadır. Kırgızistan’ın durumunda dış fonlara erişimi kısıtlama, daha verimli modern üretim teknolojilerine geçişi büyük ölçüde yavaşlatmaktadır ve mevcut üretim süreçlerinin ve hatlarının genişlemesini engellemektedir. Banka kredilerine başvurmaları engelleyen üç temel etken, yüksek faiz oranları, karmaşık işlem prosedürleri ve yüksek kredi teminatı gereksinimleridir.

Sık karşılaşılan bir diğer sorun, sınır kontrolünde düşük verimlilik ve sürekli gecikmelerdir. Sınır kontrol noktalarının çoğu, sınırın hızla geçilmesine izin

vermeyen modern kontrol araçları ile donatılmamıştır. Burada teknik alanda işbirliğinin sağlanması gerekmektedir. Gümrük kontrolünün ikinci yönü, gayri resmi ödemelerdir. Bu tür ödemeler, işlemi hızlandırmak, gecikmeleri önlemek veya inceleme sırasında malların zarar görme riskini azaltmak için kullanılabilir. Bununla birlikte maliyetleri arttırmakta ve malların dış pazardaki rekabet gücünü azaltmaktadır.

2) Enerji kesintilerinin çözülmesi. Mevsimsellik nedeniyle küçük nehirlerin kışın donma olasılığı büyük nehirlerinkinden çok daha yüksektir. Bu durum ticari hidroenerji kompleksleri için elverişsiz ekonomik koşullar yaratmaktadır. Bu nedenle güç kaynağının kesintisizliğini sağlamak için bunları diğer enerji sistemleriyle birleştirmek gerekir.

Elektrik arzının güvenilmezliği şeklindeki kısıtlama, özel girişimcilerin faaliyetlerine elverişli olmayıp, yatırımların verimliliğini azaltmaktır. Elektrik arzının düşük güvenilirliğinin, özellikle emek yoğun sektörlerde kapsayıcı büyüme için sınırlayıcı bir kısıtlama olduğu düşünülmektedir. Kabul edilebilir seviyenin altındaki tarifelerle birlikte, yüksek kayıplar, gerekli rehabilitasyon ve yatırım için fonları seferber etmeyi zorlaştırmaktadır.

3) Lojistik tedarik sisteminin iyileşmesi. Ulaşım ve lojistik altyapısının geliştirilmesi için komşu ülkelerle işbirliğinin sürdürülmesi gerekir. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda olduğu gibi, karayolu ve demiryolu altyapısında, kısmen coğrafi faktörlerinden kaynaklanan ciddi eksiklikler bulunur. Karayolu altyapısı durumunda, asıl sorun, yatırım ve bakım eksikliğiyle ilişkili olarak yolların bozulmasıdır. Demiryolu ağı normal şartlardadır, ancak ağın kendisi çok sınırlı olup, ağın kuzey kısmı ülkenin güneyindeki ağa doğrudan bağlı değildir.

Bu nedenle, hükümetin malzeme taşımacılığı altyapısında daha fazla iyileştirme gerçekleştirmesi ve sürdürmesi yerinde olacaktır. Halen tartışılmakta olan ilginç projeler arasında Osh'tan Torugart'taki Çin sınırına ve en yakın Kashgar terminaline (Çin) kadar uzanan demiryolu hattı bulunmaktadır. Bu durum Güney Kırgızistan'daki firmaların nakliye maliyetlerini azaltacaktır. Aslında ilgili demiryolu projesi, Kırgızistan'ı Özbekistan'ı Çin'le bağlayan bir transit ülkeye dönüştüreceği için

stratejik öneme sahip olabilir. Kırgızistan, Kırgız makamları tarafından desteklenmesi gereken Çin'in "Tek Yol, Tek Kuşak" stratejisinin bir parçası olan altyapı projeleri için dış finansman sağlanmasını memnuniyetle karşılamalıdır.

4) Komşu ülkelerle sağlıklı politik ilişki kurarak, pazarı genişletmesi gerekiyor. Denize ulaşımı olmayan ülkede imalatçı işletmeler için çok önemli olan uluslararası ticaret hala büyük formaliteler ve sınırları aşmak için yavaş bir izin alma sürecini içermektedir. Bölgesel düzeyde tartışmalı sınırların olması ve sınır ötesi kaynakların yönetimi, komşu ülkeler ile ilişkilerde sorunlara ve topluluklar arasında çatışmalara neden olmaktadır.

Kırgızistan, sürdürülebilirliği ve daha fazla büyümeyi sağlamak için dış pazarlara giderek daha fazla ihtiyaç duyacaktır. Buna karşılık, bu potansiyelin kullanılması, hedeflere ulaşmak için açıkça ve doğrudan geri dönüşler getirerek, toplam iş gücünün korunmasına yardımcı olacak ve iş gücü yüksek olan sektörlerde (tarımsal işletme, turizm veya sanayi) istihdam yaratımını teşvik edecektir. Üstelik kullanılmayan fırsatlar vardır. Avrasya Ekonomik Birliği, geniş bir ortak pazara basitleştirilmiş erişim sağlar. Bu erişimin sağladığı fırsatlardan tam olarak yararlanabilmek için, Kırgızistan'ın kalite altyapısını modernize etmesi gerekecek ve bunun dikkatlice incelenip belgelenmesi gerekecektir. Daha fazla analize ihtiyaç duyulan alanlar aşağıdaki stratejileri içerir: (i) Çin, Güney Asya, İran İslam Cumhuriyeti ve Türkiye'nin geniş pazarlarından yararlanmak için pazar erişimini genişletmek; (ii) turizm alanında son yıllarda gözlemlenen hizmetlerin ihracatı ve fiziksel iletişim yetersizliğinden kaynaklanan kısıtlamalara daha az duyarlı olan bilgi ve iletişim teknolojilerine ilişkin hizmetlerde artış; (iii) girişimcilerin çıkarlarına yönelik olarak "Tek Yol, Tek Kuşak" gibi bölgesel girişimlerin kullanılması ve küresel değer zincirlerine katılımlarının arttırılması.

Olumsuz bir coğrafi faktörünün varlığı, Orta Asya bölgesi için Rusya, Çin ve Güney Asya'nın gelişmekte olan pazarlarını birbirine bağlayan bir ulaşım kavşağı oluşturmak için ortak bir kalkınma stratejisinin geliştirilmesinde itici bir güce dönüştürülmelidir. Karayolu ülkeleri grubunun ve İpek Yolu'nun bir parçası olarak, ulaşım ve iletişim akışlarının merkezinde olan Kırgızistan, geçiş yolu olarak birçok

faktör eksikliğini telafi edebilir. Bunu yapmak için, modern iletişim araçlarına aktif olarak bağlanması gerekmektedir.

5) Marka – patent koruma ve yasaların düzenli çalışması. Firmalar için yasal kesinlik eksikliği, bu da üretim faaliyetlerine yatırım yapma risklerini yaratmaktır. Mülkiyete saygı, piyasa ekonomisinin işleyişi için temel şartlardan biri olduğu konusunda çarpıcı bir fikir birliği var. Bu bakımdan, Kırgızistan'daki olumlu yönü, liberal bir ekonomik konumun bir iş kurmayı nispeten kolay hale getirmesidir. Yasaların standart yatırım korumasını sağlamasına rağmen, titiz bir şekilde uygulanması, mevcut yatırımların ve özel mülkiyetin güvenliğini zayıflatmaktadır. Bu nedenlerden dolayı, kamulaştırma ve mevcut şirketlerin özel gruplar tarafından yasadışı olarak ele geçirilmesi riski devam etmektedir. Bu bağlamda, Kırgızistan hükümeti ile yabancı yatırımcılar arasındaki yasal uyuşmazlıkların çok sayıda olduğu ve genellikle uzun sürdüğü belirtilmelidir.

6) Gıda güvenliği. Mevcut biyolojik altyapı, büyüklük, kalite, iş miktarı ve beceriler açısından modern gereksinimleri karşılamamaktadır. Sonuç olarak, birçok testin yurtdışında yapılması gerekmektedir; bu daha zahmetli ve ekonomik açıdan uygun değildir. Bununla birlikte durum yakında iyileşeceği düşünülmete, çünkü Talas bölgesinde iki bitki sağlığı laboratuarı şu anda yapım aşamasında olup, üç laboratuvar daha geliştirilme aşamasındadır.

7) Teşvik sisteminin sektörel bazda ele alınması lazım. Mevcut yatırım teşvik rejimi, ağırlıklı olarak tarım sektöründe genel teşvikler sağlamaktadır. Bununla birlikte, iyi düşünülmüş bir motivasyon politikası, yüksek ekonomik potansiyele sahip diğer sektörleri destekleyebilir ve bir ülkenin kalkınması üzerinde çarpımsal bir etkiye sahip olabilir.

Teşvikleri tahsis etmek için genel bir politika geliştirmek gereklidir. Teşviklerin etkinliği, koordine edilmiş bir yaklaşıma, öncelikli sektörlerin, bölgelerin, teşvik tiplerinin ve teklif edildikleri şirketlerin tiplerinin tanımlanmasına bağlıdır. Bu taktik yalnızca bozulma ve haksız rekabeti azaltmakla kalmayacak, aynı zamanda kamu kaynaklarının verimliliğini de arttıracaktır.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Türkiye üzerinden Kırgızistan'a yönelik yatırım perspektifleri incelenmiştir. Bu araştırmayı yapabilmek için Türkiye, Kırgızistan ve Uluslararası ekonomi kurumlarının raporları, bu konuda yapılan akademik çalışmalar, yerinde yapılan tespitler ve nihayetinde Kırgızistan'a yatırım yapan Türk girişimciler ile yapılan görüşmeler esas alınarak elde edilen bilgiler değerlendirilmiştir. Analizlere dayanarak da öneriler sunulmuştur.

Yapılan araştırma esasında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Dış yatırım, olumlu bir ekonominin devamı ve istikrarı açısından büyük bir öneme sahiptir. Yatırım projelerinin uygulanmasındaki öğrenme deneyimi, ülkenin kalkınmasının genel uygulanabilirliğinin yolunu açacaktır. Doğrudan yabancı yatırım, ülkelerin veya ekonomik bölgelerin ekonomik entegrasyonunda yatırım için ana sermaye finansmanı kaynağıdır. Ek olarak, doğrudan yatırım, ülkeler arasında teknoloji, uzmanlık ve kurumsal sermayenin transfer edilmesine, böylece, verimliliğin arttırılmasına yardımcı olmaktadır.
2. Kırgızistan Cumhuriyeti'nin sektörel bazdaki ekonomik durumu, yatırım ortamı ve doğrudan yatırımlara yönelik mevzuatın analizi sonucunda ülkenin yabancı yatırımcılara oldukça liberal ortam sağladığı göze çarpmaktadır. Kırgızistan'ın DTÖ, Avrasya Ekonomi Topluluğu, Şangay İşbirliği Teşkilatı vb. uluslararası kuruluşlarındaki üyeliği ihracat potansiyelini arttırmaktadır. Kırgızistan'da ülkenin sosyo-ekonomik durumu ve politik durumunu istikrara kavuşturma ihtiyacı nedeniyle yatırım sürecinin yeni bir yapısı şekillendirmektedir. Bu koşullarda ülke yatırım politikasının en önemli görevlerinden biri, yatırım faaliyetinin büyümesi için yatırım çekiciliğinin oluşması, rekabetçi endüstrilere ve girişimcilere her türlü desteğin sağlanmasıdır. Bununla birlikte devlet yatırım kaynaklarını da çekmeyi teşvik eden şartları oluşturmalıdır.
3. Akademik araştırma ve görüşme yöntemi ile elde edilen bilgilere göre, Kırgızistan çoğunlukla kısa vadeli ve yüksek kar getiren alanlara yatırım

yapan Türk iş adamlarını çekmektedir. Bu durum ülkede yatırım risklerinin yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak girişimciler ile yapılan görüşmeler, Kırgızistan'daki yabancı yatırımcıların faaliyetlerinin sayısız risklerine rağmen, ülke ekonomisine yatırım yapmakta hala ticari çıkarları olduğunu söylemek mümkündür. Bu yatırım risk durumu, büyük sermayeli uzun vadeli endüstriyel yatırımları yapacak girişimcilerin gelmesinde de en büyük engeldir.

Mali raporlar, akademik literatür ve görüşmelerin analizi, ülkede yatırım girişini engelleyen faktörleri belirlemeyi mümkün kılmıştır:

- yatırımcıların faaliyetlerine aşırı devlet müdahalesi;
- yasalar ve düzenlemeler;
- artan sayıda düzenleyici kurum;
- pazara giriş maliyetinin yüksek olması ve bunun akabinde pazar rekabetinin zayıflamasıdır.

Ayrıca Kırgızistan'ın yatırım çekiciliğinde düşüşe yol açan olumsuz faktörleri de aşağıdaki gibi belirtmek mümkündür:

- iç ekonomik kaynakların eksikliği,
- sınırlı tarım alanı; teşviklerin yetersizliği,
- iç pazarın küçük kapasitesi,
- komşu pazarları değerlendirecek siyasi iradenin zayıf olması,
- zayıf iletişim altyapısı,
- marka-patent ve telif haklarının korunmasını sağlayacak sistemin yetersizliği,
- uzman iş gücü konusundaki yetersizlikler,
- ihracat mallarının nakliyesinde yüksek nakliye maliyetleri,
- sigortalama eksikliği vb.

Yatırım ortamının iyileştirilmesine katkıda bulunacak önlemler arasında aşağıdakiler ilk sırada olmalıdır:

- Kamu sisteminin verimliliğini arttırmak;

- Yatırımcılar için gerekli yatırım altyapısının, arsa, finans, güvenlik, lojistik ve enerji ihtiyaçlarının toplu ve istikrarlı bir şekilde karşılayabilen organize sanayi bölgelerinin kurulması;
- Marka-patent ve telif haklarının korunmasını sağlayan yasal düzenleme ve denetim mekanizmasının hayata geçirilmesi;
- Ülkenin her bölgesi için ayrı yatırım stratejisinin geliştirilmesi;
- Ürün ve pazar standartlarını sağlayan kurumların daha işlevsel hale getirilmesi ve kalite kontrol laboratuarlarının kurulması. Örneğin, Kazakistan'da Malezya ile birlikte Helal gıda sertifikası için laboraruvarlar yapılmıştı, Kırgızistan da bu projeye katılabilir;
- Gerekirse imtiyaz mekanizmasının kullanılması yoluyla ulaştırma ağlarının kalitesinin iyileştirilmesi;
- Uluslararası toplumun ülkedeki sermaye yatırımları için mevcut fırsatlar hakkındaki farkındalığını arttırmak (uluslararası forumlar düzenleme vb.);
- Yatırım sigortası mekanizmasının geliştirilmesi ve uluslararası sigorta şirketlerine ihale verme; ekonominin gelişiminin bu aşamasında, Kırgızistan'daki Türk iş adamlarının mülkiyet çıkarlarını korumak için sigortanın sağlanması da önemli bir sorun haline gelmektedir. Bu bağlamda, yatırım sigortasının genel prensiplerini belirlemek gerekir (örneğin, sigorta sözleşmelerinin imzalanması prosedürü, belirlenen sigorta primi miktarı vb.);
- Ulusal yatırım politikasının, belirli projelerin ve programların uygulanması için doğrudan maliyetlerle ilgili olmayan yatırımcı maliyetlerini azaltmak için bir dizi önlem geliştirmeyi hedeflemesi;
- Ülke endüstrisi ve bölgelerinin seçici, kısmi yatırımları ve rekabetçi yatırım objelerinin oluşturulması. Bu bağlamda, kamu-özel ortaklık fikirlerinin geliştirilmesine yol açacak iki yeni mekanizma uygulanması gerekmektedir: projelerin belgelendirilmesi, yatırımcılara devlet garantisi verilmesi;
- Gümrük mekanizmasının teknolojik alt yapısının iyileştirerek suiistimal ve gecikmelerin önüne geçilmesi;
- Finansal alt yapının merkez bankası çatısı altında tek elden veri paylaşımına kavuşturularak doğru kredibilitenin sağlanması ve aktif işleyen, suiistimallere kapalı bir bankacılık finans sisteminin oluşturulması;

- Mevcut siyasi iradenin ülke iç pazarının küçüklüğünü dikkate alarak Kırgızistan etrafında 200 milyonluk komşu pazarları aktif kullanmayı sağlayan siyasi krizlerden bağımsız işleyen bir ekonomi politiğinin geliştirilmesi;
- Kırgızistan'daki teşviklerin çoğu mali nitelikte olup, 50 yıla kadar verilmektedir. Dolayısıyla, yatırım teşvikleri genel ve uzun vadeli olmamalıdır. Sektörel yatırımcılara uygulandıktan sonra performans değerlendirmenin sonuçları dikkate alınarak teşvikler bireyselleştirilmeli ve zaman çerçeveleri ile sınırlandırılmalıdır. Hedeflere ulaşılmadığı takdirde teşvikler iptal edilebilir; eğer hedeflere ulaşılırsa, teşvikler 3-5 yıl sürebilir. Bu durumda, yabancı yatırımcılara sermaye yatırımı için ek bir teşvik verilecektir.

Kırgızistan, Asya'nın kalbinde yer alan siyasi, kültürel ve ekonomik bir kavşak olma konumunu tarihte olduğu gibi hala korumaktadır. 6 milyonluk bir iç pazarı olmasının ötesinde Rus-Çin-Hint-İran dünyasına da çok uzak olmayan bir konuma sahiptir. Tüm bu durumların ışığında Kırgızistan yukarıda sayılan maddeler kapsamında iyileşme sağladığı takdirde, komşu pazarlara ihracat odaklı uluslararası büyük yatırımları çekme avantajlarına da sahiptir.

Tüm planlar, projeler ve niyetler, Kırgızistan'ın, ülkenin insan potansiyelinin ve özel inisiyatifinin gelişmesini, yabancı ve yerli yatırımcıların korunmasını, açıklık ve sosyal hesap verebilirliğin gelişmesini teşvik eden reformlar yolunda kararlı bir şekilde hareket etmesi şartıyla gerçekleştirilebilir.

KAYNAKLAR

Akdemir, A. (2012). *İşletmeciliği Temel Bilgileri.* (Geliştirilmiş 2. bsk.). Bursa: Ekin Yayınevi.

Akmataliyev, T. (2016). Selskoye Hozyaystvo Kyrgyzstana: Programma Podderjki Rentabelnyh Fermerskih Hozyaystv. *Nauka, Noviye Tehnologii i İnnovazii Kyrgyzstana*, 12, 103.

Afşar, M. (2004). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Bankacılık Sektörü. *Ege Akademik Bakış,* 4, 89. 19/10/2018 tarihinde http://dergipark.gov.tr/download/article-file/556848 sayfasından erişilmiştir.

Bağlı, M. S. (2011). Küresel Vergi Rekabeti Karşısında Türk Vergi Sistemi. *Vergi Sorunları Dergisi*, 277, 114.

Bakas uulu, B. & Smagulov, K. (2011). 20 Let Nezavisimogo Razvitiya Kazahstana i Kyrgyzstana: Chto Vazhneye – Politika ili Ekonomika? *Zentralnya Aziya i Kavkaz*, 14(4), 95-104.

Baum, L. (2007). Dinamika Ekonomicheskih Reform v Postsovetskom Kyrgyzstane. *Zentralnaya Aziya i Kavkaz*, 2(50), 110-120.

Baymuratov, A. & Zikirayev, M. (2016). Problemy Razvitiya Kommercheskih Bankov i Puti ih Resheniya. *Territoriya Nauki*, 2, 58-66.

Berdibayeva, K. (2016). Rol Svobodnyh Ekonomicheskih Zon v Razvitii Ekonomiki i Eksportnogo Potenziala Strany. *Sibirskiy Torgovo-Ekonomicheskiy Zhurnal*, 1(22), 21-22.

Berdimuratov, Ch. (2015). Normativno-Pravoviye Osnovy Regulirovaniya İnvestizionnoy Deyatelnosti v Kyrgyzskoy Respublike. *İzvestiya Vuzov Kyrgyzstana, 10,* 100-105.

Bernard, Y. & Colli, J.-C. (1975). *Dictionnaire Economique et Financier*. Paris. Russian Edition: *Tolkoviy Ekonomicheskiy i Finansoviy Slovar: Mezhdunarodniye Otnosheniya*, Moscow 1997, s. 274.

Birol, E. (2002). *Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Analizi: İzmir Örneği.* İzmir: İzmir Ticaret Odası.

Boguslavskiy, M. (2006). *İnostranniye İnvestizii.* Moskva.

Candemir, A. (2009). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler. *Ege Akademik Bakış*. 9 (2), 672.

Cenish, N. (2014). Eksporto-Oriyentirovannoye Razvitiye MSB v Kyrgyzstane: Shveynaya Promyshlennost. *Universitet Zentralnoy Azii,* Doklad no: 26, 4. 09/01/2019 tarihinde https://www.ucentralasia.org/Content/Downloads/UCA-IPPA-WP26-Garment-Rus.pdf sayfasından erişilmiştir.

Cenish, N. (2017). Turisticheskaya Otrasl v Kyrgyzstane: Tendenzii i Vyzovy.*Universitet Zentralnoy Azii,* Doklad no: 42, 17. 25/01/2019 tarihinde https://ucentralasia.org/Content/Downloads/UCA-IPPA-WP42_RUS.pdf sayfasından erişilmiştir.

Coşkun, V. (2003). Küreselleşme: Tanımı ve Dinamikleri. *Arka Plan Uluslararası Politika.* 7. 08/09/2018 tarihinde http://www.foreignpolicy.org.tr/arkaplan/kasim03/index.htm sayfasından erişilmiştir.

Çapraz, İ. & Demircioğlu, İ. (2003). *Türkiye'den Yurtdışına Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türk Yatırımcıları*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

Deger, K. (2016). Sotrudnichestvo Turzii i Kyrgyzstana. *Mezhdunarodniy Nauchniy Zhurnal "Simvol Nauki"*, 3, 198.

DEİK. (2018). *Türkiye-Kırgızistan İş Konseyi.* 10/01/2019 tarihinde https://www.deik.org.tr/uploads/bilgi-notu-kir-agustos-2018.pdf sayfasından erişilmiştir

Derbisheva, E. (2012). Razvitiye Zhilishnogo Stroitelstva. *Vestnik MGSU,* 1, 145.

Derbisheva, E. (2014). Razvitiye Zhilishnogo Stroitelstva. 24/01/2019 tarihinde http://topnews.kg/news/view/razvitie-zhilishchnogo-stroitelstva-v-kyrgyzskoj-respublike sayfasından erişilmiştir.

Divayeva, E. (2010). *Finansoviy Menedjment Malogo Biznesa.* Moskva.

Dolotbakova, A. (2015). *Sovershenstvovaniye Logistiki – Puti dlya Rasshireniya Sfery Turizma Kyrgyzskoy Respubliki.* Opublikovano v 3. Mezhdunarodnaya Nauchnaya Konferenziya "Aktualniye Voprosy Ekonomiki i Upravleniya". Moskva. 26/01/2019 tarihinde https://moluch.ru/conf/econ/archive/134/5662/ sayfasından erişilmiştir.

Dündar, E. (2014). Uluslararası Ticaret Hukukunda Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Çok Uluslu Şirketler İncelemesi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi,* 11(41), 273-282.

Ermekbayeva, S. (2012). İndustriya Kyrgyzskoy Respubliki i Ekonomicheskiy Rost. *İnternational Conference on Eurasian Economies,* 498.

European Commision. (2013). *Science for Environment Policy, Thematic İssue: Brownfield Regeneration.* 09/12/2018 tarihinde https://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/39si_en.pdf adresinden erişilmiştir.

Faminskiy, İ. (Ed.). (2006). *İnostranniye İnvestizii v Rossii: Tekushaya Situaziya i Ojidaniya.* Moskva: Mejdunarodniye Otnosheniya.

Gryaznova, A. & Dumnaya, N. (2006). *Makroekonomiya: Teoriya i Praktika v Rossii.* Moskva: İzdatelstvo KnoRus.

Hançerlioğlu, O. (1993). *Ekonomi Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

İbraimov, E. (2002). Svobodnaya Ekonomicheskaya Zona "Bishkek" i ee Rol v Razvitii Ekonomiki Kyrgyzskoy Respubliki. *Reforma,* 3, 9.

Kar, M. & Tatlısöz, F. (2008). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi. *K. M. U. İ. İ. B. F. Dergisi*. 14, 9.

Karamatov, O. & Sadykova, G. (2017). Zemelnaya Reforma: Analiz Formirovaniya Zemelno-Rynochnyh i Rentnyh Otnosheniy. *Aktualniye Problemy Gumanitarnyh i Sozialno-Ekonomicheskih Nauk.* 11, 94-98.

Karluk, R. (1996). *Uluslararası Ekonomik*. İstanbul: Beta Basım Yayım.

K. C. Ekonomi Bakanlığı. (2018). *Programma Razvitiya "Zelenoy" Ekonomiki v Kyrgyzskoy Respublike na 2019-2023 Gody.*

K. C. Ulusal İstatistik Komitesi. (2018). *Demograficheskiy Yezhegodnik Kyrgyzskoy Respubliki 2013-2017.*Bishkek. 18/02/2019 tarihinde http://www.stat.kg/media/publicationarchive/c98319ab-1c36-44a4-b473-90f99860b079.pdf adresinden erişilmiştir.

K. C. Ulusal İstatistik Komitesi. (2018). *Deyatelnost Predpriyatiy s İnostrannymi İnvestiziyami v Kyrgyzskoy Respublike 2013-2017.* Bishkek.

K. C. Ulusal İstatistik Komitesi. (2019). *İnostranniye İnvestizii v 2018.* Bishkek. 18/02/2019 tarihinde http://www.stat.kg/ru/statistics/investicii/ adresinden erişilmiştir.

K. C. Ulusal İstatistik Komitesi. (2018). *İnvestizii v Kyrgyzstane 2013-2017.* Bishkek.

K. C. Ulusal İstatistik Komitesi. (2019). *Kratkiy Analiz Postupleniya Pryamyh İnostrannyh İnvestiziy v 2018.* Bishkek. 02/03/2019 tarihinde http://www.stat.kg/ru/news/kratkij-analiz-postupleniya-pryamyh-inostrannyh-investicij-v-2018g/ adresinden erişilmiştir.

K. C. Ulusal İstatistik Komitesi. (2018). *Kyrgyzstan v Statistike*. Bishkek.

K.C. Ulusal İstatistik Komitesi. (2018). *Promyshlennost v Kyrgyzstane*. Bishkek.

K. C. Ulusal İstatistik Komitesi. (2018). *Selskoye Hozyaystvo v Kyrgyzstane 2013-2017.* Bishkek. 18/02/2019 tarihinde http://www.stat.kg/media/publicationarchive/1b8f2394-7681-49d8-adf3-b7babb600fe3.pdf adresinden erişilmiştir.

K. C. Ulusal İstatistik Komitesi. (2018). *Toplivno-Energeticheskiy Balans.* Bishkek.

K. C. Ulusal İstatistik Komitesi. (2018). *Turizm v Kyrgyzstane 2013-2017.* Bishkek.

Kovarda, V. & Makarov, V. (2015). Analiz Vliyaniya Transnazionalnyh Kompaniy na Nazionalniye Ekonomiki. *Molodoy ucheniy*, 22, 415-416. 03/09/2018 tarihinde http://moluch.ru/archive/102/23151/ adresinden erişilmiştir.

Muhsin, K. & Kara, A. M. (2003). Türkiye'ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler. *Dış Ticaret Dergisi***,** 29, 46-80.

NBKR. (2018). *Otchet o Stabilnosti Finansovogo Sektora Kyrgyzskoy Respubliki*. Bishkek.

OECD. (2008). *Benchmark Definition of Foreign Direct İnvestment: Fourth Edition*. Paris.

Oren, Y. (2014). Politika Torgovo-Ekonomicheskih Otnosheniy Kyrgyzstana i Turzii. *Nauka i Obrazovaniye Segodnya.*

Sadirbayeva, S.(2016). Gosudarstvennoye Regulirovaniye İnvestizionnoy Deyatelnosti v Kyrgyzskoy Respublike. *Vestnik KRSU,* 16(6), 76.

Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama.* İstanbul: Gizem Can Yayınları.

TİKA. (2019). TİKA Kırgızistan'da 26 Yılda 761 Projeyi Hayata Geçirdi. 03/03/2019 tarihinde https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_kirgizistan_da_26_yilda_761_projeyi_hayata_gecirdi-46899 sayfasından erişilmiştir.

The World Bank. (2017). *Analysis of the Kyrgyz Republic's Energy Sector*: *Final Report.*

Tretyak, O. & Rumyanzeva, N. (2003). Seteviye Firmy Mejfirmennoy Kooperazii: Podhody k Obyasneniyu Fenomena. *Rossiyskiy Jurnal Menedjmenta*, 2, 25-50.

Tutar, H. (2000). *Küreselleşme Sürecinde İşletme Yönetimi.* İstanbul: Hayat Yayıncılık.

UNCTAD. (1995). *World İnvestment Report 1995: Transnational Corporations and Competitiveness*. New York and Geneva.

UNCTAD. (1999). *Scope and Definition: UNCTAD Series on İssues in İnternational İnvestment Agreements*. New York and Geneva. 10/09/2018 tarihinde https://unctad.org/en/Docs/psiteiitd11v2.en.pdf adresinden erişilmiştir.

UNCTAD. (2006). *World İnvestment Report 2006: FDİ from Developing and Transition Economies: İmplications for Development*. New York and Geneva.

UNCTAD. (2016). *Ozenka İnvestizionnoy Politiki Kyrgyzstana.* New York and Geneva.

URL-1. 18/09/2018 tarihinde https://www.yurotdel.com/spravka/inostrannyi-kapital.html adresinden erişilmiştir.

URL-2. 16/05/2019 tarihinde https://www.kumtor.kg/ru/media-relations/contribution-to-the-kyrgyz-economy/ adresinden erişilmiştir.

URL-3. Kyrgyzskoye Posolstvo v Turezkoy Respublike. *İnformaziya ob İnvestizionnoy Deyatelnosti.* 02/02/2019 tarihinde http://www.kgembassy.org.tr/index.php/en/kyrgyzstan/economy adresinden erişilmiştir.

URL-4. Zakon Kyrgyzskoy Respubliki ot 13.10.2009 goda no: 269 *"O Gosudarstvennom Regulirovanii Proizvodstva i Oborota Etilovogo Spirta."* 02/02/2019 tarihinde http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202669 adresinden erişilmiştir.

URL-5. Ministerstvo Ekonomiki Kyrgyzskoy Respubliki. *Yestestvenniye Monopolii v Kyrgyzskoy Respublike.* 02/02/2019 tarihinde http://mineconom.gov.kg/ru/direct/10/143 adresinden erişilmiştir.

URL-6. *Programma Razvitiya Kyrgyzskoy Respubliki na 2018-2022 Gody*. 03/02/2019 tarihinde http://mineconom.gov.kg/storage/documents/109/15393398945bc07676beab4_pdf.pdf adresinden erişilmiştir.

URL-7. Zakon Kyrgyzskoy Respubliki ot 27.03.2003goda no: 66 *"Ob İnvestiziyah v Kyrgyzskoy Respublike"*. 12/02/2019 tarihinde http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1190?cl=ru-ru adresinden erişilmiştir.

URL-8. Agentstvo po Prodvizheniyu i Zashite İnvestiziy Kyrgyzskoy Respubliki. 12/02/2019 tarihinde http://test.invest.gov.kg/ru/informatciia-dlia-investorov/zakonodatelstvo-respubliki/ adresinden erişilmiştir.

URL-9. Reyestr İnvestizionnyh Stimulov. 18/02/2019 tarihinde http://test.invest.gov.kg/upload/file/ReestrInvesticionnyhStimulov.pdf adresinden erişilmiştir.

URL-10. 05.03.2019 tarihinde https://knews.kg/2016/01/15/turetskaya-kompaniya-v-kyirgyizstane-budet-vyipuskat-do-30-tonn-tekstilnogo-materiala-v-den/ sayfasından erişilmiştir.

Yuzvovich, L., Degtyareva, S. & Knyazeva, E. (Eds.). (2016). *İnvestizii. Uchebnik dlya VUZov*. Yekaterinburg: İzdatelstvo Uralskogo Universiteta.

World Bank Group. (2015). Rukovodstvo dlya İnvestorov o Sushestvuyushih Preferenziyah v Kyrgyzskoy Respublike. Bishkek.

World Economic Forum. (2019). *The Global Competitiveness Report 2017-2018.* 21/01/2019 tarihinde http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf sayfasından erişilmiştir.

EKLER

EK-1: Görüşme Soruları

SORULAR

1. Faaliyette bulunduğunuz alan/sektör nedir?
2. Kırgızistan'a yatırım yapmanız neden(-ler-)i ne(-ler-)dir?
3. Kırgızistan'ın piyasasına giriş yapma yönteminiz neydi (yeni bir işletme kurma, mevcut bir işletmeyi satın alma, yerli bir işletme ile birleşme vb.)?
4. Kırgızistan piyasasına giriş yaparken ne tür kolaylık ve zorluklarla karşılaştınız?
5. Kırgızistan'ın yabancı yatırımcılara destek verme konusunda sağladığı olanaklar nelerdir?
6. Kırgızistan'a yatırım yapmaktan elde etmek istediğiniz kazancı sağlayabildiniz mi, yatırımlarınızı sürdürmeyi düşünüyor musunuz?
7. Yabancı yatırımcı olarak kendinizi güvende hissediyor musunuz?
8. Sizce, Kırgızistan ülkenin yatırım çekiciliğini artırmak için hangi adımları atmalı?

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Zurııa BOLOTBEK KYZY

Doğum Yeri ve Yılı : Kırgızistan, 08.11.1990

Medeni Hali : Bekar

Yabancı Dili : Rusça, Türkçe

E-posta : zuriya0811@gmail.com

Eğitim Durumu

Lise : Srednaya shkola no:11

Lisans : KGTU im. İ. Razzakova İktisat

Yüksek Lisans : Kastamonu Üniversitesi, İşletme

Mesleki Deneyim

İş Yeri : Thinker Teen/ Ankara

İş Yeri : TÜRKSAM/ Ankara